

18

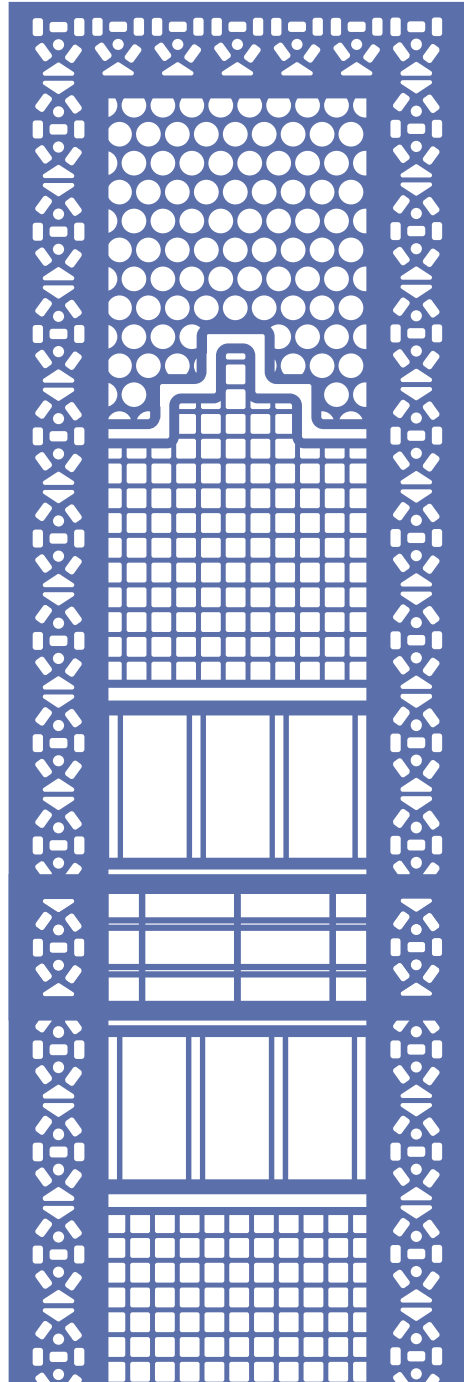
ISSN: 2147-5679
Cilt/Volume: 9
Sayı/ssue: 18
Yıl/Year: 2023



BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
YAŞAYAN DİLLER ENSTİTÜSÜ

BUYDED

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ YAŞAYAN DİLLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ • BINGOL UNIVERSITY JOURNAL OF LIVING LANGUAGES INSTITUTE



Biyografiya Silêman Kurşun (Selmanê Belegewrî),
Kesayetiya wî ya Edebî û Berhemên wî
Ayhan YILDIZ

Ortak Atasözlerin Hikâyeleri: Fârsî-Kurmancî-Zazakî 12
Hasan ÇİFTÇİ

Diwon Cebexçuri dî Mefhumê Welati
Danyal APUHAN

Qewm, Welat û Bajar di Dîwana Melayê Cizîrî da
Müslîh SEZER • M. Zahir ERTEKİN

Temaya Mirin û Piştî Mirinê di Hizra Feqîyê Teyran de
Diler AYDOĞAN

Zazaki dî Zafomari
Ayetullah KARABEYESER



BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
YAŞAYAN DİLLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
BUYDED

Yıl/Year: 2023 Cilt/Volume: 9 Sayı/Issue:18

ISSN: 2147-5679

Sahibi Owner

Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Adına
Dr. Öğr. Üyesi Abdullah BEDEVA

Editör Editor

Dr. Öğr. Üyesi Zafer AÇAR

Editör Kurulu Editorial Board

Doç. Dr. Bedrettin BASUĞUY
Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Bilal TOLAN
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim DAĞILMA
Dr. Öğr. Üyesi Hemin OMAR AHMAD
Dr. Öğr. Üyesi Ömer DELİKAYA
Arş. Gör. Adnan AYDINTÜRK
Arş. Gör. Buşra Aslan BAYNAL
Arş. Gör. Hacı İbrahim AYTEKİN

Dergi Sekreteryası ve İletişim Secretary of Journal and Communication
Enstitü Sekreteri Sadrettin BEKİ

Dergi Yazışma Adresi Correspondence Address

Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Müdürlüğü, 12100-Bingöl
Telefon: 0426 216 00 42 • Faks: 0426 216 00 42
Dergi e-posta: buyded@bingol.edu.tr
Enstitü e-posta: bingolyasayandiller@gmail.com

Dergi Tasarım ve Uygulama Magazine Design

Ridwan Xelil



Dergimizde yayınlanan makaleler Turnitin intihal programından geçtikten sonra yayınlanmaktadır.

Dergimizin tarandığı dizinler:



Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi yılda 2 kez yayımlanan, uluslararası hakemli akademik bir dergidir. Yayımlanan yazıların her türlü hukukî ve bilimsel sorumluluğu yazarlarına aittir. Derginin her hakkı saklıdır. Dergide yayımlanan yazılar kaynak gösterilmeksizin kullanılamaz.

Yayın Kurulu ve Danışma Kurulu *Editorial Board and Advisory Board*

Prof. Dr. Abdulaziz HATİP, Marmara Üniversitesi	Prof. Dr. Yadgar Rasool, Selaheddin University, Iraq
Prof. Dr. Abdullah KIRAN, Muş Alparslan Üniversitesi	Prof. Dr. M. Zahir ERTEKİN, Mardin Artuklu Üniversitesi
Prof. Dr. Abdullah ÖNALAN, Siirt Üniversitesi	Prof. Dr. Vecihi SÖNMEZ, Batman Üniversitesi
Prof. Dr. Celilê Celil, Instut für Kurdologie, Awisturya	Prof. Dr. Abdulcebbar KAVAK, Karabük Üniversitesi
Prof. Dr. Edip ÇAĞMAR, Dicle Üniversitesi	Prof. Dr. Abdülhadi TİMURTAŞ, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan ÇİÇEK, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi	Prof. Dr. Hayrettin KIZIL, Dicle Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan ÇİFTÇİ, Bingöl Üniversitesi	Doç. Dr. Ahmet KAYINTU, Bingöl Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan TANRIVERDİ, Dicle Üniversitesi	Doç. Dr. Canser KARDAŞ, Muş Alparslan Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet BARCA, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi	Doç. Dr. Bedrettin BASUĞUY, Bingöl Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet BİLEN, Dicle Üniversitesi	Doç. Dr. Ercan ÇAĞLAYAN, Muş Alparslan Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Mahfuz SÖYLEMEZ, İstanbul Üniversitesi	Doç. Dr. İbrahim USTA, Bingöl Üniversitesi
Prof. Dr. Metin YİĞİT, Dicle Üniversitesi	Doç. Dr. Üyesi Mustafa ASLAN, Mardin Artuklu Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa AGAH, Bingöl Üniversitesi	Doç. Dr. Mehmet YAZICI, Bingöl Üniversitesi
Prof. Dr. Mychael CHYET, Washington Library, USA	Doç. Dr. Mustafa GÜNERİGÖK, Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Nesim DORU, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi	Doç. Dr. Mustafa ÖZTÜRK, Mardin Artuklu Üniversitesi
Prof. Dr. Nusrettin BOLELLİ, Bingöl Üniversitesi	Doç. Dr. Yakup AYKAÇ, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. Orhan BAŞARAN, Bingöl Üniversitesi	Doç. Dr. Yusuf AYDOĞDU, Bingöl Üniversitesi
Prof. Dr. Salih AKIN, Rouen University, France	Dr. Öğr. Üyesi Asoss M. Qader, Lehrstuhl für Altorientalistik, Universität Würzburg, Almanya
Prof. Dr. Seyid Ahmed PARSA, Kurdistan University, İran	Dr. Öğr. Üyesi Hemin Omar AHMAD, Bingöl Üniversitesi

Bu Sayının Hakemleri *Reviewers of the This Issue*

Prof. Dr. Abdulhadi TİMURTAŞ

Doç. Dr. Bedrettin BASUĞUY

Doç. Dr. Ahmet KIRKAN

Doç. Dr. Osman ASLANOĞLU

Doç. Dr. Yakup AYKAÇ (2)

Dr. Arş. Gör. Mesut ARSLAN

Dr. Öğr. Üyesi Ayetullah KARABEYESER

Dr. Öğr. Gör. Nevzat EMİNOĞLU

Dr. Öğr. Üyesi İlyas ARSLAN (2)

Dr. Öğr. Gör. Mehmet ASLANOĞULLARI (2)

Dr. Öğr. Üyesi Danyal APUHAN

Dr. Nurettin ERTEKİN

Öğr. Gör. Murat VAROL (2)

İÇİNDEKİLER

CONTENT

Biyografiya Silêman Kurşun (Selmanê Belegewrî),
Kesayetiya wî ya Edebî û Berhemên wî
Ayhan YILDIZ
06-16

Ortak Atasözlerin Hikâyeleri: Fârsî-Kurmancî-Zazakî 12
Hasan ÇİFTÇİ
17-35

Diwon Cebexçuri dî Mefhumê Welati
Danyal APUHAN
36-46

Qewm, Welat û Bajar di Dîwana Melayê Cizîrî da
Müslîh SEZER • M. Zahir ERTEKİN
47-63

Temaya Mirin û Piştî Mirinê
di Hizra Feqîyê Teyran de
Diler AYDOĞAN
64-73

Zazaki dî Zafomari
Ayetullah KARABEYESER
74-84

Biyografiya Silêman Kurşun (Selmanê Belegewrî), Kesayetiya wî ya Edebî û Berhemên wî

Ayhan YILDIZ

Kurte

Hîn jî gelek nivîskar û şairên edebiyata kurdî/kurmancî ya klasîk, bi berhemên xwe di literatûra dîrokî ya edebiyata kurdî de cihên ku heq dikin negirtine. Yek ji wan nivîskaran Silêman Kurşun (Selmanê Belegewrî) û berhemên wî ne. Tevî ku zêdetirî bîst salî zeman bi ser çapkirina du berhemên wî de derbas bûne jî, ji yek xebateke lêkolînî û nixandîni zêdetir li ser biyografi, berhem û kesayetiya wî ya edebî, heta niha xebatên akademîk di qada literatûrê de nehatin dîtin. Lewra vê xebatê hewl da ku li ser jiyana, berhem û kesayetiya Silêman Kurşun (Selmanê Belegewrî) lêkolîn bike û wî binirxîne. Di encama lêkolîna sehayê de hate dîtin ku Selmanê Belegewrî, di medreseyan klasîk ên kurdan de li ber seydayên bi-jarte, di sedsala XX-î de gihastîye û şair û nivîskarekî pirlayaneyî ye. Digel ku wî helbestên xwe di çarçoweya edebiyata klasîk de nivîsîne jî, ew xîtabî serdema îro dike, lewra berhemên ilmî-hizrî, dînî û civakî ne û mijarên wî modern in. Hat dîtin ku wî di ber van berhemên de, berhemên dînî û civakî jî zimanê erebî û tirkî jî wergerandine kurmancî.

Peyvên sereke: Dîroka Edebîyata Kurmancî, Edebiyata Kurdî ya Klasîk, Mijarên Modern, Silêman Kurşun (Selmanê Belegewrî)

Silêman Kurşun (Selmanê Belegewrî) Yaşamı, Edebi Kişiliği ve Eserleri

Özet

Hala Klasik Kürt edebiyatının birçok şair ve yazarı, eserleriyle Kürt edebiyatı tarihinde hakettikleri yerlerini almamışlardır. O yazarlardan biri de Süleyman Kurşun (Selmanê Belegewrî) ve eserleridir. Yirmi yılı aşkın bir süre onun iki eserinin yayımlanması üzerinden geçmesine rağmen, bir tek akademik araştırma ve değerlendirme çalışması dışında, onun yaşamöyküsü, eserleri ve edebi kişiliği üzerine şimdiye kadar akademik çalışmalar alanyazımda görülmedi. Bu yüzden bu çalışma, Silêman Kurşun'un yaşamöyküsü, eserleri ve edebi kişiliğini araştırıp değerlendirmeyi hedeflemektedir. Saha çalışması neticesinde onun klasik Kürt medreselerinde, seçkin müderrislerin yanında XX. yüzyılda yetişmiş çokyönlü bir yazar ve şairdir. Şiirlerini klasik edebiyatın şekilleriyle yazdığı halde, günümüze hitap ettiği ve eserlerinin dini-ilmî, sosyal ve modern konulardan oluştuğu tespit edildi. Ayrıca bu eserlerinin yanında, onun dini ve sosyal içerikli eserleri de Ara-çça ve Türkçeden Kurmancîye çevirdiği görüldü.

Anahtar kelimeler: Kurmancî Edebîyat Tarihi, Klasik Kürt Edebiyatı, Modern Konular, Silêman Kurşun (Selmanê Belegewrî)



BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
YAŞAYAN DİLLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
Yıl/Year: 2023 • Cilt/Volume: 9 • Sayı/Issue:18

Ayhan YILDIZ

Dr. Öğr. Görevlisi
Zanîngeha Mardin Artuklu
Beşa Ziman û Edebîyata Kurdî
ayhanyildiz@artuklu.edu.tr
Orcid: 0000-0002-8763-4182

Makale Türü / Article Type:

Araştırma Makalesi / Research Article

Makale Geliş Tarihi / Received: 20.07.2023

Makale Kabul Tarihi / Accepted: 27.11.2023

Makale Yayın Tarihi / Published: 20.10.2023

DOI: 10.56491/buydd.1330186

Atıf / Citation:

Yıldız, A. (2023). Biyografiya Silêman Kurşun (Selmanê Belegewrî), Kesayetiya Wî Ya Edebî û Berhemên Wî. Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi, 9(18), 6-16

Biography of Silêman Kurşun (Salman Belegewri), His Literary Personality and His Works

Abstract

Still, many poets and writers of Classical Kurdish literature have not taken their deserved place in the history of Kurdish literature with their works. One of those writers is Süleyman Kurşun (Selmanê Belegewrî) and his works. Although more than twenty years have passed since the publication of his two works, except for a single academic research and evaluation study, academic studies on his life, works and literary personality have not been seen in the literature so far. Therefore, this study aims to research and evaluate Silêman Kurşun's biography, works and literary personality. As a result of his fieldwork, he studied in classical Kurdish madrasahs alongside distinguished professors in the 20th century. He is a versatile writer and poet who lived in the 19th century. Although he wrote his poems in the forms of classical literature, it was determined that he appealed to today and his works consisted of religious-scientific, social and modern subjects. In addition to these works, it was seen that he also translated religious and social works from Arabic and Turkish into Kurmanji.

Key words: Kurmanci Literary History, Classical Kurdish Literature, Modern Issues, Silêman Kurşun (Selmanê Belegewrî)

1. Destpêk

Sernameê name namê Ellah / Bê namê wî na temam e wellah

Qonax û serdemên dîrokî yên edebîyata kurmancî, digel hemû ked û têkoşinan hîn jî di pêvajoya lêkolînê de ye. Gelek alim, zanyar û edîben ku bi berhemên xwe hîm û stûnên vê edebîyatê ne, hîn jî bi awayekî ku heq dikin di lîteraturê de cihên xwe negirtine. Yek ji van edîban Selmanê Belegewrî ye. Wî heta niha diwanek, menzûmeyeke fablî, mewlûdekê, çend mesnewiyên civakî çap kirine, hinek berhemên wî jî neçapkirî mane. Gava me ev berhem dîtî, me demildest di qada lîteratura edebîyata klasîk a kurmancî de geryanek kir û me dît ku va ye bîyografiya û kesayetîya wî ya edebî, heta niha nebûye mijara lêkolînên akademîk û zanistî. Herçendî bîst sal bi ser çapkirin û belavkirina diwana wî ya *Rêbaz* de, sêzdeh sal jî bi ser berhema wî ya *Mewlida Pêxember* de derbas bûne jî, lêkolîner li serê hindik xebitîne. Ji ber vê kêmasiyê, çawa ku em çav bi van berhemên wî ketin, demildest me wekî pêdivîyekê dît ku em berhem û bîyografiya wî bikin mijara xebateke nû. Lewra vê xebatê ji xwe re bîyografiya Suleyman Kurşun (Selmanê Belegewrî), kesayetîya wî ya edebî û berhemên wî yên edebî û ilmî, wekî pirsgerêka lêkolînê da ber xwe:

“Cihê Silêman Kurşun (Selmanê Belegewrî) bi tevî bîyografiya, kesayetîya wî ya edebî û berhemên wî di dîroka edebîyata kurdî de çi ye?”

Di pey dîyarkirina pirsgerêka xebatê de, ev lêkolîn dê hewl bide ku vê pirsgerêka dîyarkirî çareser bike û bersiva van pirsan bide:

“1. Silêman Kurşun (Selmanê Belegewrî) kî ye? 2. Asta tehsîla wî çi ye? 3. Gelo ji bilî van berhemên wî yên çapkirî, wekî din çi berhemên wî hene? 4. Têkildariya wî ya bi cihana tesewwufê re di çi pile, paye û astê de ye? 5. Ev şairê alim bi şewaza xwe ya edebî-hunerî, ji tradîsyonên dîrokî yên edebîyata kurmancî, dikeve bin banê kîjan qonax û nerîta edebî?”

Bi “mebest”a ku em di nav qonaxên dîrokî yên edebîyata kurmancî de cihê Selmanî destnîşan bikin, me ev xebat hilbijart û kir mijara lêkolîna xwe. Gava di vê xebatê de em bigihîjin armanca xwe, helbet dê agadarîyên pêwîst ên tîkildarî vî edîbî ji wendabûn û berzebûnê xelas bibin û edîbekî din ê giring jî, bi şewaz, reng û rûyê xwe yê xweser li dîroka edebîyata kurmancî zêde bibe. Bi vî awayî ew lêkolînerên ku li ser qonaxên dîrokî yên edebîyata kurmancî dixebitin, dê hîn çetir materyalan bibînin û nixandinên xwe yên teorîk û pratîk bikin. Hemî rewş weha ye, nexwe hêvîdarî heye ku ev xebat ji gelek alîyan ve “giring” û “mifadar” be. Di vê rewşê vê lêkolînê berê xwe da qada xebatê û dest bi teqilandinê taqeta xwe ya xebatê kir. Me dît ku bi tevî derfetên materyalî, behremendî û demî, derfetên me yên taqetî û mesrefa maddî-aborî jî têr dikin ku em vê lêkolînê pêk bînin. Lewra em derketin sehaya lêkolînê û me dest bi berhevkirina daneyan kir. .

Piştî ku me ji agadarîyên nivîskî yên ku di berhemên Selmanî yên li ber destê me de hebûn mifa wergirt, me berê xwe da sehaya xebatê. Serê pêşî, me berê xwe da xebatên ku li ser Kurşun û lîteratura ku li ser wî çê bûye. Hat dîtin ku Hasan Karaca û Nurettin Aykut (2015) gotareke bi navê “Mele Hüseyin Bateyi’ nin Mewlid-i Nebî Adlı Eseri ile Mele Süleyman Kurşun’un Mewlida Pêxember Adlı Eserinin Karşılaştırılması” weşandine. Wan di vê gotarê de metnên van her du berheman berawird kirine. Tiştê balkêş ew bû ku wan tenê ew agadarîyên ku li ser bîyografiya Kurşun hebûn, ji rûpelên berhemên wî yên çapbûyî wergirtibûn. Wan bi Kurşunî re tu hevdişînek nekiribû û bi berfirehî behsa berhemên wî nekiribû.¹ Ji ber vê yekê pêdivî hat dîtin ku Kurşun bi tevî bîyografi û berhemên xwe bibe mijara lêkolîneke nû. M. Zahir Ertekin û Nurettin Ertekin (2017) lêkolîneke bi navê “Kurtedîroka Mewlûdnameyên Kurdî” di kovara bi navê *Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi* de weşandîye. Wan di vê xebatê de tenê navê mewlûdnameya Kurşunî zikir kirîye.

Piştî ku S. Kurşun rêya hevdişînek û hevpeyvînê da me, me pirsên xwe yên hevpeyvîn û mullaqatê, di çarçoveya mijara xwe de amade kirin, çend rojan li ser hev, me bi Şairî hevpeyvînên xwe kirin, dengên wî qeydî cîhazê kir û di dawîyê de ji deşîfrasyona wan sûd wergirt. Li ser bingeha agadarîyên ku me ji devê şa’irî bi xwe wergirtin û ji berhemên wî îstîfade kir, me binemal, bîyografi, ramiyariya wî, tîkîlîya wî ya bi tesewwûfê re, kesayetiya wî ya edebî û taybetmendiyên berhemên wî rapor kirin. Di pey berhevkirina daneyan û rapor kirina wan de, êdî dor dihê ser tesbîtkirina cihê Selmanî di dîroka edebiyata kurmancî de û polînkirina helbestên *Dîwana* wî. Ji bo vê jî me ji pirtûkên kurmancî û tirkî ku agadarîyên teorîk ên edebiyata klasîk didin mifa wergirt.

2. Binemala wî

Silêman Kurşun (Selmanê Belegewrî), kurê Mustefa, kurê Ehmed, kurê Muhemmed, kurê Ehmed, kurê ‘Ebbas, kurê Şeh ‘Elî, kurê Mistefa, kurê Şeh ‘Elî, kurê Hesên, kurê Îbrahîmê Koçer e. Navê bavikê wan, Belegewra ye. Belegewrî li gundê Midêlbê, qeza Kercewsê, di nav Hefizbinîyan de ne. Di gundê Midêlbê de du berek hene, yek jê bavikê Belegewra ye, yek jê eşîra Meqsûdan e. Meqsûdan ji dewrûberê Elezîzê ne, kurdên ‘elewî ne hatine wê derê. Hinek malbatên din jî di gund de hene. Îbrahîmê Koçer, bavê yemem ê Belegewran e û ew jî Hefizbinî ne. Hefizbinî, yan jî eşîra Benî Hefz in, ku ev eşîr ‘ereb e û ji pismamê Pêxember in (s.e.w), di Kinane bavê çardehan de digihên Cenabê Pêxember. Hinekan jî gotîye ku Hefizbinî, Hezbanî ne û Hezbanî jî, eşîra êla Selahedînê Eyûbî, xelkên Rewadî ne. Îbrahîmê Koçer, ji cihekî hatîye vî gundî. Bi awayê dîroka devkî (sr. mêjuwî zarekî) ev agadarî gihastîye îro. Gundê Midêlbê ya ku a niha heye, jê re zemanê berê xelkê gotîye “Gundê Jorî” û “Midêlba Xerabe”. Cografyaya vî gundî dîrî avê bûye, li jêrê jî kanî û dehl hebûne, li gund di salên 1890î de nexweşîneke giran a mîna kovîda 2019an derketîye, kurmancan jê re gotîye “qotik”, êşa ku kesî nahêle, bi yek derbê her kesî dide ber xwe, ji ber wê derketine hatine jêrê, nêzî dehl û kanîyê bûne. Pêşî Belegewran û hinek malbatên nemerivên hev ev der ava kirîye û paşê, êla Meqsûdan ji Elezîzê hatîye Mirdanê, Mirdanê ku nêzîkî Batmanê, çemê Bêdîya, Sêncê ye, ji wir hatine Midêlbê û bi cih û war bûne. Pêşî Belegewra û Mala Çawîş gundê Midêlbê ava kirîye. Mala Çawîş jî Hefizbinî ye. Di navbera Mala Çawîş û bavikê Belegewran de dubendî hebûye, ji ber vê, Mala Çawîş hinek bavên din û Meqsûdan anîne di gund de bi cih û war kirine, Belegewran jî hin bavikên din anîne gund da ku xwe bi wan biparêzin. Avjara² Belegewra bi vî awayî ye.

3. Jîyana wî

Navê fermî yê Seyda Selman, Silêman e. Tarîxa hatina wî ya dinyayê li gor nasnameyê 03.02.1951 e, lêbelê ew di payîza sala 1953yan de li Midêlbê hat dinyayê. Ew zaroyê heftan ê bavê xwe ye. Carinan genim jî li ber nanê cehî bi destê wan diket. Ji ber ku bavê wî xebatkar bû, wî kilfetê xwe miûz nedihîşt. Dîtina çavê Seyda ji piçûkahîyê ve kêmbû. Herçendî dikaribû bi tenê bigere û biçê ber berxik û karikan jî, dîsa dîtina wî kêmbû. Ew di çardasalîyê de digel xwarzîyê xwe çû ber pezê xwe jî.

¹ Ji bo berfirehiya gotarê bnr. Hasan Karaca û Nurettin Aykut, “Mele Hüseyin Bateyi’ nin Mewlid-i Nebî Adlı Eseri ile Mele Süleyman Kurşun’un Mewlida Pêxember Adlı Eserinin Karşılaştırılması”, *Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi*, sal/yıl: 1, cilt/cıld: 1, sayı/hejmar: 2, Kasım/October/Mıjdar, 2015, r. 127-141.

² Bêjeya “avjar”, bi wateya ku di Qur’anê de dibêje “elem nexlukkum min main mehîn?” ava mehîn, yanî aveke jar. Ev bêje di nav kurmancan de bi wateya sulaleyê heye. Heta carinan di çêr û xeberên xerab de vê bêjeyê dibêjin, vê bêjeyê bi kar diênin. (Notê hevdişîna digel Seyda Selmanê Belegewrî)

Seyda piştî ku îcazeya xwe girt, di sala 1975an de li Batmanê, di Camîya Mala Şêx Ahmed, Camîya Êstilya de dest bi miderisiyê kir. Li wê derê wê hingê zewicî. Piştî çendakî ji Batmanê dagerîya Qeyntarê û hinekî ma. Bavê wî jê xwest ku li gund bimîne, lêbelê wî got ku divê ew kar û barên ilim berdewam bike. Bavê wî êdî kal bûbû û jê re got “Heke tu li malê nemînî, ez ji malê xwe tişteki nadim te.” Wî got “Tu bi kêfa xwe yî, malê te ye, tu nedî nadî. Lêbelê ez mecbûr im, ez ê derkevim û ders bidim. Îca tu, digel dêya min were cem min, ez ê xizmeta we bikim.” Bavê wî êdî 90 salî bû, çavê wî nedidît. Bavê wî qebûl nekir. Seyda digel malbata xwe çû Batmanê, li Camîya Hecî Mûsa li Mehela Koxika, çend mehakî melatî kir, piştî hat Dêrcinê, gundekî li ber ava Dicleyê ye, nêzî Qeyntarê ye. Salekê li vir ma, lêbelê feqî çê nebûn. Ji wê derê jî bi tevî peywendîyên xwe yên ‘Erebkendê, çû gundekî Qiziltepeyê/Qoserê, li mezra Ebdil’îmamê bi cih bû û dest bi tadrîsata feqîyan kir. Ji ber ku di wextê feqîtiya xwe de bi awayê nihênî radyoyek peyda kiribû û li radyoyên tirk û ereban bi qaçaxî-dizî guhdarî kir, erebîya wî ya ‘esrî jî gelek xweş bû.

Di wextê ku muxtîreya 1972yan de sikiyonetîm rabûbû û seydayan ebeden nikaribû feqî xwedî bikirina. Medrese bi carekê vala bûn. Seyda 6 salan li vî gundî ma û dersa 27 heft feqîyan da. Wê zekata ku gundîyan dida Seyda, wî digel feqîyên xwe pê îdareya xwe dikir. Malîyên wî xwarina feqîyan amade dikir. Piştî ew derbasî Tiltihêmkê bû, nêzî Dirbêsiyê ye, gund xweş bû û feqî jî hebûn. Ji sala 1984an heya sala 1993yan li vê derê ma. Seyda ji ber mercên giran ên tevgerên sîyasî neçar ma ku biçe Kurdistana Iraqê, çendakî li wir ma, peyra vegeyîya çû Stenbolê û çendakî li wê derê ma, çendakî jî li Ewrûpayê ma. Niha li Dîyarbekirê medreseya wî heye û bi terzê zemanê berê tadrîsata medreseyê berdewam dike.

4. Tehsîla wî

Belegewrî cara ewil li cem melayê gund Mela Ehmed ku salmezî û pîremêrekî gundê wan Qeyntarê bû dest bi xwendinê kir. Dilê bavê wî gelek pê re bû, digot “Ez herim, kesî ku lê miqate bike tune ye, nikare kar bike. Îca xweşîya dinya û axretê tev di ilim de ye, bira ji xwe re bixwîne.” Ji bo vê jî, hîn ew biçûk bû, bavê wî ew hînî nimêjê kir. Berî ku ew biçe ber destê melê û dest bi xwendinê bike, wî ew hînî nimêjê kir. Heta hîn di şeş-hefsalîyê de dest bi rojîyê kir; lêbelê bavê wî lê midaxele kir. Bavê Belegewrî, ew ji piçûkatîyê ve da ber xwendinê û zêde zêde li xwendina wî miqate kir. Dîsîplineke zêdeyî adetê nişan da. Wî nehişt ku di nav zarokan de bilîze û xwe bi tiştên derî xwendinê mijûl bike. Heta roj hat ku wî li ser xwendinê lê da. Gava sebîyê wî xwe ji xwendinê re sist bikira, yan jî ji ber xwendinê birevîya, bavê wî lê dida.

Bavê Feqî Silêman (Selman)³ piştî ku fehm kir dê lawê wî li gundê xwe xwendina Qur’anê bi pêş nexa, wî ew di dehsalîya wî de şand gundê Candêrê ku li rojavayê Batmanê dimîne. Li Candêrê jî xaltîya wî hebû û wê lê miqate kir. Wî du salan li Candêrê, di navbera salên 1965 û 1967an de bi qasî salekê li ber destê Mele Ehmedê Eskîfê, salekê jî li cem melayê gundê Candêrê Seydayê Mele Remezanê Boçerlî ku Boçerlî gundekî Bismilê ye xwend û Qur’ana xwe jidev/jiber kir. Peyra çû Koxika, li wir kitêba bi navê *Bînayê* xwend, ji wir çû Himêdîyê li ber destê melayê gund Seydayê Mela Simailê Hewrî, dest bi xwendina kitêbên din kir. *Xayet, Emsîle, Izzî...* Li wê derê tayînên xwe ji nav gund dan hev. Seydayê Mele Simailê Hewrî, li Himêdîyê çawa ku bi salihî û teqwatîya xwe navdar bû, wisa jî bi mîzaha xwe meşhûr bû. Mizgefta gund hinekî dirêj û tarî bû, mîna şikeftan bû. Cihê feqîyan teng bû. Wî li wê derê bi tevî sê feqîyan xwend. Rûdaneke nexweş li wir hat serê wan û ji wir derket careke din vegeyîya hat Candêrê cem Mela Remezanê Boçerlî. Herçiqas xwendin qedexa bû jî, Seydayî ew ezimandin û bi awayê nihênî ders da wan. Pir zêde jî ked û emek bi wan re da. Wê hingê gava wan bidîta ku cemseyek an jî makîneyek ji Batmanê bihata, feqîyan xwe di nav geniman de vedişart. Belegewrî, li Candêrê *‘Ewamilê* xwend.

Piştî çendakî Belegewrî ji Candêrê çû Kalikîya Silîva cem melayê gund Mela Ebdirehmanê Boçerlî. Wî li wir *Zurûf, Terkîb û Şerhu’l-Muxnî* heta “Behsa Îstîsna”yê li cem Seydayê Mela Ebdirehmanê Boçerlî xwend. Wê havînê Feqî Silêmanê Belegewrî çû Batmanê, camîya Mele Fexredîn. Seydayê Mele Fexredîn û feqîyên xwe li Basorkê bûn, muezîna wî Mele Hesênê Îlozî, li camîyê bû û hinek feqî jî li wir hebûn. Wî jî li cem Seydayê Mele Hesên cihê xwe çê kir û kitêba *Sadîni* xwend. Dêrdora deh mehan li vir ma. Seydayê Mele Fexredîn û feqîyên xwe jî di dawîya payîzê de vegeyîyan camîyê, hejmara wan gihîşt dêrdora 25 heban. Feqîyên jêr li cem

³ Herçendî navê rasteqîn û fermî yê şairê me Silêman e jî, li ser terciha wî bi xwe, di vê xebatê de navê wî yê Selmanê Belegewrî hat nivîsîn.

Seydayê Mele Hesên dixwend; talibên mezin jî li cem Seydayê Mele Fexredîn dixwendin. Li vê derê Feqê Silêman *Sadîni* xelas kir, dest bi *Helê* kir. Ew jî wê derê jî çû Êrmîyê ku gundekî Batmanê ye, nêzî Sîtayê ye, li wê derê li cem Seydayê Mele Şewketê Şêxo ku xelkê wî gundî bû *Hel* qedand. Mele Şewket ji Mala Mîrze ye, bavê wî mezinê gund bû, ew xelkê Recebî ne, navdar in.

Seyîd ‘Elîyê Serdêfî ku li cem Mele Fexredîn kitêbên xwe qedandin, bû melayê Kurêşa ku gundekî Farqînê ye. Feqî Silêman jî çû cem wî û sê çar mehan *Sadulla Gewra* li cem wî xwend. Seyîd ‘Elîyê Serdêfî, wê hingê bû zavayê Mele Emînê Heyderî. Wan rojan Mela Silêmanê Belegewrî, digel hevalê xwe çû gundê Çirikê ku li bakurê Kurêşa bû û Cadê ku li qibleyê Kurêşa bû. Li Çirikê Seydayê Mele ‘Elîyê ku wextakî melayê Zîla bû, ders dayê, li gundê Cadê jî Seydayê Mela Şemsedîn ders dayê. Ji wê derê jî çû ‘Erebkendê, alîyê Bismilê, li wir feqî tune bûn; lêbelê tesewuf hebû. Mela Silêman jî ‘Erebkendê hat Bileyderê, cem Seydayê Mele Îzedîn ku gundiyê wê derê bû. Li vê derê *Sadulla* xwend. Li wê derê feqîyan jê çavtengî kir û neçar ma, ji wê derê vegeyîya Êrmîyê û li cem Mele Şewket dest bi tehsîla *Suyûtîyê* kir. Piştî çendakî jî wê derê hat gundê Candêrê, li cem Seydayê Mele Remezân *Suyûtî*, *Camî* û *Muxnîtulab* xelas kir û dest bi *Qûl Ahmed* kir. Peyra Mela Silêmanê Belegewrî hat Batmanê, Camîya Seydayê Mele Mihemed Şerîf li Mehela Koxika *Qûl Ahmed* xelas kir. Ji wê derê careke din vegeyîya Candêrê. Li Candêrê *Rîsala Wed’ê*, *Îsama Îstîfareyê*, *Weledîya Munazerê*, *‘Ebdulxefûr Haşîya Camîyê*, *Şerhu’ş-Şemsîye*, *Muxterser* û *Şerhu’l-Eqaid* xelas kirin.

Belegewrî ku di 1968an de dest bi tehsîla kitêban kiribû, di sala 1973yan de li cem Seydayê Mele Remezân ku *Şerhu’l-‘Eqaid* qedand, êdî hatibû *Cemu’l-Cewami’ê*. Wê hingê feqîyan çend ders jî vê kitêbê dixwendin û îcaze digirt. Ji wê derê hat Yuvacixê ku li ser rêya Batmanê ye, piştî Uçyola Çinarê ye. Li wê derê Seydayê Mele Mihemedê Cimzerqî Xerzî hebûye, li cem wî *Cemu’l-Cewami’ê* xelas kir. Seydayê Mele Mihemedê Cimzerqî Xerzî, bi awayekî cidî kara îcaza wî kir, pere da hev û dengê îcazedayînê belav bû, heta gihast ‘Erebkendê. Seydayê ‘Erebkendê xeber şand pey Mele Silêman û got bila ‘acil were ‘Erebkendê. Ew jî çû wê derê. Li wê derê îcaze wergirt û careke din vegeyîya Candêrê û alî Seydayê xwe kir û di medreseyê de dest bi dana dersan kir. Carinan jî diçû zîyareta seydayê xwe yê ‘Erebkendê û bi mehan li wir dima. Nediçû malê.

5. Tesewwufa wî

Mela Silêmanê Belegewrî li ‘Erebkendê di tesewwufê de întîsabî Seydayê Mele Mihemedê ‘Erebkendî kir. Bi pênasekirina Belegewrî ew ‘alimekî navdar û şêxekî zêde camêr bû. Xizmeta îrşadê dikir, êdî dersa feqîyan nedida. Mela Silêman, wekî tebarik, dersa xwe ya serê kitêbê li bal wî xwend. Piştî Seyda Silêman çû ‘Erebkendê, digel ku wî îcaze nedida feqîyan jî, di sala 1974an de îcaze dayê. Digel ku feqîyên wî, ji alimên mezin bûn jî, wî zû bi zû îcaze nedida wan. Wî berî Mela Silêmanê Belegewrî tenê îcaze dabû sê feqîyan.

Mela Silêmanê Belegewrî herçendî jî Şêxên ‘Erebkendê îcazeya ilmî wergirtîye jî û îrfaneke gelek berfireh girtîye û pê re meşîyaye jî, wî xelîfetî jî wan wernegirt. Ji ber meşxûlîyeta xwe ya ilmî, ji sala 1983yan pê ve, jî wê camîyê veqetîya. Ji ber ku dildarekî mezin ê Mala Şêx Seîd Efendî bû, wî destûra xelîfetîyê jî dergehê wan wergirt. Wî xelîfetîya xwe ji destê Şêx Mihemed Seîd ku nevîyê Şêx Seîd e wergirt. Şêx Mihemed Seîd di salên 1990î de postnişînê terîqeta Mala Şêx Seîd Efendî bû. Wî îzna îrşadê jî da Mela Silêmanê Belegewrî. Medrese û tekîyaya Mala Şêx Seîd Efendî a niha li Pîranê heye. A niha jî Seyda mensûbê wan e û di nav kar û barên tadrîsata ilim de bi wan re dixebite. Mela Silêmanê Belegewrî, bi mexlesa **Selman** di qesîdeya “Em di Zivistanê de Hatîn” de wekî alim û mutesewwufekî, tekyaya murşidan wekî cihê tedawîya dilê xwe dibîne û hizra xwe ya têkildarî tesewwufê weha derdibire:

Revyame tekya murşidî, dermenageha qelba ye ew

Ez çûm bi ser pesnê sitemkar, bel’amistana ve bûm (Kurşun, 2002, s. 18)

Mela Silêmanê Belegewrî, berhemeke bi navê *Îrfan ve Davet*, li ser mijara tesewwufê bi zimanê tirkî nivîsîye û hîn nehatîye çapkirin.

6. Kesayetiya wî ya Ramyarî

Di serdema salên 1985-1993yan de Seydayê Belegewrî êdî bi tevgerên dînî, civakî û sîyasî re eleqedar bû. Înqilaba Îranê bala wî kêşa. Kêfa Seyda ji kitêbên alimên tevgera Misrê, Îxwanê Muslimîn re hat. Tiştê ku hebû, hîn wextê ku wî kitêba *'Ewamil* dixwend, gundîyê wî Hecî Mahmut Demir, rojên înan Mela Silêmanê Belegewrî diçû cem wî û pê re sohbet dikir. Wî bi rêya behsa Mala Berzanî, dilê Belegewrî li doz, maf û dîroka kurdan vekir. Wî di her sohbetê digot ku “Mala Berzan dê welatê kurdan azad bikin û qanûna şerîetê çê bikin.” Bi vî awayî hisa milî pê re çê bû. Bi gotina wî, înqilaba Îranê û kitêbên Îxwan, hebekî ew hisa wî ya milî kêm kir; bes vê di dilê wî de cihê xwe girtibû.

Li Tiltihêmkê Seyda bi awayekî gur û geş dest bi xebatên ilmî û ramyarî kir. Serîyekî çû Îranê, serîyekî çû Stenbolê û ziyareta îlahiyatên Tirkîyeyê kir. Di rêya hîqûqa Îslamê de xebitî. Wî derdora kesên ku bi navê “Terzê Îslama Nermerê” dihatin binavkirin şopand û kêfa gel ji wî û hevalên wî re hat. Çi heye ku ev xebata wî li xweşa hin tevger û derdorên din neçû û wan dijminahîya wî û hevalên wî kir. Lewra wî ev hewldan û kovanên dilê xwe teyîsandin ser metnên edebî û bi rêya menzûmeyan ew derbirin.

7. Berhemên wî

7.1. Ez û Hevalekî Hêja

Ji ber şa'irî di vê menzûmeya bi terzê mesnewîyê de pesnê hevalê xwe daye û tiştên ku di rêya ronakbîrîyê de hatîye serê wan derbirîye. Loma mirov dikare vê menzûmeyê ji cureyê mesnewîyan wekî mesnewîya civakî bihesibîne. Hejmara malikên vê mesnewîyê 54 e. Çinku pisporên edebîyata klasîk, (Adak, 2019, s. 345) wan helbestên ku çand û civakê dikin mijara xwe, di bin vê kategorîyê de bi cih dikin. Belegewrî ev menzûme wekî serpêhatîyekê hûnaye.

Ev hevalê ku şair di menzûmeya xwe de behsa wî dike, Mela Ebdulhekîm Deniz e, bi eslê xwe seyîd e, ji Qertmînê, ji Mala 'Emer e. Di zemanê xwe de alimekî navdar bû. Ji ber ku rastî hin neheqîyan hat, ji kerban di sala 2002yan de rehmet kir. Ji be vê, Belegewrî li ser vî hevalê xwe ev menzûme nivîsî.

7.2. Her Sê Bela

Şair ev helbesta xwe bi terzê mesnewîyê hûnaye. Ji ber ku mijara wê, tevger û rûdanên civakî yê serdema wî ne, dibe ku mirov wê weke mesnewîyeke civakî ya “hicwî” bihesibîne. Çinku şair rexneyên giran li hin tevgerên serdema xwe dike. Hejmara malikên wê 32 ye.

7.3. Şeş Qonaxên Dozê

Şa'irî ev helbesta xwe ya bi terzê mesnewîyê bi mebesta exlaqekî xweş ê Îslamî ji bo miletê xwe hûnaye. Ji ber vê sedemê mirov dikare vê menzûmeyê, ji cureyên mesnewîyên dîdaktîk, di bin banê “mesnewîyên exlaqî” de bihesibîne. Temamîya wê 51 malik e.

7.4. Cenga Cîhanê ya Sêyem

Belegewrî ev menzûme di terzê “mesnewîyeke şîretnameyî” de hûnaye. Bi taybetî rêya dewletbûnê ji bo gelên muslim û ummeta Îslamê nîşanî gelê xwe dide. Çawa ku Adak (2019: 342) amaje bi cureyên mesnewîyan dike, hin mesnewîyên dîdaktîk hene ku dikevin bin banê “mesnewîyên dîrokî” jî. Gava şairek, mesnewîya xwe bi armanca fêrkirina dîrokê bihûne, ew dibe “mesnewîya dîdaktîk a dîrokî”. Hejmara malikên wê 53 ye.

7.5. Mirin

Şairî ev menzûmeya xwe bi terzê mesnewîyê hûnaye û temaya wê mirin e. Ew bi vê menzûmeyê hewl dide ku mirovên muslim dilê xwe ji qirêjîyên dinyayê paqij bikin û bibin mirovên baş û çê. Lewra mirov dikare wê wekî “mesnewîyeke dîdaktîk a exlaqî” û “pendname”yê li qelem bide. Hejmara malikên wê 48 e.

7.6. Rastî Pîroz e

Seyda ev menzûme bi terzê mesnewîyê hûnaye û giringîya rastîyê di her biwarê jîyanê de nîşan dide û şîreta hevgerîna û aqûbeta li ser heq û edaletê li gelê xwe dike. Ji ber vî alîyê wê, mumkin e ku mirov vê menzûmeyê jî bixe bin banê “mesnewîyên exlaqî-pendnameyî”. Temamîya vê menzûmeyê 19 malik e.

7.7. Bextreşî Qedera Me Nîn e

Belegewrî ev menzûme bi terzê mesnewîyê hûnaye û xitabî kurdan dike. Ew di vê menzûmeyê de piştî ku hinekî raborîya dîrokî ya rûdan û tevgerên hiqûqî yê gelên dinyayê derdibire, şîret li kurdan dike da ku li ser bingeha Kitab (Qur’an) û Sunnetê ji bo maf û azadîya xwe bixebitin û hêvîdarîya xwe ji Rebbê xwe nebirin. Lewra dirûvê vê menzûmeyê jî dide “menewîyên dîdaktîk ên dîrokî”. Temamîya vê menzûmeyê 30 malik e.

7.8. Tûj Awirek li ser Vê Bextreşîyê

Belegewrî ev menzûme bi terzê mesnewîyê hûnaye û di vê menzûmeyê de şîret li kurdan dike da ku di rêya azadîya xwe ya millî de nekevin bêhêviyê. Ji ber vê taybetmendîya wê, mirov dikare li gor zanînen teorîk ên edebîyata klasîk, vê menzûmeyê, ji cureyên mesnewîyan, wekî “mesnewîya dîdaktîk a exlaqî-pendnameyî” bihesibîne. Temamîya vê menzûmeyê 32 malik e.

7.9. Serencam

Seyda Selman ev menzûmeya xwe bi terzê mesnewîyê hûnaye. Temamîya wê ji 38 malikan pêk dihê. Bi tevî ku di menzûmeyê de mirov rastî beytên hicwî û beytên dîroka rûdanên civakî dihê jî, bi giştî dirûvê mesnewîyeke dîdaktîk a exlaqî-pendnameyî didê. Bi taybetî wekî şîretnameyekê xuya dike. Wî hewl daye ku şîretên têkildarî azadîya millî bide xwendevanên xwe. Ev menzûme di nav *Dîwanê* de cih girtîye.

7.10. Serencama Dîwanê yan jî Perçekê Selewatan

Şairî ev menzûmeya xwe di terzê mesnewîyekê de hûnaye. Ji ber ku mesnewîyên munacatî, ji hêla naverok û cureyê xwe yê edebî ve di bin banê “mesnewîyên lîrîk” de cih digirin, mirov dikare vê mesnewîyê jî wekî “mesnewîya lîrîk a dînî” li qelem bide. Çinku mesnewîyên lîrîk ên dînî, ew cure menzûme ne ku tema û mijara wan, têkildarî Xwedayê teala û Cenabê Pêxember e (Adak, 2019, s. 328-329). Temamîya wê 47 malik e.

7.11. Serokê li Dû Wehyê

Selmanê Belegewrî ev menzûmeya xwe bi terzê mesnewîyê hûnaye. Dirûvê wê dide mesnewîyeke dîdaktîk. Çinku şa‘ir tê de şîretên dînî û millî li serokê gel û gel bi xwe dike. Hejmara malikên wê 35 e.

7.12. Komara Daristanê û Femandarîya Şêr û Meymûnê

Navê tam ê vê menzûmeyê, *Komara Daristanê Welatê Sosreta Femandarîya Şêr û Meymûnê* ye. Nivîskarî ev menzûmeya xwe, di sala 2001ê de nivîsîye û di nav *Dîwana* nivîskarî ku di sala 2002yan de hatîye çapkirin de hatîye bicihkirin; lêbelê qenaeta me ew e ku divîya jê cîya bûya. Çinku di nerîta çanda pirtûkên dîwanê de, menzûmeyên şa‘iran, li derveyî dîwanên wan dihên hiştin.

7.13. Dîwan⁴

Şair, ew şîrên xwe yê ku di navbera salên 1985 û 2002yan de hûnane tê de bi cih kirine. Wî navê *Rêbaz* (Dîwana Yekem) li vê dîwana xwe danîye û di nîsana sala 2002yan de li Stenbolê ew çap kirîye.

Belegewrî bi xwe jî “pêşgotinek” di serê *Dîwanê* de bi cih kirîye û tê de behsa *Dîwana* Cizîrî, Xanî, Cegerxwîn û Seyîd ‘Elîyê Fındîkî û şîrên wan dike. Bi awayê ku diyar dike ziman, çand û torevanîya kurdan bi xêra ehlê medreseyê maye. (Kurşun, 2002, s. 14) Di *Rêbazê* de 17 qesîde, 12 helbestên mesnewî û 12 ruba‘î hene. Mirov

⁴ Taqîkirina *Dîwanê*, bi alîkarîya hevpeyvîna digel hûnerê (nivîskar) wê Seyda Selman bi xwe hatîye nixandîn. (Tarîxa hevpeyvînê: 02.06.2023)

dikare ji van helbestên wî yên bi terzê mesnewîyê, hinekan wekî helbest; hinekan jî wekî mesnewîyên serbixwe bihesibîne. Wî gelek behrên wezna ‘erûzê di şî‘irên xwe de bi kar anîne. Di *Dîwana* wî de teşeyê nezmê yê bi terzê “xezel”ê tune ye. Wî di van şî‘iran de mexlesa “Selman” bi kar anîye.

Şairî murebbe‘a xwe ya bi navê “Kesera Xurbetê” hûnaye, wî ew wekî rexneyeke civakî nivîsîye û ew tê de gilî û gazine xwe li heval û hogirên xwe dike; bi rûba‘îya xwe ya “Rista Xebatê” ku wekî hêvîdariyêke civakî hûnaye, li ber dilê gelê xwe dide da ku nekeve nexweşîna bêhêvîtiyê.

Piraniya “qesîde”yên şa‘irî rexneya li tevger, sîstema desthilatdar û rûdanên serdemê ne, hinek jî jê medhiye ne ji bo kesayetên navdar ên welatparêz ên civaka kurd. Şa‘irî qesîdeyên xwe yên bi navê “Em di Zivistanê da Hatî” û “Em bi ser Biharê ve Bûn” bi behra recez *mustef‘ilun mustef‘ilun mustef‘ilun* hûnane. Mirov ji temaya qesîdeyên wî tê digihîje ku wî gelek zêde ji navdarên kurd ên sîyasî-Îslamî hez kirîye û ji bo wan medhiye nivîsîne. Şa‘irî ferhengokeke kurmancî-kurmancî li dawîya *Dîwanê* zêde kirîye.

7.14. Mewlida Pêxember

Belegewrî ev menzûmeya xwe ya *Mewlida Pêxember* bi terzê mesnewîyê nivîsîye û di sala 2010an de Pak Ajans Yayincılık ew bi alfabeya latînî û erebî çap kirîye. Nivîskar bi rêbazeke nû menzûmeya xwe ya mewlidê nivîsîye. Wî metneke dirêj ku di dilqê meqaleyekê de ye jê re wekî “Pêşgotin” nivîsîye û ew tê de rexne li mesnewîya Bateyî ya mewlidê digire. Bi qenaeta wî zimanê mewlida Bateyî giran e (Kurşun M. S., 2010, s. 14) û ev mewlida wî ya nû, dê tenê ji rastîyan pêk bihê. Wî pêşî, “armanca afirandina heyînê” (17 malik) kirîye mijar û piştî ku “rewşa ‘ereban a berî Îslamê” (20 malik) derbirîye, êdî rasterast dor anîye ser mijara “merheba”yê (26 malik). Ji vir bi şûn de êdî bi dorê wî ev mijar vegêrane: Çêbûna cenabê Pêxember (25 malik) heta serdema pêxemberîya wî (13 malik), kesayetiya wî (15 malik), miameleya wî ya digel xelkê malbata wî (26 malik), miameleya wî bi civakê re (23 malik), miameleya wî bi jaran re (16 malik), miameleya wî bi kar û karkeran re (9 malik), dilovanîya wî (11 malik), dadperwerîya wî (9 malik), comerdîya wî (14 malik), teqwaya wî (7 malik), diayên wî (7 malik) û bi dozdarîya wî ya ji bo heqqîyê (44 malik) diqede. Bi vî awayî dike 275 malik.

Seyda Belegewrî di pey metna nezmî ya mewlidê de cih daye “diaya pexşan” a bi kurdî ya mewlidê jî. Li binê wê jî dîyar dike ku wî ev mesnewîya mewlidê, roja îne, di 12ê meha Rebûlewwela 1423yan de qedandîye. Ev jî di salnameya zayînî de rastî 23yê Gulana 2002yan tê. Seyda ferhengokeke kurmancî-kurmancî jî di dawîya metnê mewlidê de bi cih kirîye.

8. Wergerên wî

8.1. Tefsîra Qur’anê

Nivîskarî ev tefsîr qedandîye û ji çapê re amade ye. Bi awayê ku ew dîyar dike, wî ev tefsîr, li ser bingeha “tefsîra dirayetê” û “tefsîra rîwayetê” amade kirîye. Lê piştî ku me venihêrînek kir li ser metnê, me dît ku ev berhem mealeke tercumeyî ye, ne tefsîreke temam e.

8.2. Çağrı Ayetlerinin Meali

Nivîskarî 600 ayetên Qur’anê ku mirovan vedixwînin hîdayetê wergerandine zimanê tirkî û wekî dosyayekê ji çapê re amade kirîye.

8.3. Meala Ayetên Bangewazîyê

Seyda Selman 600 ayetên Qur’anê ku mirovan vedixwînin hîdayetê wergerandine kurdîya kurmancî û wekî dosyayekê ji çapê re amade kirîye.

8.5. Meala Qur’anê

Ev xebata wî di şewatekê de telef bûye.

8.6. Dendikên Rastîyê

Nivîskarî berhema Seîd Nûrsî ya bi navê *Hakikat Çekirdekleri* ji zimanê tirkî tercumeyî kurdî kirîye û şiroveya wê jî bi kurdîya kurmancî nivîsîye.

8.7. Kela Mirovê Misilman

Mela Silêman berhema Seîd b. ‘Elî el-Qehtanî ya bi navê *Hisni’l-Muslim* bi hevkarîya M. Huseyn Êsî ji zimanê erebî wergeraye kurmancî û Arya Basım ew li Stenbolê çap kirîye. Wan bi wergera vê berhemê xwestîye diayên sehîh ên Cenabê Pêxember bigihînin kurmancên muslim.

8.8. Îrfan ve Davet

Belegewrî ev berhema xwe li ser pîr û edebên tesewwufê bi zimanê tirkî bi awayê pexşan nivîsîye.

Tasnîfa menzûmeyên Belagewrî				
Mesnnewîyên Lîrik ên Dînî	Mesnnewîyên Dîdakîk ên Dîrokî	Mesnnewîyên Cîvakî	Mesnnewîyên Dîdakîk ên Exlaqî (Pendname)	Mesnnewîyên Munacatî
1. Mewlida Pêxember 2. Mesnewîya Munacatê	Cenga Cihanê ya Sêyem	1. Her Sê Bela 2. Ez û Hevalekî Hêja	1. Komara Daristanê û Femandarîya Şêr û Meymûnê 2. Mirin 3. Bextreşî Qedera Me Nîne 4. Rastî Pîroz e 5. Tûj Awirek li Vê Bextreşîyê	Perçekê Selawatan

Tasnîfa berhemên Selmanê Belegewrî			
Berhemên edebî	Berhemên dînî	Berhemên tesewwufî	Berhemên zanistî
1. Dîwan 2. MenZûme	1. Mewlid 2. Diaya Mewlidê 3. Tefsîra Qur’anê 4. Çağrı Ayetlerinin Meali 5. Meala Ayetên Bangawazîyê 6. Kela Mirovê Misilman 7. Dendikên Heqîqetê	1. Îrfan ve Davet	1. Pêşgotina Mewlidê 2. Pêşgotina Dîwanê

9. Kesayetiya wî ya Edebî

Ji ber ku Selmanê Belegewrî di nav seqayeke zehmet a medreseyên kurdan de gihastîye û di nav çanda dergayên wan ên tesewwufê de mezin bûye, kesayetiya wî jî, reng û rûyê alim, murşid û edibên wan girtîye. Wî çawa ku ilmê xwe qedandîye, dest bi perwerdeya tesewwufê kirîye, hem bi ilm û xizmeta tesewwufê re mijûl bûye hem di medreseyên halê hazir de ders daye, hem jî wî bi xwe medrese vekirine û tê de mideristî kirîye. Wekî alimekî devera kurdan, çawa ku bi ilmê xwe yê Îslamî derketîye pêş, wî ilmên edebî jî daye ber xwe li serê kûr bûye. Wî di medreseyên xwe de bi tevî ilmên bingehî yê Îslamî, dersên edebîyatê, bi taybetî *Dîwana Cizîrî* bi derskî jî dane telebeyên xwe. Bi taybetî wî dîwanên edibên edebîyata erebî, farisî û tirkî jî tehsîl kirine û di pey wan de wî dîwanên şairên kurd ên mîna Cizîrî, Xanî û Cegerxwîn jî bi derskî dane xwendin.

Seyda Selmanî bala xwe daye ser edebîyata kevnar a erebî û şîrên şa’irên ‘ereb ên berî serdema Îslamê xwendine û li ser wan kûr bûye. Wî ji edebîyata serdema “Muelleqatê Seb’e” dest pê kirîye û heta edebîyata erebî ya serdema Îslamê mitale kirîye. Ew wan şairên zemanê Hz. Pêxember jî nas dike û wî berhemên wan xwendine. Wî şairên navdar ên edebîyata erebî yê pêşî Ke’ib û Zûheyr ên serdema Hz. Pêxember xwendîye, peyre şairên wekî Ferezdeq, Cerîr û Extel ên serdema Emewîyan û şairên serdemên piştî wan ên mîna Mutenebbî, Şerîfê Reddî û Ebû’l-Ela Muerrî xwendine. Di pey wan de wî şairên îrfana tesewwufê jî xwendine. Wî berhemên Ibnu Farid û Şêx Abdulqadirê Geylanî, bi tevî şerhên wan xwendine. Piştra wî bala xwe daye ser edibên ereb ên nû yê mîna Ahmed Şewqî jî. Di zemanê feqîtîyê de ew digel hevalên xwe, ketine pêşbazîya jîdevkirina şî’rên ‘erebî jî.

Şa'îrî bi rêya radyo û televîzyonê hînî zimanê farisî bûye, *Dîwana* Hafiz mitale kirîye; lêbelê bi farisî tiştek nenivîsîye. Şa'îr, ji edebîyata tirkî bi taybetî li ser *Sefahata* Mehmet Akif Ersoy xebitîye. Di pey pêvajoyeke zor û zehmet a serdema xwe de, wî zend û bendên xwe li hev hildane û dest pê kirîye, şî'îrên xwe bi peyka şa'îrên berî xwe hilberane. Bi taybetî wî berê bala xwe daye ser şêwaza Cizîrî, Xanî, Seyîd 'Elîyê Findikî, Cegerxwîn û Tîrêj. Ew gelek qîmet dide şî'rên Tîrêjî. Wî hewl daye ku *Dîwana* Cizîrî, *Dîwana* Xanî û peyra jî *Dîwana* Selman bixe nav mufredata medreseya xwe û bi vî awayî dersên edebîyatê jî di nav dersên medreseyê de bi cih bike. Ji bo vê jî wî pêşniyaza xwe ji bo alîkarîyê birîye cem pisporên edebîyata kurdî jî.

Çawa ku zimanê şî'îrên Selmanê Belegewrî, ji hêla şêwazê ve dirûvdarê zimanê Cegerxwîn û Tîrêj e, temaya şî'îrên wî jî li ser wê çexerê ye. Tiştê ku heye şî'îrên Selmanî, ji hêla bawerîyê ve ji terz û terhê Cegerxwîn cîya dibin û bêtir nêzî terzê Tîrêj dibin. Haya şairî ji şî'ra Abdurrehman Durre jî heye û pê re peywendîya wî çê bûye. Wî hem şiroveya Durre ya *Dîwana* Xanî mitale kirîye, hem jî *Dîwana* wî bi xwe xwendîye û wî diçibîne. Bi tevî van wî *Dîwanên* Mela Seîdê Xelatî, berhemên Mela Mihemedê Zinarexî, *Dîwana* Mela Zahirê Tendûrekî xwendîye. Gelek şairên kurmanc ên serdema me jî şî'îrên xwe ji Selmanî re dişênin û nêrînên wî daxwaz dikin. Bi qenaeta wî şairekî derveyî medreseyê nikare bi terzekî baş ê klasîk binivîse.

Wekî nerîta edebî, mirov dikare Seyda Selman, yek ji wan şa'îran ku têkoşîna millî ya kurdan ji bo hunera xwe dikin esl û esas bihesibîne. Li vê derê jî dîsa ferqeke wî ya xweser derdikeve pêş ku wî di *Dîwana* xwe de bîr û bawerîya xwe, li ser bîngeha ilim, îrfan û millîyetparêzîyê vegêraye. Bi awayê ku ji bîyografiya wî diyar dibe, wî helwesta Xanî ya tîkildarî gelê kurd di dilê xwe de hewandîye û bi stîla Cegerxwîn ketîye nav liv û tevgera edebî.

Lewra ew di berhemên xwe de hem hezkirina ji Ehlê Beytê, hem Ehlê Sunnet û Cemaetê û hem jî Ehlê Tesewwufê derdibire. Ew ne dûrî hezkirîyên Ehlê Mala Cenabê Nebî ye, ne dûrî dilxwazên hiqûqa Îslamê ye, ne dûrî ehlê tesewwufê ye û ne jî dûrî derdor û tevgerên azadîxwaz ên welatparêzên kurdan e. Ji ber ku di pêvajoya jîyanê de bi van hemû derdoran re peywendîdarîya wî çê bûye, ev gişt teyîsîne ser temayên şî'îrên wî. Di vê pêvajoyê de bivê nevwê wî bedelên giran jî di vê rêyê de dane û ev tehde û ezîyetên ku ji ber vê helwesta wî ya rexê mixalîf hatine serê wî jî, dîsa bi awayekî karîger cih di *Dîwana* wî de digirin. Ew kesayetên dîrokî yên navdar ku di ber mafên kurdan de keda wan heye, bi awayekî gelek zexm ketine nav rûpelên *Dîwana* Selmanî. Bi vî awayê xwe Selman, di nav dîroka nerîtên edebî yên edebîyata kurdî de ji xwe re stîleke cîyawaz û cihekî taybet çê dike. Bi peyka *Dîwana* wî ew di nav nerîta wan şa'îran de cih digire ku "millîyet" a xwe, digel dîne xwe bi hev û din re diparêzin. Seyda Selman li ser vê bîngehê, bi navê *Rêbaz* dîwanek digel pêşgotînekê nivîsîye ku tê de çawa mesnewîyên dîdaktîk ên exlaqî, dîrokî û hicwî hene, mesnewîyên lîrik ên dînî jî hene.

10. Perwerdekarîya wî

Seyda Selman, bi tevî hewldanên vekirina medreseyan û dersdayîna telebeyan, menzûmeyên dînî jî nivîsîn û hewl da ku bi rêya wan gelê xwe digel ummetê bi alîyê rasteqîn ê dîne Îslamê serwest bike. Ji ber ku Seyda zêde zêde bi hesreta hiqûqa Îslamê ye, di vê rêyê de ew hem beşdarî sempozyûman bû hem jî bi zimanê kurdî û tirkî berhemên menzûm û peşşan nivîsîn. Wî mewlidê, meal-tercumeyeke Qur'anê, mektûbat, fetawa, dawet û îrfan nivîsî. Wî ev têkoşîna hem bi zimanê kurdî hem jî bi zimanê tirkî berdewam kir. Wî carinan bi berhemên telîfê, carinan jî bi berhemên wergerî kar û xizmet kir.

Encam

Silêman Kurşun, wekî alimekî edîb û perwerdekarekî mutesewuf ê sedsala XX-XXI-ê, di medreseyên kurdan de mezin bûye û li ser şop û çexera alim, edîb û mutesewwufên edebîyata kurdî yên mîna Xanî, Koyî, Pîremêrd, Cegerxwîn û Tîrêj, di biwarê edebî, hizrî û tesewwufî de gihastîye. Wî çawa ku berhemên xwe yên edebî û hunerî li ser vê bîngeh û şopê hûnane, wî berhemên xwe yên zanistî jî li ser vê tradîsyonê nivîsîne. Hem ji bîyografi, berhem û kesayetiya wî ya edebî û ramyarî, hem jî ji lêkolînên ku heta niha li ser wî û berhemên wî hatine kirin diyar bû ku Belegewrî, piştî ku di vê çexerê de ji alîyê bîr û raya xwe ya ramyarî ve xwe baş gihandîye, wî li ser asasê nerîta edebîyata kurdî ya neteweperwerîyê, di pile û payeyeke bilind de berhemên menzûm ên edebî û zanistî, bi kurmancî hûnane. Belegewrî *Dîwanek* bi kurdîya kurmancî nivîsîye, bi men-

zûmeyên edebî hûnaye û daye çapkirin. Ji bilî Dîwanê, bi taybetî mesnewîya wî ya bi navê *Mewlida Pêxember* di biwarê literatura nivîsîna mewlûdan de, bi cîyawazîya xwe ya ji mewlidên din ên kurmançî balê dikişîne. Wî ji bo cê mesnewîyê pêşgotineke bi terzê meqaleyê nivîsîye û tê de çawa ku rexne li metnên mewlûdên berî xwe girtiye, alîyên rast û sehîh ên têkildarî mijarê jî ragihandîye. Nivîskarî, diayayeke bi kurmançî jî di dawîya metnê Mewlûdê de bi cih kirîye.

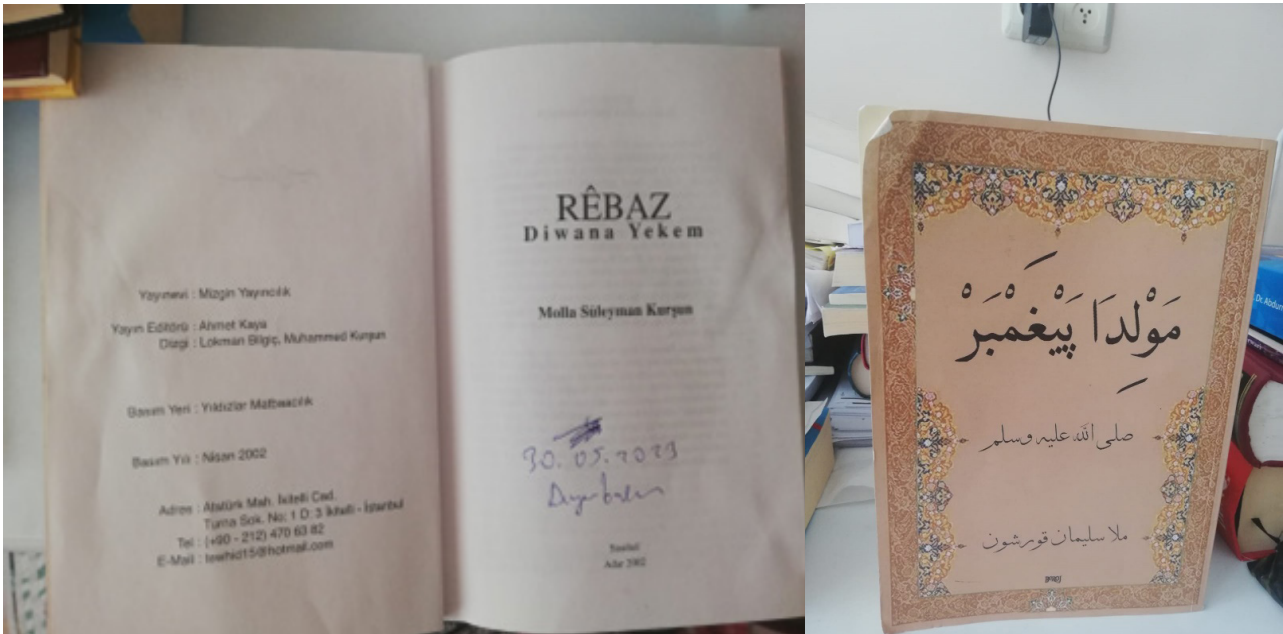
Cihê baldarîyê ye ku wî di *Dîwana* xwe ya bi navê *Rêbazê* de cih daye çend mesnewîyên serbixwe ku alîyên wan ên lîrîk, epîk û satîrîk hene. Çinku wî di van menzûmeyan de hem dildarîya xwe ya bi pêşeng û pêşawayên doza hizra azad a Îslamî-kurdî re dîyar kirîye û pesnê wan daye hem jî car hatîye ku wî kirin û kiryarên hin kes û derdorên ku li dijberî vê bîr û bawerîyê rabûne û li pêşberî wê bûne bend û kelem, bi zimanekî herikbar, zelal û hunerî û bi dilekî wêrek rexne kirine. Digel van alîyên xwe yê asoazad û rexnegir, wî di seranserî jîyana xwe ya ilmî-hizrî de cih di nav helqeyên tesewwufê de girtiye û hîn jî ew wekî ferdekî nerîta tesewwufê ked û xebatên xwe berdewam dike.

Belegewrî çawa ku ji zimanê erebî hin berhemên dînî wergerandine zimanê kurdî/kurmançî û zimanê tirkî, wî ji zimanê tirkîya osmanî jî hin berhemên ilmî û dînî wergerandine kurmançî. Bi taybetî telîfa wî ya bi navê *tercume-meala Qur'anê* balê dikişîne. Selmanê Belegewrî, digel kar û barên edebî û zanistî, bi xizmetên tesewwufî û karê perwerdeya medreseyên klasîk ên herêmî re jî eleqedar bûye û ev serê nîvsedsalekê ye ku bi awayekî bînavber vê xebatê berdewam dike. Ji ber van hokaran heq e ku wekî edîb, alim û mutesewwufekî helwestazad cihê xwe yê xweser di dîroka edebîyata kurmançî de bigire.

Çavkanî

- Adak, A. (2019). *Teşeyên Nezmê di Edebîyata Kurdî ya Klasîk de*. İstanbul: Nûbihar.
- Ertekin, M. Zahir & Ertekin Nurettin, "Kurtedîroka Mewlûdnameyên Kurdî", *Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi*, (Edt. Mehmet Bilen & Veysel Gürhan, Fuat İstemi ve Bayram Kanarya), Diyarbakır, 2017, r. 149.
- Kurşun, M. S. (2002). *Rêbaz (Dîwana Yekem)*. İstanbul: Mizgin Yayıncılık.
- Kurşun, M. S. (2010). *Mewlida Pêxember*. İstanbul: Pak Ajans Yayıncılık.
- Karaca H. û Aykut N., (2015). "Mele Hüseyinê Bateyi"nin Mewlid-i Nebî Adlı Eseri ile Mele Süleyman Kurşun'un Mewlida Pêxember Adlı Eserinin Karşılaştırılması", *Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi*, sal/yıl: 1, cilt/cıld: 1, sayı/hejmar: 2, Kasım/Ocuber/Mijdar.
- Rêzehevîtin digel Mela Silêman Kurşun, di meha Nisan, Gulan û Hezîran 2023an de li Dîyarbekirê, di medreseya wî de.

Pêvek



Vermezse Mabûd Neylesin Mahmud

Heke Nedît Hakimê Hey, Xwelî li serê Hatimê Tey

Ortak Atasözlerin Hikâyeleri: Fârsî-Kurmancî-Zazakî 12

Hasan ÇİFTÇİ

Özet

Bu makale karşılaştırmalı halk edebiyatıyla ilgilidir. Ortadoğu halklarının dillerinden Farsça, Kurmancî ve Zazakî'de ortak atasözleri ve onlardan bazısının halk arasında söylenen hikâyelerini ve kaynaklarını konu edinmektedir. Gerekli görüldüğü zaman bu atasözleriyle ortak olan Arapça ve Türkçe atasözlerine ve hikâyelerine de yer verilecektir. Bu yazıda özellikle, *Vermezse Mabûd neylesin Mahmud/ Heke nedît Hakimê Hey, xwelî li serê Hatimê Tey* şeklindeki atasözü ve hikâyesi üzerinde durulacaktır. Atasözleri halkların tarihi süreçte şekillenen yaşam biçimini, adet ve geleneklerini ifade eden yasalar hükmündedir. Atasözleri yüzyılların geçmesiyle şekillenir ve toplumun ahlâkî, dinî ve dünyevî değerlerini ifade ederler. Toplumun tarihsel kültürünü kuşaktan kuşağa aktarırlar. Bu onikinci makale de aynı alanla ilgili seri halde yayımlanacak diğer makaleler gibi adı geçen Müslüman halkların düşünsel, dilsel ve kültürel ortak değerlerine ışık tutacaktır.

Anahtar kelimeler: Atasözlerinin hikâyeleri, rızık, Farsça, Kurmancî, Zazakî.

Stories of Common Proverbs: Persian-Kurmanji-Zazakî 12

Abstract

This article is about comparative folk literature. It deals with the story of the common resources of the languages of the ancient peoples of the Middle East such as Persian, Kurmanji and Zazakî. It will partly touch on the common Arabic and Turkish proverbs with their stories.

In this article, we will focus on th proverb and its stories, *What should Mahmûd do if Ma'bûd does not give it to him?* [*Vermezse Mabûd neylesin Mahmud/ Heke nedît Hakimê Hey, xwelî li serê Hatimê Tey.*] Proverbs are the rules that express lifestyles, customs and traditions of the peoples which are formed along the centuries. Proverbs are shaped by the passing of centuries and they express moral, religious and worldly values of the society. They transfer the historical culture of the society from generation to generation. This twelfth article and other articles which are going to be published on the same subject in series will enlighten intellectual, linguistic and cultural common values of the Muslim peoples.

Keywords: the story of proverbs, sustenance, Persian, Kurmanji, Zazakî, Turkish



BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ

YAŞAYAN DİLLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

Yıl/Year: 2023 • Cilt/Volume: 9 • Sayı/Issue:18

Hasan ÇİFTÇİ

Prof. Dr.
Bingöl Üniversitesi
Fen Edebiyat Fakültesi
hciftci@bingol.edu.tr
Orcid: 0000-0002-2503-4966

Makale Türü / Article Type:

Araştırma Makalesi / Research Article

Makale Geliş Tarihi / Received: 25.08.2023

Makale Kabul Tarihi / Accepted: 27.11.2023

Makale Yayın Tarihi / Published: 25.12.2023

DOI: 10.56491/buydd.1349986

Atıf / Citation:

Çiftçi, H. (2023). Ortak Atasözlerin Hikâyeleri: Fârsî-Kurmancî-Zazakî 12, Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi, 9(18), 17-35

Giriş

Bu makale, seri halde yayımlanmakta olan Kurmancî, Zazakî ve Farsî ortak atasözleriyle ilgili makalelerin onikincisidir. Diğer makaleler daha önce Bingöl Üniversitesi *Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi*'nin muhtelif sayılarında yer almış ve ilk makalede aynı veya yakın coğrafyaları paylaşan (Kurmanc, Zaza, Fars, Türk vs.) toplumların farklı dillerdeki bazı ortak atasözleri *konu, düşünce* (anlam) ve *biçim* açısından analiz edilmişti. Serinin onikincisi olan bu makalede yer alan ortak veya benzer atasözleri, deyim ve bunların bilhassa meselleri de her canlının ve dolayısıyla her insanın nasip ve rızkının önceden belirlendiği, insanın kendi çabası ve çalışmasıyla artmasının mümkün olmayacağı ve aynı şekilde başka birinin yardımı ve çabasıyla da değişmediği hususları ile ilgilidir. Bu makalenin esas konusu, atasözlerine dönüşen şu iki Farsça asıllı mesel ve bu mesellerle ilgili hikâyeler ile onların Kurmancî, Zazakî ve Türkçe muadilleri veya benzerleridir.

بکوب بکوب، همان است که دیده ای!

Be-kûb be-kûb, hemân-est kê dîde 'î!

Tokaçla, tokaçla; aynen gördüğün kadardır.

اگر ندهد معبود چه کند محمود.

Eger ne-dehed Me 'bûd çe koned Mehmûd (Me 'bûd/Ma 'bud: Allah).

Vermeyince Ma 'bud, neylesin Mahmud!

Kurmancî: *Heke nedît Hakimê Hey, xwelî li serê Hatimê Tey*

Tarihî açıdan bazı kahramanları Gaznelilere kadar giden bu meseller ve hikâyeleri zamanla değişerek farklı versiyonlar şeklinde diğer Müslüman milletler arasında da yayılmıştır. Örneğin hikâyenin asıl kahramanı eski kaynaklarda (Hablerûdî tarafından 1643'te yazılan *Câmi 'u t-temsîl'* de) Gazneli Sultanı Mahmud (ö. 421/1030) iken, sonraki eserlerde Safevî hükümdarı Şah Abbas-ı Kebîr (Büyük Şah Abbas, ö. 1629)'e veya Osmanlı sultanı İkinci Mahmud (1629)'a dönüşür. Zira din ve mezhebin etnik kimlikten önce geldiği için Sünnî muhitlerde aynı hikâyenin kahramanı ile Şi'î muhitlerdeki kahramanı genelde farklı olmuştur. Ama aşağıda görüleceği gibi Kurmancî ve Zazakî mesellerde asıl kahraman Arap kültürünün etkin olduğu Güney Kürtleri arasındaki versiyonlarda cömertliğiyle meşhur Hatem-i Taî (Ebû Seffâne Hâtim b. Abdillâh b. Sa'd et-Tâî el-Kahtânî, ö. 578 [?]), İran ve İran'a yakın coğrafyada yaşayan Kürtlere ait versiyonlarda Gazneli Sultan Mahmud ve Zazakî'de Sultan Mahmud (?)'dur.

İlave olarak şunu belirtmek oldukça önemlidir: Bu makalede yer alan Kurmancî ve Zazakî atasözleri ve hikâyelerinin metinleri olduğu gibi aktarıldığı için imlâda yoğun şekilde farklılıklar görülebilir. Günümüz Kurmancî ve Zazakî imlâlarda hatalı diye görünse de hikâyelerin metinlerini olduğu gibi aktarılmaya özen gösterilmiştir.

I. Konuyla ilgili bazı ortak atasözleri

Ortak tarih, coğrafya, din ve kültürün etkisiyle ve özellikle İslâm kültürü (ve Kur'ân ile hadis başta olmak üzere) tesiriyle zamanla Müslüman halklar arasında şekillenen rızkla ilgili Kurmancî, Zazakî, Farsça ve Türkçe birçok atasözü ve mesel ortaktır. Kişinin yaşam biçimini doğrudan etkileyen *rızkı, kısmeti ve nasibi* gibi hususlar halkın algısını ve inancını yansıtan atasözlerinde, tamamen olmasa da büyük ölçüde kadere ve rızkları takdir eden yaratıcının iradesine bağlandığı izlenir.

a) Makalenin asıl konusu olan yukarıdaki atasözleri ve aşağıda verilecek hikâyelerine göre; “Her kulun nasibi Allah tarafından takdir edilmiştir. Nasip olmayacak bir şey için ne kadar çalışılsa boşunadır. Elde yeterli imkân bulunmuyorsa, kabiliyet, istidat yoksa ve hele her şey ters gidiyorsa elden ne gelir. Her şey nasip iledir. Nasipten öteye de yol yoktur. Bu durumda dışarıdan yapılacak yardımlar da geçersiz kalır. Yardımı yapan sultan da olsa, durum değişmez.”¹ Nitekim Türkçe şu atasözü; *Allah vermeyince peygamber neylesin ve Kürtçe şu atasözü; Xuwedê nede, bi zorê nabe* (Allah vermeyince zorla olmaz) oldukça dikkat çekicidir: Allah insana bir şey vermedikçe, insanın eline o şey geçmez. İnsan kendini ne kadar zorlasa da Allah'ın kuluna destek olması

¹ Pala, İskender, *Atasözleri Sözlüğü*, İstanbul 2002, s. 279 (Atasozleri_Sozlugu_(iskender_Pala)_2002)

lazımdır.² Konuyla ilgili aşağıda verilecek hikâyelerde bu anlayış öne çıksa da aslında hikâyelerde örtülü bir tarzda aklını kullanmayan beceriksiz, basiretsiz ve türlü bahanelerle ümitsizliğe kapılan aptal ve tembel kişilikler de hicvedilmektedir.

b) Aşağıda verilen bazı ortak (Kurmancî, Zazakî, Farsça ve Türkçe) atasözlerine göre her canlı ve insan ancak kendi nasibini; mukadder rızkını yer. Ezelde onun için belirlenen rızık ve nasip ne olursa olsun gelip onu bulur. Kimse bunu engelleyemez. Çünkü rızık ve miktarını Allah belirlemiş; azalıp eksilmez. Sonuçta Yaratıcı hiçbir canlıyı rıziksız bırakmaz.

1. Farsça:

قسمتِ روزِ ازل نه بیش و نه کم می شود.

Qismet-ê rûz-ê ezel ne bîş û ne kem mî-şevêd.

Ezel günü yazılan kısmet ne artar ne eksilir.

قسمتِ هیچ کس را هیچ کس نتواند خورد.

Qismet-ê hîç kes-râ hîç kes ne-tevâned xord.

Kimse kimsenin kısmetini yiyemez.

روزی تو باز نگرده ز در.

Rûzi-yê to bâz-ne-gerded zi-der.

Senin rızkın kapıdan geri gitmez.

2. Kurmancî:

Her kes rizqê/qismetê xwe dixwe.

Kısmetinde ne varsa, kaşığında o çıkar.

Xwedê çi daye, ew jî qismetê meriv e.

Allah ne vermişse, o insanın kısmetidir.

Kes rozî kes nâxwâ.

Kimse kimsenin rızkını yiyemez.

Qismetê Xudê bide, herembaşî jî nikarin meriya bistînin.

Allah kısmet ederse harambaşı da insandan alamaz.

Çend bigerrîyê li çerx û felek, rizq êke nabîte gelek.

Çarkı felekte ne kadar çok dolaşsa da kişinin rızık artmaz

² Oncu, Mehmet, *Gotinên Pêşîyan*, Enstîtuya Kurdî, İstanbul 2014, 667.

3. Zazakî:

Her kês, qısmetê/rızkê xo weno.

Kimse kimsenin kısmetini/rızkını yiyemez.

Kês qısmetê keşi nêweno.

Kimse kimsenin kısmetini yiyemez.

Qısmetê to ke çiko, qoçıka tode u vejino.

Kısmetinde ne varsa, kaşığında o çıkar.

4. Türkçe:

Tanrı kulunun rızkını verir.

Nereye gitsen, kısmetin de ardından gelir.

Kimse kimsenin kısmetini yiyemez.

Kısmet ise gelir Hint'ten, Yemen'den, kısmet değil ise ne gelir elden?

Kısmetinde ne varsa, kaşığında o çıkar.

İlgili atasözleri, deyimler ve hikâyeler

a) Kurmancî:

K.1. *Heke nedît Hakimê Hey, xwelî li serê Hatimê Tey.*

1. Türkçe çeviri ve Türkçe ortak atasözü: Eğer vermezse Hay Hâkim, toprak başına Taylı Hatim'in/*Vermeyince Ma'bud, neylesin Mahmud!*

2. Kafkas ve Gürcistan Kürtleri arasında birebir Farsça ve Türkçe ile aynı olan şu versiyon mevcuttur: *Eger nedet rebbê meibûd, fayde naket dana sultan Mehmûd. (Heciye Cindi) Eğer Mâbud Rabb vermezse Sultan Mahmud'un vermesi fayda sağlamaz. Türkçe: Vermeyince Ma'bud, neylesin Mahmud!*

Daha önce işaret edildiği üzere, Arap kültürü etkisinin daha yoğun olduğu Güney Kürtlerinde cömert olmakla meşhur Hâtim-i Tay, İran'a yakın coğrafyada yerleşik Kürtlerde Gazneli Sultan Mahmud figürü öne çıkmıştır.

Heke nedît Hakimê Hey, xwelî li serê Hatimê Tey

Binyata vê gotinê dibêjin du bira bîn, êk zengîn bî û êk hejar bî, kes û karên wan her gazind ji birayê zengîn kirin: To destê birayê xwe nagirî, to qencîya vêra nakî. Wijdan qebûl nakit çawa bit her birayê te ye! Ew ê arîkarîya birayê xwe nekit, gelo wê arîkarîya kê bikit? Ew ê arîkarîya birayê xwe nekit û ya kes û karên xwe nekit ew ne mirov e. Ew ê destê çakîyê nedît birayê xwe û mirov û xizmên xwe êl û binemala xwe, bila bimrit hêj caw û erzan! Ew pûlperest e, ne hêja ye, wî qasî ew li nav mirova da bijît bila biçit bi gurk û hirça ra bijît. Li vî babetî da Cigerxwîn jî dibêjit:

Ey dewlemendê bê şeref çidkî ji van koma pera

Sedhezar milyonê zêra têxe kurtanê kera.

-Yanî eger pare ne ji qencîya li gel xweyî û kes û kar û el û millet ra bit, bihayê pera çî ye? Biha jê ra nîn e. Ji

van tuxmê gazinda serê birayê zengîn hêr û gêj kirin.

Birayê zengîn got: “Gelî mirova hewe gelek da ser min û ez gelek pê xweş im, bi gazindên hewe, çunkî ew zengînê malê xwe dirîya mirov û miletê xwe ra nedit, gûyê kerî li ser wî malî bit. Çunkî bi rastî mal ji wî qasî ra baş e. Mirov rumet û serbilindî û serfirazyê pê bikrit, belê çî gava welê hat, mirov rûmeta xwe û mirovatîya xwe bifroşit da malî pê peyda bikit û bikirit, hingê mirov ji rêza mirovên camêr û aza derdikevit û dibit kolê malî û kolê wî cihê mal jê tê. Belê baş bawer bikin ez ne ji wî tuxmî me birayê min ne ew biray e. Belkî birayê min wekî dibêjin; *Heke nedit Hakimê Hey, xwelî li serê Hatimê Tey!*”

Mirovên wî gotin. “Ev çî gotine û çîroka wê çî ye?”

Birayê zengîn got: “Dibêjin carekê Hatimê Tey li derê mala xwe sekinîbî, berê xwe dayê mirovek jar û belengaz ji wê ve hat. Hatim berê xwe dayê û hizrên xwe kirin ji xwe ra got: De bi Xudê ne ji wijdanê ye, Hatim hero (her-ro) nan û goşt bixût û ev hejarê he nan bi dest nekevit bidit zarokên xwe, rabî bakir hejarê xwe: Hejaro... ka were. Hejarê xwe bire malê û gazî kolê xwe kir: Here qazekê serjêbike û zikê wê bidrîne û deh zêra bêxe têda û dîsa bidirû û sax bikelîne û deh nana jî vêra bîne, min wec pê heye.”

Kole çû gotina Hatim bi cih anî. Hatim got hejarî:

“Rabe vê qazê bibe mal to û zarokên xwe bixûn.”

Hejar rabî qaza xwe bir û çû, ji berî bighêt malê mirovek li semtê hat, got: “Ew çî ye?” Hejar got: “Qazek e, Hatim dayî min ez ji zarokên xwe ra bibim.”

Got: “Hejar min mêvan hene û kevanîya min ne li mal e û ez gelek ji mêvanên xwe şerm dikim. To wê qazê nadî min, ez ji wanra bibim. Ez ê 10 mecîdîya bidim te?”

Hejarî ji xwe ra got: Hema min ev qaz nexwarîye jî wê bibit çî? Deh mecîdî wê deh kona bigrin, bi Xudê deh mecîdî ji min ra çêtir in qaz hemî danek e!

Got: “Ez benî ev e, ji te ra, ka deh mecîdîyê min bide min”.

Deh mecîdîyên wî danê û qaza xwe bir. Piştî çend roja çavê Hatim bi hejarê wî ket, berê xwe dayê her zelumê berê ye! Hatim ji xwe ra got: Belkî wan çend zêra têrê nekir bit! Belkî deyindar bit. Rabî dîsa bakir kolê xwe got:

“Here qazek dî jî serjêbike wek ya berê deh zêra bêxe di zikê wê da û sax bikelîne û deh nana vêra bîne were vêrê.”

Kole çû qazek anî û hat, hatim ew qaz jî da hejarî û got here bibe ji zarokên xwe ra. Hejarî bir û çû, dîsa ew zelum li semtê hat berê xwe dayê qazek wê desta da - pane tomik jê xwaribî -dîsa gotê:

“To vê qazê nadî min ez deh mecîdîy bidime te.” Hejar hema bê rawestan got: “Belê” û qaz dayê. Wî jî deh mecîdî danê.

Piştî çend roja Hatim berê xwe dayê hejarê wî her zelumê berê ye! Bakir kolê xwe:

“Kuro here qazek dî jî serjêbike, belê zikê wê baş dagire ji zêra.”

Kole çû qazek pêk anî. Hatim ew jî da hejarê xwe. Belê ew qaz jî bi rîya her dukên dî ve çû, çunkî ew zelumê dî hî bibî hejarê xwe. Hatim berê xwe dayê hejarê wî hema her xurtê berê ye! Rabî gazî kirê:

“Ka were malbabwêran, ew her sê qazên min dayîne te, te çî jêkir?”

Hejarî got:

“Ezbenî bi Xudê her sê jî camêrek li semta min dihat bi xêra xwe ji min dikrî, her êk bi deh medîcîya.”

Hatim got: “Kurro ew kî ye?” Got: “Filan kes bî.” Hatim rêkir li dûv ra anî û gotê: “Lawoo ew tiştê li nav zikê qaza da bîne û to dizanî çendin û ez jî dizanim çendin?”

Hatim gote hejarê xwe “here tûrekê bîne û were.”

Hejar çû çiwalek anî û hat. Hatim got xeznedarê xwe “li gel hejarî here hingî bivêt bila ji xwe ra zêra bêxit li tûrkê xwe da.”

Her du çûn. Xeznedarî derê zêra vekir û gotê: “Here ji xwe ra dagire, çaxê to xilas bibî bake min ez ê bêm bibim pişta te û derî jî bigrim.”

Hejar çû jor ve berê xwe da koma zêra! Ji xwe ra got: Hero ji min ra ne îde da ez çivalê xwe taze dagirim. Paşî xeznadar bila bêt derî bigrit! Çivalê xwe da ber koma zêr û dagirt wekî wî bivêt. Kar kir da bidit pişta xwe belê ne karî! Rabî çokdan erdê û çival qulipand ser pişta xwe! Belê çival giran bî ne karî rakit. Çival ket li ser sere wî û ma li binda demeket, heta welê fetisî!

Xeznadar hingî ma... Hejar dîyar nebî! Çû berê xwe daye wê bi wî awayî! Rabî çû bakir Hatim: “Were berê xwe bide wî ew ê te xwestî to wî zengîn bikî?”

Hatim çû berê xwe dayê serê xwe hejand û got:

“Heke nedît Hakimê Hey xwelî li serê Hatimê Tey!”

Vêca gelî mirova bi Xudê birayê min jî wekî wî hejar Hatim e, heke hûn ji min bawer nekin rabin da bicerbînîn!

Rabîn tibabek zêr kirin li nav patekê da û birin danîn li ser derê rîyekê gazî birayê wî kirin, “were here filan derê.” - Ew rîya zêr danîn li ser –

Bira çû û çavê teva ma lê, heta ji patê zêra bûrî û xwe ne tewandê!

Ew rabîn çûn zêrên xwe anîn û hatin. Bira zivirî gişta - hemya - pirsyar jê kirin: “To li filan semtê çawa çûyî - cihê zêr tê?”

Got: “Bi Xudê min ji xwe ra got: Erê pa kor çawa bi rêve diçin? Pa hema min girrî ez korim! Ê min çavê xwe niqandin û ez çûm.

Birayê zengîn got yanî hind çavê xwe neqand heta ji zêra borî da zêra nebînit! Vêca da hûn bizanin ne ku ez li gel ne başim, belkî wekî dibêjin: **Heke nedît Hakimê hey xwelî li serê Hatimê Tey!**³

Türkçe özet

İki hikâyenin içiçe geçtiği bu hikâyede biri, çok varlıklı diğeri çok yoksul iki kardeş vardır. Varlıklı kardeşin dostları, ondan yoksul kardeşin elinden tutup ona yardımcı olmasını ister. Aslında yoksul kardeşine yardımda bulunup da olumlu bir gelişme görmeyen varlıklı kardeş gören dostlarına, “Eğer vermezse Hay Hâkim (Allah), toprak başına Taylı Hatim’in” meselini anlatır.

Taylı Hatim yoksul birine, kızarmış kazın içinde üç defa altın doldurarak gönderir ama o her defasında yoluna çıkan bir uyanığa kaptırır. Hatim yoksul adamın halinde bir gelişme görmeyince, onu çağırır ve gönderdiği kızarmış kazlara ne olduğunu sorar. Yoksul olupbitenleri anlatınca, Hatim uyanık adamı çağırır ve altınları getirmesini söyler. Yoksulu da bir uşakla hazine odasına gönderir; belli süre içinde alabildiği kadar altın almasını söyler. Ama zavallı yoksul, beceriksizliğinden dolayı altınları doldurduğu çuvalın altında kalarak ölür.

İkinci hikâyede varlıklı kardeş, dostlarının müşahedesinde yoksul kardeşin geçeceği köprü üzerine bir miktar altın bırakır. Yoksul kardeş tam köprüyü geçerken, kendi kendine *körlerin köprüden nasıl geçtiğini* denemek için gözlerini yumarak geçer.

Türkçe: *Allah vermeyince peygamber neylesin./ Vermeyince mabut, neylesin Sultan Mahmut.*

K.2. Ê ku nade nade, te çi cade cad e...

[Vermeyen (Allah) vermeyince sen ne uğraşıp durursun...]

Türkçe: *Çok çalışan çarık yırtar, iş odur hakka vara./ Allah vermeyince peygamber neylesin./ Vermeyince mabut, neylesin Sultan Mahmut.*

Hikâyeyi aktaranın notu: “Dünyada bazı insanların rızkı ve nasibi az olur. Onlar için ne kadar çaba gösterilse

³ Dêrşewî, Mele Mehmûd, *Miştaxa Çiya Ji Gotinên Pêşiya*, s. 107-110.

de sefalet ve yoksulluktan kurtulmazlar. İşleri bir türlü yoluna girmez ve ekonomik açıdan düzelmezler.”

Ê ku nade nade, te çi cade cad e...

Dibejin: Carek ji caran li devereke du bira hebûn. Ji wan yek bazirgan û dewlemend, hişyar û xwedî siûd bû; ê din jî neçar û belengaz, bextreş û kevirleketî bû.

Ye dewlemend di koşka xwe de dilgeş û di nav heyinê de; ê belengaz jî xwelîser, di xana xwe ya xirabe de, di nav bêçaretî û tunehiyê de dixirikî. Li dora bazirgên dost û heval, li dora ê belengaz jî bela û nexweşî kem nedibûn.

Şeveke birayê bazirgan dîsa dawet dabû dost û hevalên xwe. Bi hev re xwarinen xweş û şerabên baş vedixwarin û yarenî dikirin. Qal bi qal, gotin hat ser birayê neçar. Ji hevalên wî yekî got:

-Tu çira li birayê xwe mêze nakî, mesrefa te ya rojêke tera wî û zarokên wî ya salekê heye. Ji te re ne şerm e, ku tu li vir nav kef û zewqe de bî, ew jî li wir di nav tengî û jariyê de biji?

Bazirgan got:

-Hûn jî zanin ku min gelek cara pere û sermiyan daye wî û wî wenda kiriye. Dîsa hûn zanin ku ew dayina min qebûl nake.

Dema ku hevalên wî pê de ketin, wî got:

-Ji bo ku hûn careke din jî bibînin, eze mehekê her êvar tebaxek beqlewate bi destên we rêkim mala wî. Eze her tebaxekê jî pêncî zêrî bêxim binê wê. Heke ku bigihîne hev, ewê jê re bibe sermiyanekî. Bila ji xwe re dest bi bazirganiyêke piçûk bike û pe zarokên xwe xwedî bike. Xwe jî zarokên xwe jî ji belengaziyê xilas bike.

Soz dan hev ku wisa bikin. Bû roja din, berêvarî ji wan kesan yekî, bine tebaxa beqlewate pêncî zêr xiste û bir mala wî. Dît ku li kuçeyê taxekê di bin xaniyekî axîni de, ew û zarokên wî di rewşeke nebaş de ne. Gunehê wî pê hat û li deriyê wî da. Dema ku birayê belengaz derkete ber derî, tebaxa beqlewatan da destê wî û zivirî. Piştî ku belengaz ji wî kesê xerxwaz re got, “Xwedê xera te binivîsîne.” Tebaxa beqlewate anî fireqzanê û got jina xwe:

-We tebaxê bide pêşiya zarokan bila xêra xwedî bixwin. We gavê şeytan ket bêvila jinê, jinê ji mêrê xwe re got:

-Ew xwarinek gelek xweş û giran e. Bi ya min, em dest li wê tebaxê nexin, tu bibe bide cîranê me Efrahîm Efendiyê Cuhî, bila çend qurîş pere bide te da ku em ji bo zarokan zexîra çend rojan bistînin.

Fikra jinê ne xirab bû. Kêfa mêrikê xizan anî, tebaxa beqlewate rakir, rast çû ber deriyê Efrahîm Efendiyê Cuhî. Li deriyê wî da. Dema ku cîranê wî derket ber derî, got:

-Kerem ke cîranê hêja.

-Ezbenî, ew tebaxa kesekî xerxwaz ji me re anî ku em bixwin. Lê em gelekî hewce ne. Me got, em bidin cîranê xwe, ew jî çend qurîş pere bide me ku em hin pêdiviyên male bibînin.

Dile cîranê wî yê Cuhî pê ve dimîne. Tebaxa wî ji dest digire û heqê du tebax beqlewate dike destê wî û diçe mala xwe.

Piştî ku Cuhî û zarokên wî tebaxa beqlewate didin ber xwe, dest bi xwarinê dikin. Dibînin ku binê tebaxê tije zêr in, kêfa wan gelek xweş dibe. Zêrên xwe dijmêrin û radikin. Birayê belengaz, roja din ber êvarî, tebaxek din tîne. Cuhî wê jî jê dikirre. Heta ku qewlê wan tamam dibe, her roj ji birayê belengaz re di tebaxê de beqlewate tîne. Ew jî her car tîne bi bihayê du tebaxan beqlewate xwe difroşe cîranê xwe yê Cuhî.

Piştî demekê hevalên birayê bazirgan dibînin ku birayê belengaz tu pergala rast nekir, rewşa wî dîsa weke berê ye. Bi meraqa xwe nikarin, pirsiyar dikin. Li ser vepirsîna wan mirovê belengaz jî ji wan re çîroka beqlawatan ji binî vedibêje. Hevalên birayê dewlwmend gelekî heyirîn û ber bextê wî yê reş şaş man. Rabûn û hatin cem hevalê xwe yê bazirgan. Ji wan yekî got:

-Hal û ehwal wiha ye.

Birayê bazirgan got:

-Keko! *Ê ku nade nade, te çi cade cad e.*⁴

Türkçe özet

Hikâyede biri varlıklı tacir, diğeri yoksul iki kardeş vardır. Varlıklı kardeşin dostları kendisini eleştirerek ondan yoksul kardeşin elinden tutup ona yardımcı olmasını ister. O da dostları huzurunda yoksul kardeşine üç akşam altına altın döşediği üç tepsi baklava gönderir. Hanımı da kocasının aklını çelerek temel ihtiyaçlarını karşılamak maksadıyla, baklavayı komşusu Yahudi Efrahîm Efendî'ye satmasını sağlar. Bunu gören dostlarına: *Vermeyen (Allah) vermeyince sen ne uğraşıp durursun...* Türkçe: *Allah vermeyince peygamber neylesin./ Vermeyince mabut, neylesin Sultan Mahmut.*

K.3. Korê ser pire

[Türkçe çeviri ve Türkçe ortak atasözü: Köprüden geçen kör gibi olmak/ *Allah vermeyince peygamber neylesin./Vermeyince Ma'bud neylesin Mahmud.*]

Aslında hikâyenin başlığı, sonundaki kıssadan hisse olacak nitelikte şu cümle cümle olmalıydı: Ez didimê lê Xwedê nake behra wî (Ben veririm ama Allah ona nasip etmiyor.

Korê ser pire

Dibêjin: Demekê ji deman, li bajarekî du birayên hev hebûn. Ji wan birayan yek gelekî dewlemend, yê din jî gelekî neçar û belengaz bû. Birayê dewlemend xwedî gelek pere, mal û milk bû. Heval, cîran û kesên li doralîyan her tim ji birayê dewlemend re digotin;

-Tu xwedî gelek pere û zêr î, birayê te jî li kêleka te nan tune ku bixwe, ev û zarokên wî di bine wî pagî' xirabe de dikin ji nêza bimirin, em ji te hêvî dikin tu têra ku birayê te zarokên xwe xwedî bike sermiyanekî bide.

Birayê dewlemend jî her car ji wan kesên xêrxwaz re digot:

-Gelî birano, ez didimê, lê Xwedê nake para (behra) wî.

Rojek dîsa çend kesên nas qala belengaziya birayê wî kirin, Birayê dewlemend jî amadekariya xwe kiribû, got:

-Gelî heval û cîrana, di rabin bidin pey min.

Bi hev re rabûn çûn, li ser pirekê rawestiyan. Birayê dewlemend di bin ebayê xwe de tûrek zêr derxist û got:

-Gelî hevalan... Birayê min ê belengaz, her sibe di ser vê pire re derbas dibe û diçe bazarê. Bêhneke din evê were, emê vî tûrê zêran bidin pêşiya wî, heke qismet wî be yê ji xwe re bibe, zarokên xwe pê xwedîke, tê de têra wî zêr hene.

Kesên li dora wî ji hev re gotin:

-Bila.

Mirovek kirin nobedar, yê din xwe li wir veşartin. Ku birayê neçar xuya bû, tûrê zêran dan pêşiya wî û vekîşîyan. Dema ku zîlam hate ser pire, kor hatin bîra wî û dile wî dimîne bi koran ve û xwe û xwe re dibêje:

-Gelo ew korên belengaz û reben çawa rê ve diçin.

Çavên xwe digire û mîna koran tê ser tûrê zêran re derbas dibe û diçe. Birayê dewlemend ji ciyê ku xwe lê veşartî hêz dike, radibe û dibêje:

-Min ji ve re negot, *ez didimê lê Xwedê nake behra wî.*

Ji wê pê ve navê birayê neçar bû, "Korê ser pire." Dema ku ji dereke re dibihurî xelkê ew bi tiliyan şanî didan û digotin;

⁴ Öncü, Mehmet, *101 Gotnên Pêşîyan Çîrok*, Nûbihar, s. 92-95 (<https://books.google.com.tr/books?id=GjpBEAAAQBAJ>: erişim 06.07.2023: 10:47)

-Korê ser pirê diçe...⁵

Türkçe Özet

Bu mesel K.1 ve K2'nin farklı versiyonudur. Dolayısıyla Türkçe özeti için ilgili hikâyenin Türkçe özetine bakınız.

b) Zazakî:

Z.1. Meselaya Siltan Mehmûdî û Feqîrî

Not: Başlık şöyle olmalıdır/ *Eg nido Me'bûd, se bikû Sultan Mehmûd.*

Zazakî: *Vermese Mabut, ne yapsın Sultan Mahmud!*

Türkçe: *Vermeyince Ma'bud neylesin Mahmud.*

Not: Bazen bir toplumun kültür ve dilinde başka dillerde söylenen bazı deyim ve atasözleri de kullanılarak halk tarafından benimsenir. Nitekim Türkçe atasözleri arasında birçok Arapça (Men dakka dukka gibi) veya Farsça hatta Kürtçe atasözleri kullanılarak yaygın hale gelmiştir. Bu atasözü de Türkçe olmakla birlikte Zazalar arasında da kullanılmaktadır.

Meselaya Siltan Mehmûdî û Feqîrî

Zemanêk yew siltan beno, nameyê yi Sultan Mehmûd beno. Yew zî cîranê Sultan Mehmûdî esto, zaf feqîr û zaf perîşon o. Sultan Mehmûd xwu rê fikirîyeno vano “Ez se bikerî, ez ina eşkera çî bido ci nêbeno.”

Yew xezînaya Sultan Mehmudî esta. Sultan Mehmud fikirîyeno vano: “Ez ina xezîna bido ci.” Vendo ci, beno zere, xezîna ha uca de, yew wuye dano ci, vano: “Wuye zerey xezîna kir, çend zerdî ameyî, biger û şû.”

Mêrik wuye gêno şino. Wuye dest ra recifyeno, wuye çep tadîyeno, yew zerd tena zerey' wuyeyî de maneno. Sultan vano: “Qismet ti o yo, yew zerd xwu bigêr û şû.”

Mêrik yew zerdê xwu gêno şino. Epey wext vêreno, sultan yew roj ano yew kergi pojeno. Zerreyê kergi qelişneno, dekeno pir zerdon, kergi dano xizmekarê xwu vano: “Beri bide ê feqîrî.”

Senî beno, yew merdimo çimakerde vînenno ke xizmekar ha şino, kono xizmekarî dima. Reseno ci, xizmekarî ra vano: “Xalo ti a kergi nêrueşenî? Birueş bidi mi.”

Xizmekar vano: “Temam, ez rueşena dona ti.” Mêriko çimakerde vano: “Ti çend ra roşenî?” Xizmekar vano “Panc kaxitî.”

Mêrik panc kaxitî dano ci, kergi gêno şino. Ewnîyeno ke zereyê kergi ha pir zerdî.

Sultan Mehmûd eşnaweno mêrikî xizmekarî ra kergi girewta berda, vano:

- *Vermese Mabut, ne yapsın Sultan Mahmud!*

Yew roj tayê peran dekeno zereyê puel, serî cehdê yi ra non ro. Sultan Mehmûd xwu nimneno.

Sultan Mehmud xwu nimneno, pereyî kerdê zereyê puelî, eştî uca. O feqîr wet ra yeno, xwu rê fikirîyeno vano: “Inê korî senî rayîr ra şînî?” Çimanê xwu qefilnêno, rayîr ra devam keno. Zerdon ra vîyareno. Gelekî rayîr şino, hama newe çimanê xwu akeno.

Sultan zî ey vînenno, ancî vano:

- *Vermese Mabut, ne yapsın Sultan Mahmud!*

*Eke Homa nêdo, Sultan Mehmûd se keno!*⁶

[Başlık ve son cümle şu şekilde olursa daha uygun olur zannımca: *Eg nido Me'bûd, se bikû Sultan Mehmûd*]

⁵ Oncu, Mehmet, *101 Bivêj Çîrok*, Avesta 2015, s. 93-94.

⁶ Mitiqa: Çewlîg; Arêkerdoxe: Nihal Kayışkıran; Vatox: Xeyrî Dervişoğlu, 78 serre. <http://www.zazaki.net/haber/meselaya-siltan-mehmd-feqr-2151.htm> (erişim: 17.05.2023: 21:56)

Türkçe Özet

Bu meselin Zazakî hikâyesinde Sultan Mahmud adında bir sultan yoksul olan komşusuna yardım etmek ister. Eline bir kürek verir hazineye sokar. Yoksul küreği altınlara daldırır şanssızlığında kürek üzerinde bir altın kalır. Sultan “Al git kısmetin bir altınmış” der. Bir süre sonra içi altınla dolu bir tavuğu yoksula gönderir ve bir uyanık adam beş liraya ondan satın alır. Neticede yoksulun geçeceği yola bir miktar altın bırakır. Yoksul altınlara yaklaşınca “Körler nasıl yolda yürür?” diye onları taklit ederek yoldan gider. Bu gelişmelere şahit olan Sultan Mahmud der: *Eke Homa nêdo, Sultan Mehmûd se keno!*

Allah vermezse, Sultan Mahmud ne yapabilir?

Z.2. Rîzq/Rızk

1. Hikâyenin başlığı şöyle olmalıydı: *Ow rizq a kênê yi wo, wû ho wen. (Onun yemekte olduğu rızk onun kızınıdır.) Çünkü bu cümle meselin/hikâyenin temsili/özü hükmündedir. Türkçe atasözü: Kul kulun rızkına sebep olur.*

2. Aşağıdaki Zazaca hikâyenin diğer hikâyelerden farklı olarak verdiği mesaja göre, bazı halk inançlarında, kısmeti ve rızkı bol olan bir insan veya bir aile bireyi sayesinde, başka insanların veya diğer aile fertlerinin rızkı ve kısmeti artabilir. Örneğin hikâyede işaret edildiği gibi ekonomik açıdan sıkıntı yaşayan herhangi bir ailede yeni doğan bir kız çocuğu, rızkı ve kısmetinin bolluğuyla doğar ve ailenin refaha kavuşmasına yolaçabilir.

Rîzq

Ruejêk Hezretî Mûsa şino Tûrî Sîna, reyar ra yo merdim yi ver a ben. Merdim vûn:

-Ya nebî Hûmay, ti hê şîn, ti Rebî ra pers biker, dê qey ez xebitîyena nixebitîyena tim û tim hal mi sey xwu wo.

Hezretî Mûsa şino Tûrî Sîna, Hûmayî de qisekerdişî xwu qedînen û ho şîn, Hûma vûn:

-Ya Mûsa, tui çîyêk xwu vîr ra nîkerd?

Hezretî Mûsa vûn:

-Ya Rebî, xwura malum tui wo, ez vaj se?

Hûma vûn:

-Ti şî, ay qul mi ra vaj, wû bixebitîyo nixebitîyo rîzq yi ina dinya d' di pûxnetî û nîm o. Sobîna rîzq yi çinîk!

Hezretî Mûsa şin vêr mîyerîk, mîyerik vûn:

-Ya nebî Hûmay, ti şî vêr Hûmay û ûmê, gelo ti mi îr perse?

Hezretî Mûsa vûn:

-Ez persawa. Hûmay mi ra va, ti ra vaj, wû bixebitî z' rîzq yi di pûxnetî û nîm o, nixebitî z' rîzq yi di pûxnetî û nîm o.

Mîyerik xwu xwu vûn, eg' otîr o, ez qey hend xwu ezab dûn, hend cit ken, hend şin diwar şarî d', hend kirîn-calê şar ken. Xwu xwu vûn, ez hîn nixebitîyen. Ca d' çi mal milk yi est rûşen, keyê xwu îz bar ken vûn, ez şin cayna.

Mîyerik hema reyar nikowt, a şew wû û cinîyê xwu sarê xwu îz şuwên hema kûwên reyar. Emîr Homay ra cinîyê yi a şew bena niweşê qij îz.

Mîyerik keyê xwu bar ken şin. Her rûej şin yowna bacar. İhna aşm vîyeren ra. Yo rûej şin yo bacar, yow veng yen. Hêt ay vengî ya şin. Şin eg' bacar id yo ca d' yo delal vernîyê yo kueşk id ho venden vûn, “İna kueşk rûetişî ya, kûm ig qayîl biêrîn wa bîyor! Howca nîyo perûn xwu peşîn bid'. Wa bihewilîyo ci, eg' kueşk wêş yi wa şî, xwura bad' çowras rûejî ya pey ma vaj vûn henzar hebê zerdûn xwu dûn û hîn kueşk bena ayê yi. Eg

kueşk wêş yi wa nişî, badî çowras rûejûn a pey kuşk terk ken şin.”

Mîyerik xwu bi xwu vûn, lîya wullay ez towê vînd nîken. Xwura cay’ rakowtîş mi îz çinîk! Û rîzq mi îz ez bix-
ebitî nixebitî xora di pûxnetî û nîm o. Ez çowras rûej xwu îtiya d’ biqedîn, badînê ez vêjîyen şin cayna ûnîyen
yo cay rakowtîş...

Mîyerik şin vêr delal û vûn:

-Ya merdim! Ez qayîl a ina kueşk biêrîn!

Delal vûn:

-Temûm, eg’ ti qayîl biêrîn hû tui îr meftê bêr kueşk, xeyrin ib. Eg ti, kueşk ra memnun nibî xwura badî çowras
rûejî wuhar kueşk yen kueşkê xwu pey d’ gen, eg’ ti ci ra memnun bî hîn kuşk ayê tui wa.

Mîyerik meftun xwu gen şin hewlîyen kueşk.

Mîyerik nat kueşk geren wêt kueşk ra geren cêk yo dolab vînen, Dexîlê dolab ken a, eg’ dexîl ha kekatî ra zêrd.
Mîyerik dêst xwu îz zerdûna a nidûn. Xwu bi xwu vûn, es zerdûn big’ pê se bikir? Xora rîzq mi di pûxnetî û
nîm o. Yo faydê yin mî îr niben. Belîya inê wuhar kueşk ê. Mîyerik dexîl hewna qefilnen.

Zaf tay çî wext bênati ra vîyaren ra, rujêk wuhar kueşk yen. Mîyerik xwu bi xwu vûn hema vext perûn dayîş
ho mend, belîya wuhar kueşk ûmo ê zerd yi wê, hê dexîl dê, ayin ber. Wuhar kueşk mîyerik ra vûn:

-Kueşk weş tui wa şîya?

Mîyerik vû: -E.

Û vûn:

-Eg’ ti semede zerdûn xwu ûmê; zêrd tui hê filûn ca d’ zere dexîl id. Şêr big’.

Wuhar keêşk şin guerê fîyêt kueşkê xwu zerdûn ûmaren gen û yen fêk bêr, mîyerik ra vûn:

-Mi zêrd ûmârît guerê xwu gurêt. Hîn kueşk ayê tui wa. Zêrd tui wê bînî z hê dexîl id. Şûer xwu îr biûmar, mi
têna guerê xwu gurêt.

Mîyerik şin ûnîyen dexîl, eg’ wuhar kueşk tay zêrd dexîl ra vêt, ay zêrd bîn pîyor hê ûja. Hîn zûn ke zêrd zêrd
wuhar kueşk niye.

În bênati d’ cinîyê yî z’ welidîyena, ben weş ci îr yo kêna bena.

Mîyerik ca d’ tay zerdûn ben ken vûirdî, pê cinîyê xwu îr çî-mî gen. Ey zerdûn bînûn îz ken wûrdî pê yo dikûn
gen. Gurê yi zaf hol rast şin, îdarê xwu fowqûl ala ken, ca ra nîyezûn sari ho paşa ya.

Rûejêk reyaz Hezretî Mûsayî kuwen o bacar a, vêr dikûn mîyerik ra vîyeren ra ûnîyen ci, eg’ durum mîyerik
zaf bîyo hol. O mîyeriko vêrîn şîyo yona ûmo herind.

Hezretî Mûsa şin Tûrî Sîna, Homay de xeberdayîş xwu ken. Badîna vûn:

-Ya Rebî. Aqil guirûn tui ra nirasen. Ya serr mi tui ra semede yo merdimi ya pers kerd. Tui va, rîzq yi bixebitî
nixebitî di pûxnetî û nîm o. Mî o merdim eyr dî, durum yi zaf hol ib. Zaf bîyo zengîn. İna çî hîkmet a?

Homa vûn:

-Ya Mûsa! **Ow rizq yi nîyo, wû ho wen. Ow rizq a kênê yi wo, wû ho wen.** Eg’ a kêna o keye ra bivêj, wû
hewna ben sey vêt.⁷

Türkçe özet

Tûr-i Sîna’ya giden Hz. Musa bir adamla karşılaşır. Adam Hz. Musa’dan Allah’a, çok çalışıp çabalamasına
rağmen neden halinde bir değişim olmadığını, sormasını ister. Allah Hz. Musa’ya, çalışsa da çalışmasa da bu
dünyada rızkının ikibuçuk banknuttan fazla veya eksik olmayacağını söyler. Hz. Musa dönüşte bunu adama

⁷ Bor, İsmet, *Mesel u Vistonikî*, Roşna, Diyarbakır 2015, s. 112-114.

aktarınca, adam kendi kendine; mademki çalışsam da çalışmasam da rızıkım bu kadardır, neden bu kadar çift sürüp, başkasına çobanlık yapıp kendime eziyet edeyim, der ve çalışmayı bırakıp var olan azıcık malını mülkünü ve evini satar, o gece evini yükler memleketini terkederken aynı gece bir kız çocuğu doğar. Gittiği yerde olağanüstü bir gelişmeyle muazzam bir saraya sahip olur ve ihtişamlı, konforlu bir yaşam sürdürür. Hz. Musa bunları görünce şaşırır; Allah'a onun bu hâlini sorar. Allah Musa'ya der: **“Ey Musa! O onun rızıkı değildir; onun yemekte olduğu rızık onun kızınıdır.”**

c) Soranî:

S.1. *Eger neda me'bûd, çi bika Mehmûd.*

[Türkçe atasözü: *Vermeyince Ma'bud, neylesin Mahmud!*]

Dellên şewêk Sultan Mehmûdî Xeznewî xoy gorî bû. Dîfî dû kiwêre le mizgewtêk awate xwazî xwardinî pilawêkî be goşt dexwazin. Sultan denêrîte mallewe, le nigerîyek pillaw dirust deken, mirîşkêkî surkiraw le jêr pillaweke dadênên. Be xubzeyek boyan denêrê. Kiwîrekan agayan lem keyn u beyne nabêt. Destî bo deben, serî pillaw hîcî le ser nabêt. Hendêkî lêdexon wazdênin. Xwançeke degerrêtewe. Goştekey jêrewe nexurawe, delêt: Eger neda me'bûd...

*Em pende bo kesanêk be kar dêt, her hewl biden lebêhîrî be awat negen.

Türkçe Özet

Bir gece Gazneli Sultan Mahmud camide etli pilav isteyen iki kör gürür. Körler için etli pilav yaptırır ve sunar; etler pilavın altındadırlar. Körler pilavı yerler, et altta yenilmemiş olarak kalır. Sultan Mahmut der: *Vermeyince Ma'bud, neylesin Mahmud!*⁸

d) Farsça:

F.1. *Tokaçla, tokaçla; aynen gördüğün kadardır!*

بکوب بکوب، همان است که دیده ای!

Be-kûb be-kûb, hemân-est ké dîde'î!

Türkçe: *Vermeyince Ma'bud, neylesin Mahmud!*

1. Takdir edilen rızık artmaz. Kişi ne kadar çok çalışıp koşuştursa da boşunadır; eline nasibinden fazlası geçmez.
2. Her bir canlının ve insanın rızıkı bellidir. Kendi çabası veya başkasının çabasıyla değişmez.
3. Yoksulluk ve sefaletten kurtulamayacağına inanan bir kimse, ne kadar çok çalışsa da öylece kalır; bir yere varamaz.

Kaynağı: Öyle görünüyor ki aşağıda aktarılacak hikâyenin hem Farsça hem Kürtçe, Zazaca ve Türkçe'de ve her bir dilde birçok versiyonu mevcuttur. Farsçe tesbit edilen en eski versiyonda (ünlü yazar Heblerûdî'nin 1053/1643'te yazdığı *Câmi'u't-Temsîl'inde yer almaktadır; ondan önceki kaynaklarda bulamadım*) hikâye Gazneli Sultan Mahmud zamanında anlatılagelmiş ve iki asıl kahramandan biri; yani şah veya sultan Gazneli Sultan Mahmud'dur. Daha önce işaret edildiği gibi birbirlerine rakip olup sürekli kavga eden Osmanlı-Safevî döneminde ve sonraki dönemlerin versiyonlarda; şah veya sultan Osmanlılarda Sultan II. Mahmud'a Safevîlerde de Büyük Şah Abbas'a dönüşüyor. Yoksul kahramanlar da ayakkabıcı, çamaşırcı, demirci, dokumacı, hallaç, oduncu vs. farklı mesleklerden karakterlerdir.

Tokaçla, tokaçla; aynen gördüğün kadardır!

Gaznîn (günümüz Afganistan'ın Gazne) şehrinde adı Ebû'l-'Alâ olan çok sâlih ve muttaki bir adam vardı. Ebû'l-'Alâ bir âlimin⁹ huzuruna vardı ve sordu:

⁸ Deştêkî, Umer Şeyxella, *Pendî Kurdi Çirokekey*, Hewlêr 2006, s. 37. Soranî metni okuyup Latinize eden Arş. Gör. Hacı İbrahim AYTEKİN'e teşekkür ederim.

⁹ Bazı iddialara göre sözkonusu âlim, devrin ünlü şeyhlerinden Ebû Sa'îd Ebû'l-Hayr (357-440/967-1049)'dır.

-Ahirette işe yarar en üstün amel hangisidir?

Âlim dedi:

-İlim, sâlih amel ve takva.

Ardından sordu:

-En helal rızık ve giysi hangi işten elde edilebilir?

Dedi:

-El emeği ve alın teri.

Ebû'l-'Alâ gündüzleri ilim tahsil etmek ve geceleri kumaş-elbise boyamak ve çamaşır yıkamakla (kâzur) meşgul oluyordu. Bir gece rüyada bir yüksek dağın başında seyre daldığını gördü. Aniden içinde bir nurun parlaması bir vadi gördü. Vadide delikleri geniş ve dar çeşmelerin bulunduğu duvar gibi bir yerde; deliklerinin genişliğine göre çeşmelerden beyaz bir suların şarıl şarıl aktığını gördü. Orada bulunan görevli adamlara sordum:

-Bu çeşmeler ve birbirine karışmadan akan beyaz sular nedir?

Dediler:

-Bu delikleri dar ve geniş çeşmeler ve onlardan akan beyaz sular insanların rızık pınarlarıdır.

Ebû'l-'Alâ sorar:

-Benim rızıkımın çeşmesi hangisidir?

Sordular:

-Adın nedir? Kimin oğlusun?

Ebû'l-'Alâ der: Adımı ve babamın adını söyledim, bir deftere baktılar ve bana ait çeşmeyi gösterdiler. Deliği yetimlerin gönlünden daha dar ve içinden damla damla su sızan bir çeşme idi. Ona bir çare düşünmek isterken uykudan uyandım. Bu hali görünce kendi kendime dedim, suphanallah! Mukadder rızık için nice sıkıntılar çekiyor ve nice meşakkatlere katlanıyordum... Öyleyse ilk günde kul için ne takdir edilmişse, o ele geçer, azalmaz ve çoğalmaz... “Dünya hayatında onların geçimliklerini aralarında biz paylaştırdık” (*Kur'ân*, Zuhrûf, 32)

Yeryüzünü gökyüzüne perçinlesen de sana takdir edilen rızıktan fazlasını vermezler.

Büyükler demiş: “Tembel olmamak için çalış ve inkârcı olmamak için rızık ara.”

Ebû'l-'Alâ ondan sonra gündüzleri ilim tahsil ediyor, geceleri de kumaş-elbise boyamak ve çamaşır yıkamakla (kâzurluk yapmakla) meşgul olurdu. Hal diliyle sürekli kendi kendine “İşin yok, Tokaçla, tokaçla; aynen gördüğün kadardır!” diye mırıldanırdı.

Tesadüf ya, bir gece Gazneli Sultan Mahmud, şehir halkının hâlini görmek ve zülmü önlemek amacıyla tebdili kıyafetle sokaklarda teftişe çıktı. Ebû'l-'Alâ'nın dükkânı önünden geçerken hazin bir ses duydu: “İşin yok Tokaçla, tokaçla; aynen gördüğün kadardır!” Yaklaştı ve bu sesin o dükkândan geldiğini duydu, o gece geçip gitti. Teftişe çıktığı üç gece aynı hazin sesi duydu, şaşırıp ve sebebini öğrenmek istedi. Kapıyı çaldı, yabancı biri olup onda misafir kalmak istediğini söyledi. Ebû'l-'Alâ çok sevindi ve sahip olduğu bir kuru ekmek, yanında bir tas suyu ikram etti ve dedi:

-Misafir rızıkını yer, nitekim demişler: Evde ne varsa, misafir kim olursa olsun onu yer.

Sultan evsahibinin sohbetinden çok hoşlandı ve birşeyler yedi, biraz sohbet ettikten sonra Ebû'l-'Alâ, “Yoldan geldin, yorgunsun, dinlenmen gerekir” dedi ve dükkânda gösterdiği yerde uyudu. Ebû'l-'Alâ da işinin başına döndü ve sürekli, “İşin yok Tokaçla, tokaçla; aynen gördüğün kadardır!” cümlesini mırıldanıyordu. Sultan taaccüp etti; kendi kendine, bu âlim ve her şeyi bilen adamın söylediği bu sözle ne demek istiyor, bundan başka bir şey söylemiyor; elbette bunda bir sır vardır, öğrenmek lâzımdır, diye düşündü. Yerinden kalktı ve ev sahibinin yanına geldi ve sordu:

-Ey birader! Sen makul bir insansın, söyle bu sözle ne demek istiyorsun?

Ebû'l-Alâ, rüyada gördüklerini sultana eksiksiz anlattı. Sultan bu fakir adama yardım edip onu fakirlikten kurtarmak gerektiğini düşündü ve bir şey söylemeden sabah kalkıp vedalaştıktan sonra gitti, saltanat makamına oturdu.

Ertesi gün sultan saray hizmetçilerinden birine emretti; bir tepside safranlı pilavın üstünde nohut yerine birinin içine la'l ve yakut, birinin içine sarı altın ve birinin içine de inci doldurulmuş kızarmış üç semiz tavuğu Ebû'l-Alâ'nın evine götürdüler. Hayatında böyle bir yemek görmemiş olan Ebû'l-Alâ, sevinçten neredeyse can verecekti. Yemeye niyetlenince kendi kendine düşündü, dedi: Ey Ebû'l-Alâ, sen bu kâfir tabiatlı nefsi kendine esir etmişsin; eğer sen bu leziz yemeği ona tattırır onu doyurursan, o seni kendine esir eder ve artık onunla başa çıkamazsın; öyleyse kâfir nefsin başını sabır ayağıyla ez ve bu sevdadan vazgeç, onu lezzetli yemeklere alıştırmama. Bu gece nefsi alıştırrırsan yarın da böyle lezzetli yemekleri ister. Onları elde etmek için yüzüsu dökmek gerekir ve değerli zamanı pis mide için harcamamak gerekir; peygamberler ve velîler açlığı tokluğa tercih etmişler..."

Nitekim Hak Taâla buyurmuş: "Kim Rabbinin huzurunda durmaktan korkup da **nefsini kötü heveslerden alkoymuşsa**, şüphesiz cennet onun sığınağıdır." (*Kur'ân*, Nâzi'ât, 40-41)... diye düşünerek dedi: Filan bezirgân akşamüzeri ayağının tozuyla buraya varmış ve henüz yemek yemediği kesindir. İyisi bu yemeği ona götüreyim ve onunla tanışayım, olaki bu şehirde alışveriş yapar, satın alacağı kumaşları boyamak için bana verir ve alacağım ücret her şeyden daha iyi ve her yemekten daha lezzetli olur ve bu yemek, o bezirgânın nasibidir. Bu şekilde mırıldanarak doğruca bezirgânın bulunduğu kervansaraya gitti; durumu anlattı, bezirgân da kabul etti. Boyacı Ebû'l-Alâ işinin başına döndü. Bezirgân tepsinin örtüsünü açtı, eliyle ilkin bir tavuğun karnını yardı, nimet içinde nimet gördü ve her üç semiz tavuğun içinde, bir müflisin ayağına takılan şahlara layık hazineyi bulmuş gibi, sevinçten kalbi göklere uçar oldu. Gözlerine inanamadı, çok şaşırıldı... Şükür secdesi yaptı, artık karada-denizde sefer sıkıntısına ve gurbet mihnetine katlanmaktan kurtularak inzivaya çekilip ibadetle meşgul olması gerektiğini düşündü. Ne olur ne olmaz diye hizmetçileri uzaklaştırdı; o türlü türlü altın ve mücevheratı sakladı, yemeğini yedi ve tabakları hizmetçilere teslim ederek gece yarısı memleketine doğru yola çıkıp gitti... Sabah olunca boyacı bezirgânın kaldığı eve geldi, onun gittiğini anladı ve kendi kendine; anlaşılan bezirgândan boyama ücretini almak bana nasip değilmiş ve yemek de ona nasipmiş, diyerek tabakları alıp gitti.

Sultan Mahmud ertesi gece tekrar Ebû'l-Alâ'nın dükkânına gitti. İşini yaparken aynı cümleyi; *İşin yok tokaçla, tokaçla; aynen gördüğün kadardır!* Terennüm ettiğini gördü.

Kapıyı çaldı, içeri girdi biraz sohbet ettikten sonra sordu:

-Dün gece sana gelen yemeği yedin mi?

Ebû'l-Alâ, ne yaptığını aynen anlattı; Kaderde ne varsa o olur; kimse kimsenin nasibini yiyemez. Mümin bir adam akşamüzeri ayağının tozuyla buraya vardı. Kendi kendime bu bezirgân henüz yemek yememiş; iyisi bu yemeği ona götüreyim ve onunla tanışayım, olaki bu şehirde alışveriş yapar, satın alacağı kumaşları boyamak için bana verir ve alacağım ücret her şeyden daha iyi olur, dedim. Şu ayeti düşünerek Hak Taâla'nın buyurduğu üzere: "Kendileri son derece ihtiyaç içinde bulunsalar bile onları kendilerine tercih ederler." (*Kur'ân*, Haşir, 9)." O yemeği o mümin kardeşe bağışladım, çünkü onun nasibiydi... Sultan olup bitenleri öğrenince, elest gününde takdir edilenin, kimsenin değiştiremeyeceğine inandı. Sultan kalktı boyacı adamı kucakladı ve vedalaşıp giderken dedi: "Aziz kardeşim! **Tokaçla, tokaçla; aynen gördüğün kadardır!**"¹⁰

F.2. Perçinle, perçinle aynen gördüğün kadardır!

بکوب بکوب، همان است که دیدی!

Be-kûb be-kûb, hemân-est ké دیدی!

¹⁰ Heblerüdü, Muhammed, *Kulliyât-ê Câmî'u'l-temsîl*, Kitâbfrûşi-yê İslâmiyye, Tahran ts., s. 85-89; Krş. Behmenyâr, Ahmed, *Dâstân-nâme-ê Behmenyârî*, İntisârât-ê Dânisgâh-ê Tehrân, 1381 hş./2002, s. 176-77.

Türkçe: *Vermeyince Ma'bud, neylesin Mahmud!*

Not: Şah Abbas'ın içinde geçtiği bu hikâyenin birçok versiyonu mevcuttur. Burada bir tanesi verilecektir. Yoksul kişi, boyacı yerine ayakkabıcıdır.

Perçinle, perçinle aynen gördüğün kadardır!

Derler: Bir gece Şah Abbas dervişler kılığında İsfahan sokaklarında dolaşırken baktı, bir ayakkabıcının geç vakte kadar dükkânda ayakkabı dikiyordu ve ayakkabıyı çekiçlerken “*Perçinle, perçinle aynen gördüğün kadardır!*”

Şah Abbas selam verir, dükkâna girer ve biraz sohbet ettikten sonra, bu söylediği sözün ne anlama geldiğini sorar. Ayakkabıcı der:

-Rüyada rızkımın deliğinin çok dar olduğunu gördüm. Yoksul bir adamım ve ne kadar çok çalışsam da maddi durumum değişmiyor. Bu sebeple kendi kendime derim: *Perçinle, perçinle aynen gördüğün kadardır!*

Şah Abbas bir süre oturduktan sonra alasmaladık der ve çıkıp gider. Sabah olunca, uşaklara ayakkabıcıya kızarmış bir tavuk götürmelerini emreder. Ayakkabıcıya yardımı dokunsun diye tavuğun içine birkaç altın sikke yerleştirir.

Ayakkabıcı kızarmış tavuğu görünce kendi kendine der: Karım ve çocuklarım böyle yemekler yememiş, bunlara alışmamış; iyisi kendisinden ayakkabı malzemesini satın aldığım tacire ikram edeyim; belki malzemeleri bana verisiye verir.

Ertesi gece Şah Abbas yine derviş kılığında ayakkabıcı dükkânına uğradı. Baktı ayakkabıcının yine *Perçinle, perçinle aynen gördüğün kadardır!* cümlesini terennüm ettiğini gördü.¹¹

Not: Şah Abbas'ın kahraman olarak içinde geçtiği bu hikâyenin birçok kısa ve uzun varyantı vardır. Bazısında şah ayakkabıcıya üç kez içi altınla dolu tavuk gönderir. Her defasında ayakkabıcı başkasına verir.¹²

d) Türkçe:

Yukarıda farklı kültürlerden aktarılan çoğu mesellerle örtüşen Türkçe bir-iki örnek vermekte de fayda vardır. Çünkü İslâm coğrafyasında farklı etnik yapıya sahip toplumların ortak inanaç, kültür, tecrübe, kanaat ve deneyimlerine ışık tutması bakımından oldukça önem arz etmektedir.

T.1. Vermeyince Ma'bud, ne yapsın (Sultan) Mahmud.

Bu atasözü ve hikâyesi Türk halk kültüründe farklı versiyonlarda birçok kitapta yer almıştır.¹³ Bu atasözü hakkında İskender Pala, şu açıklamalarda bulunmaktadır:

Vermeyince Ma'bud, ne yapsın Mahmud

Rivayet olunur ki, Sultan II. Mahmut, tebdil [-i kıyafet] gezdiği bir ramazan gününde, Üsküdar'da mücerret bir kunduracının, boş örse çekiç vurarak her hamlede “Tıkandı da tıkandı” dediğine şahit olmuş. Merak saikiyle içeri girip bunun sebebini sormuş. Adamcık anlatmış:

- Bir gece rüyamda gördüm. Çeşmeler vardı. Bazılarından şarıl şarıl sular akıyor, bazılarından sızıyor, bir tanesi de şıp şıp damlıyordu. O sırada bir pir-i nuranî belirdi. Ona bu çeşmeleri sordum. “Şu şarıl şarıl akanlar, padişahımızın talihidir. Sızanlar devlet erkânından filânca paşaların ve falanca zenginlerin talihleridir. Şu damlayan da senin talihindir,” deyip kayboldu. Yerden bir çöp aldım ve benim talihim olan çeşmeye yaklaştım.

¹¹ Rahmândüst, Mustafa, *Fovt-ê Kûzegeerî: Meselhâ-yê Fârsî û Dâstânhâ-yê Ân*, Tahran 1390 hş., I, 264.

¹² Sadece Encü-yi Şîrâzî'nin *Temsil û Mesel* adlı esrinde hikâyenin dokuz versiyonu mevcuttur. Encü-yi Şîrâzî, Seyyid Ebû'l-Kasım, *Temsil û Mesel*, (tas. Seyyid Ahmed-i Vekîliyân) Emîr Kebîr Tahran 1395 hş., s. 139-163.

¹³ Önemli versiyonlardan biri de Şükrü Elçin'in *Halk Edebiyatına Giriş*, (Akçağ, Ankara 2004, s. 373-376) adlı eserde yer almaktadır. Hikâyede “Padişah II. Mahmud zamanında, İstanbul'da “Tıkandı Baba Kahvesi” adıyla anılan bir kahve varmış. Bu Tıkandı Baba adı Sultan Mahmud'un kulağına gider. İşin aslı merak ettiğinden, giyim değiştirerek, veziri ile birlikte Tıkandı Baba'nın kahvesine gelirler. Bakarlar ki çok düzensiz bir kahve. Gelip gidene de az. Derviş giysileri içinde kimliğini saklayan padişah, Tıkandı Baba'yı yanına çağırır, kendisine niçin bu adı verdiklerini sorar. Tıkandı Baba da başından geçenleri anlatır...” Hikâyenin kalan kısmı verilen versiyonlarla hemen aynıdır.

Çöple biraz kurcalayıp lüleyi açmaya çalıştım. Ah, ellerim kırılıyordu! Filvaki çöp kırıldı ve artık o eski damlalar da damlamaz oldu. O günden sonra müşterim kesildi, kazancım bitti. İflâs ettim, bu hale geldim. Şimdi de talihimden şikâyet ile “tıkandı da tıkandı” zikriyle boş örsü dövüyorum.

Padişah kendini aşikâr etmez ve saraya dönünce adamın söylediklerini tahkike memur gönderir. Meğer, adamcağız herkes tarafından “Tıkandı Baba” diye tanınmakta ve nasipsiz-liğiyle bilinmekteymiş. O kadar ki, çeşmeden su doldurmaya gitse çeşmeyi bir kurbağa tıkar; bir mal almak için pazara uğrasa, ona sıra gelmeden mal bitirmiş.

Sultan, mübarek ramazan ayında garibi sevindirmek ister ve bir tepsi baklava yapılmasını, her dilimin altına da bir sarı altın konulmasını emreder. Sonra, tepsiyi bir zengin konağından iftarlık geliyormuş gibi gönderir.

Nasipsizlik bu ya; Tıkandı Baba, bir tepsi baklavayı bir iftarda yiyip bitirmek yerine satıp parasıyla birkaç gün iftar etmeyi düşünerek tepsiyi pazara çıkarmış.

Padişah durumu öğrenip üzülümüşse de niyetine sadakat ile aynı minval üzere ertesi gün nar gibi kızarmış bir hindi dolması yaptırıp yine içini altın ile doldurarak Tıkandı Baba’ya yollar. Baba’dan baklava tepsisini satın alarak parasayı toplayan uyanık müşteri, bu sefer yine kapıya dayanıp Baba’nın aklını çelmenin yollarını aramaktadır. Der ki: -Bre Tıkandı Baba ya! Sen bir garip âdemsin. Tek başına bu hindiyi nice yiyeceksin. Gel sen de bu hindiyi bana sat.

Pazarlık tamam olup hindi de kanatlanınca, padişah bu derece safderunluğa, aşırı derecede öfkelenip derhâl Tıkandıyı saraya çağırır. Çavuşlar eşliğinde iftar vaktine yakın, karga tulumba sarayın yolunu tutan Tıkandı Baba, telâşlanır. “Bir suç işlemiş olmalıyım, ama ne ola ki!” diye kara düşünceler içinde huzura alındığında, neredeyse bayılmak üzeredir. Bu hâle padişahın yüreği dayanmaz ve öfkesi merhamete döner. Sultan, olup bitenleri anlattığı zaman, Tıkandı Baba hayretler içinde hünkârın ayaklarına kapanıp, dualar, şükürler okumaya başlar.

Padişah, ona son bir hak daha tanımayı isteyip doğruca hazine-i hassa odasındaki altın ve mücevher dolu sandıklardan birinin huzura getirilmesini buyurur. Sandık gelir. Sultan Mahmut, selâmlık dairesinin çini so-basının altını yoklayıp küreği eline alır ve:

- Tut şu küreği! Sandığa daldır. Ne kadar alırsa hepsini sana bağışladım, der.

Tıkandı Baba, makûs talihinin böyle bağteten (aniden) muradına muvafık harekâtından fazlasıyla heyecanlanır. Sevinçten titreye titreye küreği sandığa daldırır. Bir müddet iteleyip çalkalar ve itina ile kaldırırsa da kürek ters dalmıştır ve ancak sap kısmında bir tek kızıl altınla çıkar. Baba, düşüp bayılır. Şair ruhu taşıyan hisli padişah ise seçili bir üslûpla o tarihe geçen sözünü söyler:

-*Vermeyince Mabut, ne yapsın Mahmut!*¹⁴

T.2. Vermeyince Mabut, neylesin sultan Mahmut

Sultan Mahmut, veziri azamla beraber senede bir tebdil-i kıyafet eder, şehri-i İstanbul’u dolaşırlarmış. İki katlı bir evin önünden geçerken, zayıf bir ışıkla aydınlanan ikinci kattan, “Akıyordu tıkadık, akıyordu tıkadık.” diye bir ses gelir.

Padişah, vezire:

“Git sor, ne akıyormuş, neyi tıkamış.” der.

Vezir ahşap evin ikinci katına çıkar. Bir adam devamlı, “Akıyordu tıkadık.” diye tezgâh dokurmuş. Vezir, adama:

“Hey hazret, ne akıyordu, neyi tıkadın?” diye sorar.

Adam da:

¹⁴ Pala, İskender, *İki Dirhem Bir Çekirdek*, Kapı Yayınları, İstanbul 2018, 201-203. (Tarayan Süleyman Yüksel www.Suleymanyuksel.Com/E-Yayın: Ayrac Sanal Yayın Ocak, 2008)

“Sorma bilader, ben senelerdir tezgah dokurum, hiçbir kötü alışkanlığım yok, fuzuli masrafım da yok, ne kadar çabalasam bir arpa boyu yol alamadım. Bir gece abdest alıp istiareye yattım. Rüyamda, falan dağın arkasında herkesin nasip çeşmesi vardır, kendi çeşmeni bulup nedenini öğren dediler. O dağın arkasına gittim. Kimilerinin şans çeşmesi belim gibi akıyor, kimisi bacak kalınlığında, bazılarınıninki de kol kalınlığında akıyor. Derken kendi çeşmemi buldum. Benim şans çeşmem de ince bir borudan, “dım dım” diye aralıklarla damla damla akıyor. Hemen boruya uygun bir kızılıcık sopası kestim. Boruya ucunu koyup arkasından taşla vurdum. Kızılıcık sopası borunun içinde kırıldı. Damla damla akan nasibimi de böylece tıkamış oldum.” der.

Vezir aşağıya inip padişaha durumu nakleder. Padişah, vezire:

“Bu adama açıktan yardım etsek, bütün fakir olan olmayan herkes saraya koşar. Dolaylı olarak yardım edelim.” der.

Mübarek günlerden bir gün, alt tarafı altınla döşeli bir tepsi baklavayı tezgâhı dokuyan adama gönderirler. Adam kapıyı çalıp:

“Komşu buyurun, mübarek gün afiyet olsun.” deyip kim gönderdi demeden hemen uzaklaşır. Tezgâhı dokuyan adam, tepsiye ve içindeki baklavaya şöyle bir bakıp:

“Zengin birisi göndermiş herhalde. Şahane bir görünüşü var. Bir tepsi baklavayı yiyip de ne olacak, bu kör boğaz bir simitle de doyar. Bu tepsiyi satarsam beş kuruş verirler. Bir kuruşuna hamama giderim, artan kısmına da haftalık erzakımı alırım.” deyip tepsiyle beraber baklavayı beş kuruşa satar.

Ertesi sene padişahla veziri azam, yine şehr-i İstanbul’u gezerken, aynı sokağa yolları düşer. “Akıyordu tıkadık.” sesleri yine aynı evden geliyormuş. Padişah, vezire:

“Sen geçen yıl bir tepsi baklavayı bu adama göndermedin mi?”

“Haşmetbeabım, gönderdim, göndermez olur muyum?”

“Git, ne olmuş öğren.” der. Vezir eve gidip adama:

Selamdan sonra, “sana geçen yıl bir tepsi baklava göndermiştik. Onu ne yaptın?” diye sorar. Tezgâhçı, tepsiyi sattığını olduğu gibi anlatır. Veziri azam da adamın anlattığını olduğu gibi padişaha nakleder. Padişah, vezire:

“Git, o adama, yarın saat sekizde Galata Köprüsü’nden geçmesini söyle. Sen de halka, tellalla yarın Galata Köprüsü’nü sabah dokuzdan önce geçenlerin boynunu vururum, emrini duyur.” dedikten sonra vezire, köprünün gözle görülebilecek bir yerine bir torba altın koydurmasını söyler.

Ertesi sabah saat sekizde dokumacı Galata Köprüsü’ne gider. Fakat etrafta in cin yoktur. Hey Allah’ım, bana ayak verdin, göz verdin. Ya iki gözüm âmâ olsaydı, şu köprüden iki tarafa çarpmadan geçebilir miydim acaba, deyip iki gözlerini yumarak köprüden geçer.

Üçüncü seneki denetimde de yine, “Akıyordu tıkadık.” sözleri devam ediyormuş. Padişah, vezire:

“Şu adamın yanına git de kendini tanıt. Yarın saraya gelmesi için emir ver.” der.

Dokumacı ertesi gün saraya gidip padişahın huzuruna çıkar. Padişah, dokumacıya:

“Sen misin, o, akıyordu tıkadıkçı. Be adam, birinci sene bir tepsi baklava gönderdik, altını altınla döşedik ama tepsiyi beş kuruşa sattın. Ertesi sene, köprünün görünür yerine bir torba altın koyduk, gözünü yumdun geçtin.” dedikten sonra, padişah hazinedarı çağırıp:

“Bu adamı al hazine dairesine götür. Altın kümesinden bir kürek altın alacak. İkinci hakkı asla yok, bilesin.” der.

Adam, hazinedarla gider. Bir bakar ki, hazine dairesinde, tınar tınar yığılı altınlar, elmaslar, zümrütler. Adamın gözleri kamaşır, kalbi çarpar, başı döner.

Büyük küreği adamın eline verirler. Küreği ikinci daldırma hakkın yok, ona göre derler.

Adam küreği heyecanla altın yığına bir daldırıp çeker. Aceleyle küreğin yüzünü daldıracağına tersini daldırır.

Bakar ki, küreğin sap çukuruna küçücük bir kulak sıkışmış. Aman yapmayın, bir kere daha daldırayım dese de, durumu gözleyen padişah:

“Yeteeer! Vermeyince mabut, neylesin Sultan Mahmut” der.

(Anlatıcı: Canip İlteroğlu)¹⁵

Not: Aktarılan metinler mümkün mertebe olduğu gibi aktarılmış, hatta noktalama işaretleri dahi değiştirilmemiştir.

Sonuç

Sonuç: Bu makalede rızıkla ve nasiple ilgili aktarılan Farsça, Kürtçe, Zazaca ve Türkçe atasözleri ve ve bir kısmıyla ilgili hikâyelerin büyük ölçüde ortak ve bir bazısının da birebir aynı olduğu izlenmektedir. Bunların nedenlerini adı geçen dilleri konuşan halkların yüzyıllardır süregelen ortak coğrafya ve ortak dinî, tarihî ve kültürel özellikleri ile aralarındaki etkileşimlerde aramak lazımdır. Çok eski tarihlerden beri ve hatta İslâm'ın yayılışından yüzyıllarca önce yazılı kültürleri olan İrânî kavimlerin etkisi gözardı edilemez.

Kürtçe, Zazaca, Soranca ve Türkçe mesellerin hikâyelerinin asıl kaynağı büyük ihtimalle Farsça F.1 (*Be-kûb be-kûb, hemân-est ké dîde 'î!*/Tokaçla, tokaçla; aynen gördüğün kadardır!) hikâyesidir. Hikâye zamanla aynı veya komşu coğrafyaları paylaşan Müslüman farklı milletler arasında anlatıla gelerek değişimler geçirmiştir. Z.2 hariç olmak üzere, bütün hikâyelerin teması, insanın nasibi, rızık ve miktarı Yaratıcı tarafından önceden belirlendiği için, kişisel çaba veya başkasının çabasıyla artıp eksilmez. Yaratıcı istemezse şah ve sultan da olsa kulun çabası işe yaramaz. Zazaca Z.2 hikâyesinde ise, aile reisi babanın rızık kıt olsa da yeni doğan bir kız çocuğunun nasibi ve rızıkının bolluğu, aileye de yansiyarak müreffeh bir hayata kavuşmasını sağlar.

İlave olarak hikâyelerdeki yoksul kahramanlara yapılan kapalı eleştiriler de dikkat çekmektedir. Zira fırsat gelmişken kimisi körleri taklit ederek fırsatı kaçıır; kimisi kıymetini bilmediği elindeki altın dolu kaz veya tavuğu başkasına kaptırır; kimisi hazineye girmişken özenli ve dikkatli davranmadığı için eli boş döner; kimisi aç gözlülükten dolayı altın doldurduğu çuvalın boynuna dolanmasıyla canından olur. Sonuçta adı geçen hikâyelerde aklını kullanmayan beceriksiz, basiretsiz ve türlü bahanelerle ümitsizliğe kapılan aptal kişilikler de hicvedilmektedir.

¹⁵ Atlı, Sagıp, *Kastamonu Masalları (Araştırma-İnceleme-Metin)*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2011, s. 334-336.

Not: Aktarılan metinler mümkün mertebe olduğu gibi aktarılmış, hatta noktalama işaretleri dahi değiştirilmemiştir.

Kaynaklar

- Aksoy, Ömer Asım, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, I-II, İnkılâp İstanbul 1988.
- Albayrak, Nurettin, *Türkiye Türkçesinde Atasözleri*, Kapı Yayınları, İstanbul 2009.
- Atlı, Sağıp, *Kastamonu Masalları (Araştırma-İnceleme-Metin)*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2011.
- Behmenyârî, Ahmed, *Dâstânnâme-ê Behmenyârî*, İntisârât-ê Dânisgâh-ê Tehrân, 1381 hş./2002.
- Bor, İsmet, *Mesel u Vistonikî*, Roşna: Diyarbakır 2015.
- Dêhxodâ, Ali Ekber, *Emsâl û Hikem*, I-IV, Emîr Kebîr, 1363 hş.
- Dêrşewî, Mele Mehmûd, *Miştaxa Çiya Ji Gotinên Pêşîya*, (Latinize: Serbest Zaxoyî) Stockholm 1989.
- Deşteki, Umer Şeyxella, *Pendî Kurdî Çirokekey*, Hewlêr 2006.
- Elçin, Şükrü, *Halk Edebiyatına Giriş*, Akçağ, Ankara 2004.
- Encû-yi Şîrâzî, Seyyid Ebû'l-Kasım, *Temsîl û Mesel*, (tas. Seyyid Ahmed-i Vekîliyân) Emîr Kebîr Tahran 1395 hş.
- Heblerûdî, Muhammed, *Kulliyât-ê Câmî 'u 'î-temsîl*, Kitâbfırûşî-yê İslâmiyye, Tahran ts.
- Hesen, Bilal, *Ji Wêjeya Gel: Pend û Peng*, 2008.
- <http://www.zazaki.net/haber/meselaya-siltan-mehmd-feqr-2151.htm> (erişim: 17.05.2023: 21:56)
- Oncu, Mehmet, *101 Bivêj Çîrok*, Avesta 2015.
- _____, *Gotinên Pêşîyân*, Enstîtuya Kurdî, İstanbul 2014.
- Öncü, Mehmet, *101 Gotinên Pêşîyan Çîrok*, Nûbihar. (<https://books.google.com.tr/books?id=GjpBEAAAQBAJ>: erişim 06.07.2023: 10:47)
- Pala, İskender, *Atasözleri Sözlüğü*, İstanbul 2002. (Atasozleri_Sozlugu_(iskender_Pala)_ (2002)
- _____, *İki Dirhem Bir Çekirdek*, Kapı Yayınları, İstanbul 2018, 201-203. (Tarayan Süleyman Yüksel Www.Suleymanyuksel.Com/E-Yayın: Ayraç Sanal Yayın Ocak, 2008)
- Rahmândüst, Mustafa, *Fovt-ê Kûzegeerî: Meselhâ-yê Fârsî û Dâstânhâ-yê An*, I-II, Tahran 1390 hş.
- Şekûrzâde, İbrahim, *Deh Hezâr Mesel-ê Fârsî*, Meşhed 1372 hş.
- Tîgrîs, Amed, *6762 Gotinên Peşîyan*, Weşanên Rewşen, Stockholm 2001.
- Zûlfiqârî, Hesen, *Dâstânhâ-yi Emsâl*, İntisârât-i Mâzyâr, Tahran 1385 hş.
- _____, *Ferheng-ê Bozorg-ê Žerbu 'l-Meselhâ-yê Fârsî*, I-II, Tahran 1388 hş.

Kısaltmalar

- A: Arapça.
F: Farsça.
hş: hicrî şemsî.
K: Kurmancî.
S: Soranî.
T: Türkçe.
Z: Zazakî.

Diwon Cebexçuri dı Mefhumê Welati

Danyal APUHAN

Xulasa

Erdo ki xelq sera cuyeno u kulturê xo nano ro u goreyê kulturê xo cuyeno te ra welat vaciyeno. Qê xelq welat cayo wertağ o. Benateyê xelq dı fikrê merdıman ciya bo zi mefhumê welati insanan dı yew nermi vırazeno u yew binan ra keno nızd. Wexto ki merdım welatê xo ra dur bımano waştışê welat dı cuyayış bınêna beno muhim. Gayeyê ma meqale, hesretê welati serê nuştıyanê şair/nuştog dı çı qeydı yew tesir keno serê mefhumê welat ra mocnayış o. Diwan dı baweri, heskerdışê Allah u pêğemberi, eşqo ilahi, cayê mubareki sey Mekke u Medine, merg u cuyayış, edeb u heyra, faslê heyatê insani, dunya u axiret, welat usn mewzuyan newrıye. “Diwon Cebexçuri” dı welat yew mefhumo muhim o. Diwan dı welat; vera duşmen veciyayış, yewbiyayışê miletê İslam, welatê her kesi ci rê weş ameyış, qê welati xebatkerdış ser dı yew mefhumo tesirın yeno diyayış. Welat dı problemi zafı bı zi ini probleman ra xelisiyayış dı omidê şairi est o. Diwan dı mefhumê welati çend manayan dı şuguliyayo. Ina xebat dı ser o ini manayan dı vınertiyo u misal diye. Ino het ra mefhumê welati têna pabesteyê yew cayi nêşuguliyayo. Xususiyetê ey çıto, kama yo mana dı şuguliyayo ino cihet ra newrıyo.

Çekuyi Muhimi: Diwan, Diwon Cebexçuri, Mefhumê Welati.

The Concept of Homeland in Divan of Cebexçuri

Abstract

The place where people live, create their culture and live according to their culture is called homeland. Homeland is a common place for the people. Even though people have different opinions among the public, the concept of homeland leaves a pleasant feeling in people and brings people closer to each other. When a person is away from his homeland, his desire to live in his homeland becomes important. The purpose of this article is to show how longing for the homeland affects the poet/writer's writings through the concept of homeland. In the Divan, faith, love of Allah and the Prophet, divine love, holy places such as Mecca and Medina, death and life, decency and modesty, the division of human life, this world and the afterlife, homeland, etc. topics have been covered.

Homeland is an important concept in the “Cebexçuri's divan”. Homeland on the couch; It is seen as a concept that has an impact on being against the enemy, the unity of the Islamic nation, the pleasantness of the homeland for everyone, and working for the homeland. Even though there are many problems in the country, the poet has hope. The concept of homeland was used in several meanings in the Divan. In this study, these meanings are emphasized and examples are given. For this reason, the concept of homeland is not used in relation to a place. It is processed in terms of the characteristics of the homeland and the meanings in which it is used.

Keywords: Divan, Divan of Cebexçuri, The Concept of Homeland.



BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ

YAŞAYAN DİLLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

Yıl/Year: 2023 • Cilt/Volume: 9 • Sayı/Issue:18

Danyal APUHAN

Dr. Öğr. Üyesi

Universiteya Bingöli

Qısımê Zıwan u Edebiyatê Zazaki

danyal_12@hotmail.com

ORCID: 0000-0003-3997-3574

Makale Türü / Article Type:

Araştırma Makalesi / Research Article

Makale Geliş Tarihi / Received: 18.09.2023

Makale Kabul Tarihi / Accepted: 13.12.2023

Makale Yayın Tarihi / Published: 25.12.2023

DOI: 10.56491/buydd.1360136

Atıf / Citation:

Apuhan, D. (2023). Diwon Cebexçuri dı

Mefhumê Welati, Bingöl Üniversitesi Yaşayan

Diller Enstitüsü Dergisi, 9(18), 36-46

Çabakçuri Divanı'nda Vatan Kavramı

Özet

Halkın üzerinde yaşadığı, kültürünü oluşturduğu ve kültürüne göre yaşadığı yere vatan denilir. Halk için vatan ortak bir yerdir. Halk arasında insanların fikri ayrı olsa da vatan kavramı insanlarda bir hoşluk bırakır ve insanları birbirine yakınlaştırır. İnsan vatanından uzak kaldığında vatanda yaşama isteği daha da önem kazanır. Bu makalenin amacı, vatan hasretinin şair/yazarın yazdıkları üzerinde nasıl bir tesir bıraktığını vatan kavramı üzerinden göstermektir. Divanda inanç, Allah ve peygamber sevgisi, ilahi aşk, Mekke ve Medine gibi kutsal yerler, ölüm ve yaşam, edep ve hayâ, insan hayatının faslı, dünya ve ahiret, vatan vb. konular işlenmiştir.

“Cebexçuri divanı”nda vatan önemli bir kavramdır. Divanda vatan; düşmana karşı olma, İslam milletinin birliği, vatanın herkes için hoş oluşu, çalışma üzerinde tesiri olan bir kavram olarak görülür. Vatanda problemler çok olsa da şairin bir umudu vardır. Divanda vatan kavramı birkaç manada kullanılmıştır. Bu çalışmada söz konusu manalar üzerinde durulmuş ve örnekler verilmiştir. Bu cihetiyle vatan kavramı bir yere bağlı olarak kullanılmamıştır. Vatanın özelliği ve kullanıldığı manalar cihetiyle işlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Divan, Cebexçuri Divanı, Vatan Kavramı.

Destpek

Erdo ki xelq seri ey dı goreyê kulturê xo bîşko xoser hereket bıkeru u bıcuyo te ra welat vaciyeno. Kelimeya welati bı manaya umumi, prosesê tarix dı insani ki eyne çarenuşîşê (kader) yın eyne yo, herêma xo bı tecrubeyo wertax alaweni yena ini manayan. Fikrê welati newe yo, labelê hisê welati qasê tarixê insanti verên o (Kurt, 2009:107). Edebiyato klasik dı welat zafeyê ca dı pê kelimeyanê ca, ko, bacar piya manayê cayê waştı u heskerdîşê welati pê vateyê “Hubbû'l vatan mine'l iman” (heskerdîşê welati iman ra ya) şuguliyaya (Sarı, 2016 :213). Labelê Mela Aziz Beki diwan dı mo vate ra behs nêkerdo. Ino weziyet, heskerdîş u hesretê welat dı yew kêmasi nêvırašto.

Xaseten nuştog/şairi ki hesretê welati anceni, edebiyat dı ca dani mefhumê welati. Hesretê welati, eşqê welati kam dı zêdi bo, bînekî zi qelema kam ki zıxmi bo nuşte u şiiiranê weşan nuseno. Edebiyatê Zazaki hetê nuştîş ra erê destpêkerdo. Labelê hesretê welati, waştîşê azadiyê welat, nuştog u şairanê Zazayan dı ca gureto. Çunki zafeyê nuştog u şairê Zazayan qê wendîş, qê xebat usn mewzuyan welatê xo caverdo u şiyi ğurbet. Welat ra durmendîş nuştog dı biyo sebebê hesretê welati u hisê xo pê qelem nuştî.

Cayo ki nuştog/şair tede biyo, herêma ki tede cuyo, cayo ki te ra heskerdo nuştêyê ey dı tesir keno. Meselê ki dor dormaleyê nuştog/şair dı beni, qelemê ey dı xo ramocneni. Nuştog/şair nêşkeno ini meseleyan ra xo dur tepîşo. Çunki wı aidê yew şari yo, derd u keder u şabiyayîşê şari nuştog/şairi zi eleqedar keno. Wexto ki nuştogî nuştêyê xo nuseni, şairi şiiirê xo nuseni tı vani têna hisanê xo nuseni. Labelê nuşte u şiiiranê xo dı ca dani fikr u hisanê şarê xo.

Merdimi ki yew welat dı cuyeni, fikrê inan yewbinan ra ciya bo zi ifadeyê cayê u welatê inan, cayê biyayîş u cuyayîş u heyatê xo dewamkerdîşê inan usn dı ma vineni ki qê herkesi welat yew cayo muhimo u şirin o. Ina muhimi u şiriniyê welat insan dı yew his vırazeno. Ino his insanan mecburê tikeyê karan keno: Wayirê welat veciyayîş, qê welati mucadelekerdîş, xebitiyayîş... Eg welatperweri wayirê welatê xo meveciyi kes wayirê welatê inan niveciyeno u welat bêwayir maneno.

Welat, goreye zafeyê insanan cayo muqeddes ameyo vinayîş. Welat, cayo muqeddeso ki ey dı cuyayîş pê unsuranê madi u manewiyan beno (Bayrak, 2007:181). Welat nê bêmadi beno, nê zi bêmawewi beno. Wayirê welat veciyayîş dı unsurê madi u manewi yew binan keni tamam.

Can u ruh u bedenê insan ci rê emanet ê. Wexto ki insan dunyayê xo bedılna ini zi teslim keno. Madem nê çiyi emanet ê, insan çı ra honde dusiyo ina dunya rı? Qê welati teslimkerdîşê emanet ra gereka insan dur meşiyero (Çalışkan, 2014:94). Peyni ra peyni merdim miren u şino. Ina dunya dı çına rê mucadele kerda, çınay ser o xebitiyo, wext u emrê xo ça dı viyarno nê muhim i. Eg insan qayilo emanetê xo yew şeklo mureffeh dı teslim bıkeru gereka qê welati bıxebitiyo.

1. Manayê Mefhumê Welati

Kelimeya wetan Erebi ya. Zazaki dî qê wetani kelimeya welati şuguliyeno. Manayê welati; yew erdo ki xelq serê ey dî cuyeno u kulturê xo nano ro u goreyê ê kulturi cuyeno te ra welat vaciyeno. Metnanê edebiyani dî, merdım ki tede ameyo dunya, niştı ro, cayo ki tede cuyo, cayê bab u kalan welat yeno zanayış. Goreyê fitratê insani; çiyı ki xo aidê yı hiskeno, ay çı ra heskeno. Ino heskerdiş maneno heskerdişê dadi. Belka ino rıd ra edebiyatê Tırki dî welat teşbihi dadi beno u mefhumê “ana vatan” şuguliyeno (Jawadi, 2021:123).

1.1. Edebiyat dî Mefhumê Welati

Cayo ki merdım tede ameyo dunya te ra welat vaciyeno. Ino mana dî merdım welatê xo ra bivêciyo şiyero duri o ca ci rê beno ğurbet. Ino cayo ki şiyı cı, wazeno wa paytext bı, semedê insan ferq nêkeno, insan xo hina zi ğurbet dî vineno (Levend, 1984:604). Edebiyat dî hem mewzuyê meseleyê ferdi hem zi mewzuyê meseleyê ictimai nusiyyeyi. Eşq, sebir, tenayiyê, merg, gerayışê heqiqet usn mewzuyi, ferdan eleqedar keni; semedê inan ma eşkeni vacı mewzuyo ferdi yo. Tıkeyê nuştıoğan derheqê mewzuyê ferdi dî nuştıeyi nuştı, tıkeyê nuştıoğan zi derheqê mewzuyanê ictimai nuştıeyi nuştı. Mewzuyanê ictimai ra yewi zi mewzuyê welat o. Mewzuyê welat yew mewzuyo muhim o. Çunki milet dormaleyê yew erd dî yena pêser u uca semedê xo welat qebul kena (Jawadi, 2021:122).

1.2. Şeklê Şugulyayışê Mefhumê Welati

Mıyanê mexluqatanê Humayi dî qabiliyetê fıkrıyayışê insan est o. Fıkrıyayışê mexluqatanê binan çin o. Ino het ra insan mexluqatanê binan ra beno ciya. İnsan qayilo ki fıkrê xo insananê binan rê zi bar bıkerı. Fitratê insan dî teberê dunya rê yew irtıbatı vıraştış u insananê binan dî yew munasebetikerdiş est o. O semed ra verê cu pê qısekerdiş, dima zi pê nuştış ino waştışê xo her roc aver berdo. Edebiyat zi wına ameyo wertı. İnsan, ifadekerdişê hisanê xo yo şexsi ra ver, dunyaya ki ha dormalê ey dî derheqê ina dunya dî hisanê xo ifade keno. Ma yewna qedı vacı, insan verê cu dunyaya nesnel teswir keno badê cu derheqê dunyaya şexsi hisanê xo ifade keno. Wexto ki insan qayil bo hisanê xo vaco, o wext edebiyati rê muracat kerdo. Eşq, tenayiyê, ruh, şabiyyayış, irfan usn mewzuyanê ferdi ra ver, cayo ki tede cuyeno, cemat ki xo aidê yın vineno, mucadeleyê cuyayış u estbiyyayış, ewil kam muhatab gureto ê teswir kerdi. Ino şekil dî dor dormaleyê insan, cayo ki insan tede ameyo dunya u tede cuyo eleqe moto cı u ino biyo mewzuyê edebiyati. Mefhumê welati zi yew temaya muhim qebul biyo. Labelê temaya welati, qedo kı ewro şuguliyena edebiyato klasiko verên dî wına nêşugulıya bı. Edebiyat dî temaya welat bibi labelê nameyê welati sey terim nêşugulıya bı (Jawadi, 2021:122).

2. Heyatê Mela Aziz Beki u Eserê Ey Diwon Cebexçuri

Mela Aziz Beki, dewa Şênık ê Çolig dî 1945 dî ameyo dunya. Babiyê ey Mela Muhammed Efendi, dadiyê ey Sabite xanim a. Mela Aziz Beki, ver babiyê xo dî destpê ders kerdo. Dersa Quran, Erebi u Eqaid babiyê xo ra geno u dima zi medresa dî destpê tedrisat keno. Benateyê 1959-1969 medreseyanê Çolig, Diyarbakır, Batman u Merdin dî dersan geno. Badê tedrisatê medresa kademeya yewın u dıynê İmam Hatip, dima zi Liseya Çoligı teber ra qedineno (Varol, 2017:440). Beki; benateyê 1970 u 2009 dî melati, muftiyi, muavinê mişawırtı ê komelki, vaizi, wezifedareyê talimi keno. 1979 dî Universiteya Erciyes Enstituya Berz ê İslam dî lisans qedineno. Universiteya Erciyes dî 1991 dî lisanso berz, 1995 dî doktora qedineno. 2002 dî beno doçent, 2009 dî beno profesor. 2009 dî Universiteya Dicle dî akademi dî destpê xebat kerdo. Benateyê 2011 u 2015 dî Universiteya Çolig dî xebitiyo u teqawıt biyo. Teqawıt ra dima mudeyêk Universiteya Sabahattin Zaim dî xebitiyo (Narin, 2016:176-177).

Mela Aziz Beki, yew alimo ki, hem tedrisato klasik hem zi tedrisato modern diyo. Bê meqale u sempozyuman des hebi kitabı ey neşir biyi (Narin, 2016:183). İni kitabın ra yew zi mewzuyê ina meqale “Diwon Çebexçuri” yo. İno diwan hetê Murat Varol ra ameyo hedırkerdiş u 2015 dî neşir biyo (Beki, 2015). Diwan dî baweri, heskerdişê Allah u pêğemberi, eşqo ilahi, cayê mubareki sey Mekke u Medine, merg u cuyayış, edeb u heya, faslê heyatê insani, dunya u axiret, welat usn mewzuyan newıriye. “Diwon Cebexçuri” dî şiiirê Zazaki, Tırki, Erebi u açarnaye (tercume) piyore piya 133 şiiir ca geni. İnan ra 2 hebi şiiirê Erebi, 3 hebi şiiirê açarnaye, 11

hebi şîirê Tırki u 117 hebi şîirê Zazaki ye. Diwan dı 1064 beyit, 164 çarane, 19 pancrêzi, yew şîira serbest est a (Varol, 2017:440-441).

3. Şiiranê Diwon Cebexçuri dı Welat

Şair, qıcti ra medresa dı destpê wendış kerdo. Ziwanê dadiyê ey Zazaki bı. Medresa dı Kurmanci u Erebki dı ders di bi. Keyê xo ra durmendış yew hesreti ey dı vıraştı. Badê tehsilê medresa destpê akademi kerdo. Ino weziyet, şair welat ra dur fineno. Ino durmendış caye ra bo. Labelê eql u fikr u hisê şair welat ra dur nêkewto. Bilaeqs şair, hem gureyê xo yo resmi kerdên hem zi pê şîiran hesretê welatê xo ardını zıwan. Welat ra durmendışê şairi; ğurbet, welat, hesret u cerabiyayış ser o şîiran dano nuştış (Apuhan, 2022:521). Yew şairo winayın helbet şîiran u nuştayanê xo derheqê hesretê welat dı nuseno. Şair wexto ki teberê welatê xo dı bı şîiri Zazaki nuştêni, labelê o wext neşır nêkerdê bi. 2015 dı bı nameyê “Diwon Cebexçuri” şîiri şairi neşır biyi (Beki, 2015).

Kelimeya wetani Erebki ya. Zazaki dı te ra welat vaciyeno. Şair diwanê xo dı hem kelimeya Erebki ê wetan, hem zi kelimeya Zazaki ê welat şugulnaya. Hıri cayan dı kelimeya wetani, 92 caye dı kelimeya welati şuxulnaya.

Şair, şîiranê xo dı kelimeya welati çend manayan dı şugulneno. Derheqê inan dı çend misali:

Şair, kelimeya welati cayo ki tede ameyo dunya semedê ucayi şugulneno:

A men çimê hasron wepê çimon mı
Şar welat ma ra yaron bên mêymon mı
 ... (Beki, 2015:264)

Welat bı zê gul û ‘anber buê misk kerd vıla ta Xeyber
În talebê xeyrul beşer kuesşkê Cebaxçur kot sefa (Beki, 2015:416)

Şair kelimeya “diyar” herindê welat dı u semedê herême şugulneno:

De dayê dayê dayê
Adır kot felekon dari Îslomi
Şewatı kot diyari ‘Areb û ‘Acemi
Bıra biyo celladi birê xu
Welat biyo zê cahimi
 ... (Beki, 2015:242)

Şair kelimeya “zemin ummet” herindê welat dı şugulneno u diyarê Îslam qesd keno:

Qur’on biyo aşm sunnet biyo zê astarê arşı sema
Ferş biyo zê yo kitlê nuri keyfi ummet kot sema
Nata wata şo bê kê bık sêr zemin ummetê ma
Ina bayraq bayraqê dini mubini Îslom a (Beki, 2015:62)

Şair kelimeya welati semedê dewlet şugulneno:

...
Welat mij û dumon ra pak ık dayê
Welat ma guneko dayê şar ma guneko dayê
Gıştê xu qelem ık dayê guinê mı murekkeb ık dayê
Meydon Tahriri xu r’ defter ık dayê
Derdon birinê şar Mısır binus daye
 ... (Beki, 2015:252)

Şair kelimeya welati semedê cayo ki Xıristiyani tede cuyeni sey welatê Hz. Mesih

(İsa) şugulneno:

*‘İffet edeb haya barkerd welat Hazreti Mesih ra
Nê ‘aziz mend nê dêri mend pêrin bar kerd şî ita ra (Beki, 2015:44)*

Şair kelimeya welati semedê goristan (mezelan) şugulneno:

*Kom êr bar ken ita ra şın kom biyer bar ken uca ra şın
Peni d’herkes ita ra şın şın welatı gueristoni (Beki, 2015:296)*

Şair kelimeya welati semedê dunya u axiret (welat natin, welat wêtin) şugulneno:

*Gueriston yo dueğêka mon ‘alêm mendiş û hem merdiş
Welat natin ‘alêm merdiş welat wêtin ‘alêm mendiş (Beki, 2015:296)*

3.1. Diwon Cebexçuri dı Canê Xo ra Gırd Vinayışê Welati

Însan wexto ki yew çî ra hes bikero, yew ca weş u hewl bivino çımanê ey dı cayo şiriniyer uca yo. Qê cayo şirin icap bikero merdım xo gereka feda bikero. Şair, hemeyê cayê welati sey gul vineno, gulanê welati gulperi ra rındêr vineno. Nazarê şair dı qê wına yew cayo rınd u şirin her kes can u malê xo feda keno. Haydar, leqebay Hz. Ali ya. Hz. Ali qê dewayê İslam zaf fedakartiya gırd kerda. Yew merdım qehraman u camêrd bı. Şair, qê welato şirin xo fedakerdiş dı hunerê telmih vırazeno. Pê pers vano, kam xo qurbanê ino welat nêkeno sey Heyderi. Yani qê welato şirin her kes xo feda keno:

*Kom xu qırbon in welat şirin nêken zê Hayderi
Her cê yi raşt monen gul guil yi rınd zê gulperi (Beki, 2015:182)*

3.2. Diwon Cebexçuri dı Ğeriban Sey Duşmên Vinayış

Şiirê Muslumanan dı “kafiri” pê kelimeya duşmeni name beni (Karga, 2019:199). Diwan dı; kam ki İslamiyet rê duşmenati keno, Musluman rê zulum keno, şair inan sey duşmen vineno. Ina duşmenati zulum kam ra yeno inan rê bena. Duşmenatiya şexsi niya, duşmenatiya ictimai ya. Diyarê İslam kewto bin hukmê kufri, ino hal şairi bêhuzur keno. Şair; sebebê bırindari Muslumanan dı kêması, Awrupa u Amerika zi suçdar vineno:

*Watên Qur’on ho kot bin dêsti kufri
Welat Furqon ho kot bin dêsti şerri
Welat ummetê Ahmêd piyêr bırindar
Bırindari tirê yo Corci kindar (Beki, 2015:110)*

3.3. Diwon Cebexçuri dı Ğurbet u Ğeribi

Allah Quran dı vano ki; her kes yew roc mireno....(Ali imran, 185). Wextê mergê insan ame, wazeno wa welatê xo dı bı, wazeno wa ğurbet dı bı merdım helbet mireno. Ino gure dı şek u şubhe çin o. Yewi zi muta-sawıfı, ina dunya sey cayo ğurbet vineni; esıl ca axiret vineni. Ino sebeb ra mergê xo qediyayışê hesretê welati vineni. Heyatê ğurbet ra dıma heyato esıl destpêkeno. Şair zı heyatê ina dunya sey ğurbet vineno, heyatê axireti welato esıl vineno u hesretê welato heqıqı anceno:

*Eg ğêrivi d’ merg gironê ma bigir
Bê gumon wu gon gironê ma bigir
Ma hivi kên ruejêk in hasrêrê qêdên
Dêrd ğurbeti pê buê welat ma murên (Beki, 2015:188)*

Sebebê yı çı beno wa bı bo wexto ki insan welatê xo ra dur bımano ğurbet u ğeribi dest pêkeno (Dağılma, 2022:185) Merdım ğurbet dı her çî ğerib vineno. Yew çiki zi ci rê şınasi nêno. İnsan, dar u kerre, erd u azman, hemeyê eşya welhasılı kelim xo miyanê ğeriban dı vineno. Şair, ina dunya ğurbet vineno; o semed vano ki ciran ğeribi, rar ğeribi, ca ğerib o, cami u mekteb ğeribi u layi ğeribi:

*Ciron ğêriv riyê ğêriv ca ğêriv
Comi ğêriv mekteb ğêriv la ğêriv (Beki, 2015:190)*

3.4. Diwon Cebexçuri dı Hesretê Welati

Yew hetê insani tım u tım ho welatê xo dı. Wexto ki şair teberê bacarê xo dı bo mo weziyet şîiranê ey dı xo ramocneno (Varol, 2017:445). İnsan wexto ki ğurbet dı bıcuyo heyatê ey çiqas rınd beno wa bibo, wazeno wa piyoreyê dunya ayê ey bo hesretê welati insani ca nêverdena. Hesretê welati sey yew noqta insan dı cayê xo gêna, insan dı yew kêmasi verdena. Merdımı kena kalo extiyar, eg merdımı ğurbet dı kal nêbı hema nêpeşo u kal mendo. Hesretê welati zereyê ğerib veşnena kena kıl, sey jarê mari hedi hedi merdımı kışena. O sebeb ra vateyê verinan dı vaciyo ki; bılıl eşto qefesa zerin, bılıl vato ax welatê mı, ax welatê mı. Şair, hisanê ğeribi mocneno wendekaran:

*Welat ğêriv xuerton ken kal hasrê welat herkes ken kal
'Aziz nêpeşo nêbiyo kal hala ho geren yo heval (Beki, 2015:182).*

*Hasrê welat zerrê ğêriv vêşnena
Zê zehir mar merdım ğêriv kışena (Beki, 2015:190)*

4. Diwon Cebexçuri dı Teswirbiyayışê Xususiyetê Welati

Goreyê riwayetan mucizeyi Hz. İsayi zedi bi. Ini mucizeyan ra yewi zi inoyo ki; nefesê Hz. İsayi zaf tesirin bı. Nefesê ey nêweşi kerdini weş u merdeyê kerdini gani (Uzun, 2000:473). Şair, beyita ki cêr dı nusiyaya goreyê ina beyit boyê welati teşbihê nefesê Hz. İsa yi keno. Eg boyê welati honde tesirına welat çendekı şirino; merdım wexto ki bımıro, erzeni miyanê kefeni boyê welatı ci rê honde kı hewl yena; welat çiqas ci rê şirino inan mocneno wendekaran. Serê kefen dı waştışê nuştışı “boyê welati sey hêlm Mesiha” muhimiyê welati işaret keno:

*Kom kefên ma ken a wa in ser binus
“Buê welat zê hêlm Mesiha” wa binus (Beki, 2015:188)*

İnsan wexto ki dunyayê xo bedılreno, kefen keni u erzeni mezeli, herr erziyena serê ey. Şair, aya herra ki erziyena serê insani ina herr dı boyê welato şirin vineno. Welat serê insan dı yew cayo zaf tesirin o u çiyi ki welat ra gureto xo dı beno axireti. Kefeni zi semedê heyato newi sey perin vineno. Şair, cayê heyato esil axiret vineno; ino rid ra bedıliyayışê dunya ra weş behs keno u sebebê şabiyayış vineno. Tabut, mezeli u guni dı sanetê teşxis virazeno:

*Buê watên şirin şonen sêr gon ma ra
Yo pêrin hayat newi don con ma ra
Tabut ben şa mezeli ben şa gon ben şa
Zêr bena şa guin bena şa con ben şa (Beki, 2015:188)*

4.1. Diwon Cebexçuri dı Muqadesiya Welati

Welat, “Diwon Cebexçuri” dı cayo zaf qimetın o. Şair; ko, deşt, ro, la, welhasil hemeyê cayê welati şirin u sey taca zerin vineno. Goreyê riwayetan kam kı awê heyati bıwero/bışımno ina dunya dı qê ey merg çini yo. Diyayış u şımitışı ina awe zaf mumkin niyo. Goreyê riwayetan Hz. Xızırı ina awe diya u şımıta. Şair, honde qimet dano welati ki awê welati sey awê heyati vineno u yew teşbih virazeno:

*Awê yi awê hayat a deşt u kuê yi zaf şirin
Her yo waslê in welati êrcena taca zerin (Beki, 2015:182)*

4.2. Diwon Cebexçuri dı Sembolê Welatê Xuseri (Azadi)

Goreyê fitrati, insan qayılo ki fikr u hereketanê xo dı serbest bo. Şair vano; çağ ki ma hê tede cuyeni insanê ino çağ qet bındesti nêwazeno. Her kes sey xo fikriyeno u hereketanê xo zi goreyê fikrê xo erzeno. Labelê tikeyê zaman, insani welatê xo dı yew nêheqi vineni. Ina nêheqi bena sebebê caverdişê welati. Labelê peyni ra peyni herrê mezeli ey herrê welat a u heta mehşer ina herr serê ey dı manena:

*Ina çağ id ço bindesti nêwazen
Lakin rêrê welat ra yo lapat wen
Herkes aziz welat id peni d' kuen ra
Hata mahşer herrê welat ser kên ra (Beki, 2015:186)*

5. Diwon Cebexçuri dı Şuğuliyayişê Kelimeya Welati

Diwon Cebexçuri dı kelimeya welati çend manayan dı şuğuliyaya. Ekseri qê diyarê İslam kelimeya welat şuğuliyaya. Qê bacaran, qê Ğerb, qê cayo wertağ zi kelimeya welati şuğuliyaya. Cêr dı bin sernuşteyan dı kelimeya welati kama yo mana dı şuğuliyaya bı misalan diyaya.

5.1. Manayê Bacaran dı Şuğuliyayişê Kelimeya Welati

Goreyê Muslumanan tikeyê cayi mubarek ê. Sebebê mubarektiyê ini cayan şexîsî mubarek i. Ini cayan ra yewi zi Mekke ya. Çunki Hezret Muhammed Mekke dı ameyo dunya, uca dı cuyo u mucadeleya dinê İslam Mekke dı destpekerdo. Yew zi qibleyê Muslumanan Kâbe ha Mekke dı. Ino sebeb ra Muslumani bacarê Mekke mubarek vineni. Şair, welatê Hezret Muhammed ra behs keno u uca yew cayo muqeddes vineno. Mekke rê sîlam erşaweno:

*Mekke Mekke şîrîn Mekke Mekke Mekke zerîn Mekke
Tî welatê Muhammedi hazar selam tu r' ey Mekke (Beki, 2015:72)*

*Ma Ka 'be narue zere xu d' ma gul narue zere rêz xu d'
Ma Beytullah xu d' ard welat ma tewaf kên zere kê xu d' (Beki, 2015:76)*

Goreyê Muslumanan cayo mubarekan ra yewi zi Medine ya. Şair vano, wefatê Hz. Muhammed ra dıma yew huzun şarê Medine tepîşt u aqıl sareyê yın dı nêmeno, piyoreyê biyi toş:

*Bad wefat rehber in 'alê m şar Medine kot yo matem
Bilal biyo toş kot huzn û ğem pa şar welati ay Nebi (Beki, 2015:96)*

5.2. Manayê Ğerb (Rocawan) dı Şuğuliyayişê Kelimeya Welati

Şair, kelimeya welati qê Ğerbi (meğrib) şuğulneno. Ğerb, yew herême temsil keno. O semed ma eşkeni vacı ki kelimeya welati têna semedê yew dewlet, yew wilayet u semedê cayo ki merdım tede ameyo dunya u tede cuyo nêşuğuliyeno. Aya mıleta ki baweriya yın seyyewbinan a, ay dewletê ki dewlemendi, sozi yın perê keno, şair semedê inan zi kelimeya welati şuğulneno:

*De dayê dayê dayê
Va wusar omiyo wusari 'Arabi
Gula sur buê dona welati meğribi
Gul kêrd a welati Tunus û Fas û Libi
Ma va qê in wusar rueşon gulê Yesribi (Beki, 2015:252)*

5.3. Manayê Diyarê İslam dı Şuğuliyayişê Kelimeya Welati

Şair, welat ra diyarê İslam fehmkeno. Diyarê İslam dı problem bı bo, qê halkerdışê probleman merdımı dewa kewni wertı. Miletê xo ra heqıqatan vani. Pê ronayişa dewlet serbestiya tam nêbena. Wexto ki dewlet niya ro, gereka milet fikrê xo reheti ser ifade bıkero, dinê xo reheti ser bıcuo. Eg reheti ser nêcuyê yew problem est o. Ino problem rey rey hetê dewlet ra vıraziyeno rey rey zi miyanê xelq dı şeklê bêimani, bêexlaqı, bêdini, bêirfanti, bêqurani bena. Wexto ki qê şari problem vıraziya, qê serbesti tikeyê rehberi veciyeni wertı. Wexto ki Tırkiya dı problem biya Mehmet Akif Ersoy, Atif Xoca, Seid Nursi, Şeyh Seid dewrê xo dı kewti wertı u şarê xo rê heqıqati vati bi. Hasan El Benna u Seyyid Kutub Mısır dı şarê xo rê heqıqati vati bi. Helbet rehberi ki te ra behs biyo hem welatê xo dı hem zi diyarê İslam dı tesirê inan zaf bo. İqazê inan têna şarê xo niyo, piyoreyê diyarê İslam o. Şair ini rehberan ra behs keno u hunerê telmih vırazeno:

*Hela şu pers 'Akif çira ho qijen
 Gelo İqbal çira tımtum ho qiren
 Çira Efgani şew ruej ho tum geren
 Hasen El Benna tum tum ho bermen
 Hasen Benna kot Huseyn Kerbela dım
 Şehadet şerbeti şımit Bilal dım
 İmam Nursi zindon zindon çı geren
 Dest yo imon dest yo Qur'on gen geren
 Seyyid Qutub çitê berd vêr kindiri
 Atıf Xoca çira kot pêş Pêxmeri
 Çira kerd dard Sa'idi Sıpti Pali
 Çitê eşt dar Mela Mahmudi 'Ali
 (Beki, 2015:178)*

Şair yewna beyit dî vano, diyarê İslam dî zaf musibeti est i. Hunerê husni tahlil vırazeno. Sebebê 'azman ra varayişê belan, diyarê İslam dî biyayişê gunan o. Welatê İslam dî qetl u qital zaf o. Musluman, Muslumani bi-laheq kışeno. Ino kıştış zi bin motifê dinê İslam dî mocneno ra. Helbet diyarê İslam dî hetê dewletanê meğribi qetl u qital beno, şair zi ino hal zano. Labelê beyita ki cêr dî nusiyaya goreyê ina beyit şair, zıraro ki Musluman dayo Muslumani u dıma zi belayê ki Humayi da yi diyarê İslam, serê inan dî vındeno:

*Zemin ra gunê hê don we 'azmon ra belê hê varên
 Welat İslom biyo mezbahe hewa ra satwêt guin varên (Beki, 2015:42)*

Lacê Adi Şeddadi, sey ceneti yew cayo rınd vıraştı. Bağçe u koşki ki ey vıraştı, edebiyat dî nameyê ey ceneto zurkin ameyo zanayış. Ekseri irem tori çekuyê rêz şuguliyo (Kurnaz, 2007: 205). Haremeyn; semedê Mekke u Medine vaciyeno. Şair, xortanê welati wasıfneno u vano: Xorti, welatê xo kenı sey Mekke u Medine; hemeyê cayê welati kenı sey rêzê iremi. İta dî xortê Muslumanan ra behs keno, welati zi sey diyarê İslam şugulneno:

*Xuert welati in cihoni
 Welat xu kên zê Haremên
 Misk û 'anber ay watani
 Her ca kên zê rêz İremên (Beki, 2015:432)*

Şair vano; wexto ki welatê İslam dî problemi bıqediyi, her ca bı bo rezê gulistani, heya u edeb dunya sey cenet bıkeri o wext ez mezêlê xo dî bena rehet. Şair; merdımeko qê rındbiyayişê dunya derdi yı esto bı nameyê hemeyê kesan, misalan sera xo ra dano:

*'Aziz o çağ felekon ser sêron ken
 Welat İslam ben zê baği guliston
 Hay û edeb kurê 'ard zê Adın ken
 O çağ ez mezêl xu d' bena zaf ason (Beki, 2015:410)*

Şair, sebebê belayan xeta ummet dî vineno. Xeta ino ki; ummet diyarê İslam warwerdaya u xo dayo hetê Ğerb (Rocawan) ra. Hediseya Kerbela tarixê İslam dî nameyê zulm a, qetl u qital a. Tarixê İslam dî meseleya zaf giran a. Şair ina mesela ano vir u imdat wazeno:

*Ummet vêr xu şo hêt ğerba biya bela
 Her cê welat ummet biyo zê Kerbela
 Herim ummêt her ruej ho guin ken vıla
 Şo Nebi ra vaj ummet ha bawê tu (Beki, 2015:108)*

Wexto ki yew ca dî problem bı bo, aya problem her çi rê tesir kena. Xeripiyayış, sistem dî têna nêmaneno; xuzuri ser erd dî qediyeno u insan bêxuzur beno (Balkaya, 2021:31). Nê tern nê zi wışk maneno. Ino rıd ra insan yew problem bıvino gereka qê halkerdişê problem xebat bıkeri; wa nêvacı mı rê çı lazım o. Eg merdım cıtkar bı wa bızano ki problem tesirê yegan kena. Eg qayilo cayo hewl u pak dî bıcuıy wa bızano ki hewayo pak ci rê nêmaneno. Derd u keder u ğem u bela qê her kes beni. O semed ra her kes gereka gureyê eyo ewil çi

yo gureyê xo hewl bikero. Eg ulemayo wa ulemati, cıtkaro wa cıtkarê hewl bikero:

*Gelo se bı puk vırazya welat ıd
Kıl zê hewê wurişt deştê Fırat ıd*

*Yo şewatı kot mon warê welati
Tern û wışk piyê vêşnê kılê şewati*

*Nê hewa mend nê yega mend nê delav
Her ca mahzun her ca ğemin ço çin şav'
Her ca qê şar ma biyo Meşhêd Kerbela
Her ca d' don we hanzar derd û ğem bela*

*Çı çağ kuar û kerr û lal piyêr biyi şonê
Sarê bi ling ling biyi sarê saroni (Beki, 2015:176)*

5.3.1. Manaya Umumi dı Şuğuliyayışê Kelimeya Welati

Kelimeya welati, manaya hira dı şuğuliyena. Hem manayê welat hem manayê memleketi hem zi manayê herême dı şuğuliyena. Şair zi, beyita ki cêr dı nusiyaya ina beyit dı kelimeya welati qê bacaran şuğulneno. Şair vano her roc bacaran ma dı problem vıraziyena. Her roc yew bacarê ma beno tari, miyanê tariti dı maneno u şiyeno wı. Ino hal şair dı yew tengasi vırazeno. Biye kıştış, biye zulüm yew rocê Allahi nêmeno. Honde kı problem u zulüm dunya dı est i ki koşkê dunya şair çım dı beni bêqımetın:

*Her ruej yo bajar ho şın kue her şew yo welat şiyen we
Her ruej hanzar con şın hona kueşkon dunya ez pê sekir (Beki, 2015:174)*

Eg yew merdım qayılo wa insani serê raro heq dı şiyeri; verê cu gereka wı raro heq ser o şiyero, dıma dor u dormaleyê xo, fıko u cemato ki wı aidê eyo, şaro ki wı miyanê ey dı cuyeno inan rê raro raşt vaco; hewli vıla bikero. Zewbina gureyi, gureyê betal ê. Şair, qê vılakerdişê hewli zıwanê Zazaki dı şiir nuşti, tewır tewır cayan ra wendekari dayi wendiş, wendekaran rê melati u me'lemti kerda. Musnayış dı wendekarê xo sey gul diyi u zêd biyayışê inan sey gulistan diyi u hunerê teşbih vıraştı:

*Mı vaton zon Kırdki ra vıraşt yo bağı şi'riston
Mı deştê 'azmon welat ıd vil romit piyêr bi guliston
Mı her kue ra yo vil guret mı her kiye ra yo gul guret
Zemin deştê Cebexçur ıd mı na rue perin bın guret (Beki, 2015:16)*

Netice

Şair; wexto ki medresa wendêni teberê keyê dı b1, akademi dı xebat kerdêni hina zi teberê keyê dı b1. Teberê keyê u bacarê xo dı mendış şair dı yew hesretê welati ardo meydan. Ino hesretê welati zıwanê dadi dı şair dayi nuştış. Ino mewzu sey mewzuyo ferdi aseno; labelê mewzuyo ictimai yo. Çunki derheqê welat dı şair nusiya hin têna malê şair niya, bena malê hemeyê şari.

Edebiyato klasik dı heskerdişê welati pê qalê “Hubbû’l vatan mine’l iman” (heskerdişê welati iman ra ya) şuguliyaya, labelê Cebexçuri ina qal nêşugulnaya.

Şair kelimeya welati manaya hera dı şugulneno: Manayê; cayo ki merdim tede ameyo dunya, cayo ki tede cuyo, bacar, herême, diyarê İslam, Şerq u Ğerb (Rocawan) dı şugulneno.

Goreyê şair, eg çımanê hemwelatan u welatperweran ra bionî hemeyê welati rindê u baş ê. Şair vano ki welatê herkesi ci rê sey firdewsi yo, telê welati wayiran rê sey nergisi yo. Şair, telê warê welati gulanê neyaristan ra wêşer vineno.

Şair, miyanê welatê İslam dı hem zerrî hem zi teber ra yew mudaxale vineno u perişantiyê welati mocneno wendekaran. Neticeyi teber ra mudaxale dı tar u mar biyayişê ban u xan u cami usn misal dano. Zerî ra mudaxale dı xeripnayişê din u exlaq usn misal dano.

Welat, dar u kerre u qelabalık ra ibaret niyo. Eg welat weşo u keyfi dano insanan sebebê inan ra yewi zi merdımı erjaye ye. Mekke u Medine cayo mubarek u rind viniyeni, goreyê şairi sebebê ini Hz. Muhammed o.

Şair, boyê welati sey boyê misk u anber vineno. Ay ki ğurbet dı cuyeni pê boyê welati beni mest. O semed, çım u goşi ğeriban tım u tım ha riyê welati dı.

Şair, fanitiyê hemeyê çi ra behs keno u peyni ra peyni welato esıl, welato baqi axiret vineno. Ino weziyet derheqê cuyayiş u merg dı fikrê şair mocneno wendekaran.

Şair, qimet dano alıman u alıman sey estaran vineno. Mergê alımani zi sebebê tariti vineno.

Ma eşkeni ina vacı ki şiiri Mela Aziz Beki ê Zazaki hema zaf nêameyê şinasnayış. Zaf nêameyê wendiş. Eg şiiri Mela Aziz Beki biyeri wendiş, bışınasiyi ma bawer keni ki tehmo weş u ilham dani wendekaran.

Çımeysi

- Apuhan, D. (2022), “ The Concept of Death in Mullah Abdulaziz Beki’s Dıwan”, *International Scientific Research Congress Dedicated to The 30th Anniversary of Baku Eurasia University*, / Baku, Azerbaijan, 515-521,
- Balkaya, A. (2021), Âşık Mevlüt İhsani’nin Şiirlerinde Vatan Algısı, *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 27-36.
- Bayrak, Ö. (2007), Vatan ve Millet Teminin Yahya Kemal’in Şiir Dünyasına Yansıması, *Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları*.
- Beki, M.A. (2015), *Diwon Cebexçuri*, (Ed. Murat Varol), Bingöl Üniversitesi Yayınları.
- Çalışkan, A. (2014), Namık Kemal’n Hürriyet Kasidesi ve Tahlili, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal Of International Social Research*, 7(31), 81-118.
- Dağılma, İ. (2022), *Edebiyato Modern ê Zazaki (Dewır; Tewır u Mewzu)*, Weşanxaneyê Vir, Bingöl.
- Jawadi, Z. (2021), Firdevsi’nin Şâhnâme’sinde Vatan ve Vatanseverlik Teması, *Nüşa*, (53), 117-154.
- Karga, G. B. (2019), Meydan Okuyan Bir Kadın Şair: Âdile Sultan Divanı’nda Vatan ve Savaşla İlgili Benzetmeler, *Journal Of Institute Of Economic Development And Social Researches*, 5(18), 195-205.
- Kurnaz, C. (2007), *Ahmet Talât Onay- Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü*, Birleşik Dağıtım Kitabevi, Ankara.
- Kurt, A. (2009), Tanzimat’tan Günümüze Türk Şiirinde Vatan Teması, *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları* (1), 105-137.
- Levend, A.S. (1984), *Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar*, Enderun Kitabevi, 4.Basım, İstanbul.
- Narin, İ. (2016), Fıkha Adanmış Bir Ömür: Abdulaziz Beki Hayatı, Eserleri ve Fikhî Görüşleri, *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(12), 173-192.
- Sarı, M. (2016), “Divân Şiirinde Vatan” *Hikmet - Akademik Edebiyat Dergisi [Journal of Academic Literature]* Prof. Dr. Mine MENGİ Özel Sayısı, 2(5), 209-244.
- Uzun, M.İ. (2000), “İsa”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.22, 473-475, TDV Yayınları, İstanbul.
- Varol, M. (2017), Abdulaziz Beki’nin Diwon Cebexçuri Adlı Eserine Dair Bir İnceleme *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(49), 438-450.

Qewm, Welat û Bajar di Dîwana Melayê Cizîrî da

Müslîh SEZER • M. Zahir ERTEKİN

Kurte

Edebiyat, ji aliyê pêşketinê ve neynika gelan e. Remz û îşaretên çand û medeniyeta gelan di nêv cihana edebiyatê de cih digirin. Vê remz û îşaretê di edebiyata klasîk de, herî zêde dîwan bi kar tînin û ji ber vê yekê, yek ji wan keresteyên giring yê edebiyata klasîk dîwan in. Nîşanên destkeftiyên maddî û me'newî yên çand û medeniyetekî di wan dîwanan da mewcûd in. *Dîwana* Melayê Cizîrî jî, yek ji wan dîwanan e ku nîşaneyên asta pêşketina edebiyatê û nimuneyên destkeftinê yên dewlemendiya çand û medeniyeta kurdan, di nêv dîwana Cizîrî da, dikarin bêne dîtin. *Dîwana* Melayê Cizîrî hem ji ber asta xwe ya edebî hem huner û meharetaya Melayî û hem jî ji aliyê dewlemendiya naveroka xwe ve hêjayî gelek lêkolinan e. Dema em li naveroka *Dîwanê* dinêrin têgeh û termînolojiya bikarhatî, nav, kes û cihên *Dîwanê* sehayeke fîrawan ya lêkolînê datîne ber me. Ji ber van hokarên navhatî, ev xebat, di *Dîwana* Melayê Cizîrî de li qewm, welat û bajaran digere û berî dide giringiya van navan û cihê wan yê di edebiyata klasîk de. Herwiha keşfa wateya van navan ya mecazî û temsîlî di *Dîwana* Melayî de armanceke din ya vê nivîsarê ye.

Peyvên Sereke: Edebiyata Kurdî ya Klasîk, Edebiyata tesewîfî, Çavkaniyên hizrî, Melayê Cizîrî, Dîwan.

Melayê Cizîrî Divanında Halk, Ülke ve Şehirler

Özet

Edebiyat, gelişmişlik açısından toplumların aynasıdır. Toplumların kültür ve medeniyetine ait remizler ve işaretler, edebiyat dünyası içerisinde yer alır. Klasik edebiyatta bu vazifeyi en iyi şekilde divanlar icra ettiği için, divanlar klasik edebiyatın önemli malzemesinden sayılmıştır. Kültür ve medeniyetteki maddi ve manevi kazanımların işaretleri, divanlarda yer almaktadır. Melay-i Cizîrî'nin divanı da o çeşit divanlardandır ki edebiyatın gelişmişliğine ait işaretler ve Kürtlerin kültür ve medeniyetteki kazanımlarına ait örnekler, Cizîrî'nin divanında görülebilir.

Melay-i Cizîrî Divanı hem edebi seviyesi yönüyle hem Mela'nın hüner ve mahareti açısından hem de içeriğinin zenginliğinden dolayı pek çok araştırmaya değer bir eserdir. Divanın içeriğine bakıldığında kullanılan kavram ve terminoloji, Divanda yer alan isimler, kişi ve yerler geniş bir araştırma alanının sunmaktadır. Bu nedenlerden dolayı çalışmamız Melay-i Cizîrî Divanında geçen kavim, ülke ve şehirleri araştırmakta, bu yerlerin önemine ve klasik edebiyattaki yerlerine dikkati çekmektedir. Ayrıca çalışmanın diğer bir amacı da bu yerlerin mecazî ve temsili anlamlarını ortaya çıkarmaktır.

Anahtar Kelimeler: Melay-i Cizîrî, Divan, Tasavvuf Edebiyatı, Melay-i Cizîrî Divanı'nın Fikrî Kaynakları



BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
YAŞAYAN DİLLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
Yıl/Year: 2023 • Cilt/Volume: 9 • Sayı/Issue: 18

Müslîh SEZER

MEB, Doktora
Zanîngeha Bingölê
Beşa Ziman û Edebiyata Kurdî
muslihsezer@gmail.com
ORCID: 0000-0001-7744-1646

M. Zahir ERTEKİN

Prof. Dr.
Zanîngeha Mardîn Artuklu
Beşa Ziman û Çanda Kurdî
zahirertekin@hotmail.com
ORCID: 0000-0003-3519-9892

Makale Türü / Article Type:

Araştırma Makalesi / Research Article

Makale Geliş Tarihi / Received: 16.10.2023

Makale Kabul Tarihi / Accepted: 8.12.2023

Makale Yayın Tarihi / Published: 25.12.2023

DOI: 10.56491/buydd.1377087

Atıf / Citation:

Sezer, M.Ertekin, M.Z. (2023). Qewm, Welat û Bajar di Dîwana Melayê Cizîrî da. Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi, 9(18), 47-63

People, Homeland and Cities in the Melayê Cizîrî's Diwan

Abstract

Literature plays the role of the mirror of societies in process of its development. Symbols and signs belonging to the culture and civilization of societies take place in the world of literature. Since divans performed this duty in the best way in classical literature, they were considered as one of the most important materials of classical literature. The signs of material and spiritual achievements in culture and civilization are included in the divans. Melay-i Cizîrî's *Diwan* is one of such divans in which signs of the literature development and examples of the achievements of the Kurdish culture and civilization can be seen.

Melay-i Cizîrî's Diwan is a work worthy of many researches both in terms of its literary level, in terms of Mela's skill and dexterity and because of the richness of its content. When we look at the content of the Diwan, the concepts and terminology used, the names, people and places in the Diwan offer a wide range of research. For these reasons, our study investigates the people, homeland and cities mentioned in the Melay-i Cizîrî Diwan, and draws attention to the importance of these places and their place in classical literature. In addition, another aim of the study is to reveal the metaphorical and representative meanings of these places.

Keywords: Melay-i Cizîrî, Diwan, Sufi Literature, Intellectual Sources of Melay-i Cizîrî Diwan

Destpêk

Dîwana Melayê Cizîrî berhemeke sereke ya edebiyata kurdî ya klasîk e. Piştî ku xebatên van demên dawî yên li ser berhemên edebî hatine kirin û nîrxê van berhemên di akademiya de hate keşîf kirin gelek xebat hatin/têne çêkirin çî jî aliyê zimanê van metnan çî naverok û mijara wan çî jî edebiyata wan ve be. Ji bo ku metnên edebiyata klasîk agahiyên girîng didin derbarê xwe, nivîskarê xwe û serdem û dorana xwe ve bi lêkolîna wan gelek nehênîfî diyar dibin yan jî xuya dikin. Bo nimûne, di nava metnê de nav û têgehên bi kar hatine; navên kesayet, amûr û eşyayan, navên cihan wekî gel, bajar û welat û hin navên din derbarê dinyaya şair/nivîskar de û heta berhemên muhtemel yên xwendî de dikarin agahiyên bidin yan jî îşaretê bidin lêkolînerî ku xwe bi wan bigire û here agahiyên bibîne. Hin navên qewm, welat û bajaran di gelek berhemên edebiyata klasîk yên milletên musulman de hene ku êdî bûne wekî sembol. Bo nimûne navên wekî Şam, Bexda, Teter, Rûm, Freng, Çîn û Maçîn, Hind û Sind û yd. di gelek berhemên de derbas dibin ku şairan li gorî mane û temsîliyeta wan ew bi kar anîne.

Di serdemên berê de ji bo ku welat û qewmê tê de bi bajaran (kelehên wan) hatine temsîl kirin an jî îdarekirin meriv dikare bêje wekî bajar mekanên serekî yên însaniyetê ne di dîrokê de. Jixwe Îbnî Xaldûn bajarên wekî dergûşa şaristaniyê dibîne ku li gorî wî şaristanî li bajaran zaye, li wir geş bûye û heta însaniyet jê mifa bigire firawan bûye. Wekî wê Weber balê dikêşe ser taybetiyên bajarên îslamî û dibêje di bîngeha şaristaniya îslamî de bajar heye.¹ Li aliyekî din, Aykaç² dema behsa tîkiliya rûdan û serhatiyên a bi cih û mekanan re dike, girîngiya du nêrînan destnîşan dike, ya yekem "texeyyula sosyolojîk" a Mills a duyem jî texeyyula cografîk a Harvey e. Xusûsen li gorî Harvey, "texeyyula cografîk dihêle ku mirov tîgihîştin û nîrxandina di hin rûdan û serpêhatiyên de rol û girîngiya cih û mekanê fehm bike, tîkiliyek di navbera rûdan û mekanên wan de dayne."

Îcar ji bo ku gelek şaristanî û milletên wan şaristaniyan bi bajaran hatine naskirin, di berhemên edebiyata klasîk de jî navê hin bajaran hene wekî mekanên serekî yên serdema xwe ne. Heta di derketin û geşbûna edebiyatê de jî wekî mekan bajar roleke xwe ya girîng heye ku li gorî Ergün³ di nava bajarên îslamî de helbestvan û edîb herçend di medrese û tekyeyan de pêgihîştibin jî, li dora serayên rêvebir û bajarên paytext kom bûn û di bin sîbera serayên hukumdarên de derfeta jiyane dîtin û seray û paytext bi vî awayî bûn navendên herî bîhêz ên peydabûna edebiyatê.

¹ R. J. Holton, *Kentler, Kapitalizm ve Uygarlık*, Wergêr: Ruşen Keleş, İmge Kitabevi, Çapa Yekem, Ankara, 1999, r. 16

² Yakup Aykaç, Miks: Navendeke Dîrokî, 'İlmî, Tesewufî û Edebî. *The Journal of Mesopotamian Studies*, 2022, r. 71-72.

³ Zülküf Ergün, *Di Peydabûna Edebiyata Kurdî ya li Cizîra Botan de Karîgeriya Bajarvaniyê*, Teza Lisansa Bilind, Zanîngeha Mardin Artuklu, Mêrdin, 2012, r. 22

Melayê Cizîrî jî di Dîwana xwe de navê van bajarên tîne û wan li gorî xusûsiyet û giringiyên wan ve peşkeş dike. Herwiha Mela qewm û milletên niştecîh ên van welat bajarên jî bi exlaq û karakterên wan ve dide nasîn ku bûne sîmbol di berhemên edebiyata klasîk û Dîwana wî de jî. Xebata me jî qewm, welat û bajarên di *Dîwana Melayê Cizîrî* de vedikole û mane û sîmbolbûna van navan û cihê wan yê di edebiyata klasîk de dinirxîne.

1. Qewm

1.1. ‘Ereb

Peyva “Ereb”ê, di dîwanê de, bi giştî wek muşebbehûnbîh hatiye emilandin. Lewra qewm û taîfeyên ‘Ereban rengê xwe ve reş in û herwiha por, xal, xet, birh û mijangên yarê jî reş in û bi îstîareyî hatine bikaranîn. Di behsa destpêka pêxemberî (tecelliya nûra ehediyetê û nûra Muhemmedî) û mucizeyên pêxember de, bi zikirkirina şervan û qehremanên di dewra Îslamê de (Xalidê kurê Welîd, Hemze û Îmam Elî), bi teşbîh û îstîareyê beyankirina rengên taîfeyên ‘Ereban (zulf, birû û mijangên yarê) de, behsa Hemmadê ‘Ereb de û di medhê memdûhê de û di ji bo beyankirina fethan de peyva ‘Ereb hatiye bikaranîn.

*Mim metle’ê şemsa ehed ayîne sifet kir
Lami’ ji ‘ereb berqê li fexxarê ‘ecem da (1/3)*

*Tox û ala ku xuyabûn ji ‘ecem
‘Ereban tîp şikestin çep û rast (18/3)*

*Ceng hindî dikirin fêris û rimbazê ‘ereb
Tox û ‘ala di firengî ne kemandarê hebeş (54/5)*

*Zorbe weh tînin ‘ereb têk cevandin qeseb
Qenc bi çehvan werin ceng û cîdala Cemel (73/6)*

1.1.2. ‘Ecem

Peyva “Ecem”ê, di dîwanê de, bi giştî wek muşebbehûnbîh hatiye emilandin. Lewra qewmê ‘Ecem, rengê xwe ve spî ye û bi îstîareyî cihê rûyê yarê de hatiye emilandin. Di behsa tecelliya nûra ehediyetê û nûra Muhemmedî de bi îstîareyî behsa şerê Rûm, Hindî, Moxol, ‘Ereb û ‘Eceman (liwa, tox û al, bi îstîareyî zulf, tuncik û temborkên yarê; pençe pilingê awirên yarê; cohtê moxolan, çav û qewsên hîlalî yên yarê ne) de, wek îronî di behsa helbest dizîne de ji bo pêşketina edebiyata ‘Eceman, ji bo medhê memdûhê ku derbendê ‘Eceman bikevine bin emirîya wî û bi îstîareyî, ji bo fetihkirina welatan⁴ peyva ‘Ecemê hatiye bikaranîn.

*Eşkal û xetên daîreyê nûqteyê ‘ilm in
Ev neqş û misal in di xeyalatê ‘Ecem da (1/2)*

*Durrê nasuften dihonî me nedî mislê tu qet
Ne di semtê ‘Ecemê da ne der iqlîmê Teter (44/2)*

*Rûm û ‘Ecem ji her teref ceng û sewaş e wan bi xef
Hindî û Zengî sef bi sef hatine ber liwayê zulf (63/7)*

*Rom û ‘Ecemê girtiye oxilme bi sef sef
Cohtê Moxulan hatine cengê Hebeşî (129/3)*

⁴ Mela Ebdurrehîmê Westanî, navên qewman yên di vê beytê de “Te Fireng û ‘Erebistan û Mecer têk standin/Celewê xweş vegefrîn hatiye newba ‘Ecemê (109/15)” di wateyekî tesewwîfê de bi kar tîne û dibêje; mexsed bi Frengan nefsa emmare ye, bi ‘Erebistanê nefsa lewwame, bi Mecere nefsa mulheme û bi ‘Ecemê nefsa mehcûbe ye. Tehsîn Îbrahîm Doskî, vê beytê bi fetihkirina Osmaniyan ve girê dide ku Osmaniyan welatê Freng, Mecer û ‘Ereban bi destxistin û di dorê de bi destxistina welatê ‘Eceman heyê. (Tehsîn Îbrahîm Doskî, b.n.b., c. 4, r. 95-96.)

1.1.3. Kirmanc

Mîr û Kirmanc du çînên Kurdan in. Di desthilatdariyê de beg, axa û mîran xwe ji Kirmancan nedihesibandin. Di dîwanê de peyva “Kirmanc”ê hem îşaretê ve yekê dike hem jî di wateya Kurdên ku ne desthilatdar in dike. Peyva “Kirmanc”ê behsa şerê Kirmanc û ‘Ereban de bi îstîfereyî hatiye bikaranîn. Gulang, bisk, kagul û kezî ji ber rengê xwe ‘Ereb in. Kirmanc, bi reng û dil sadeyiyê ve spî ne wek îstîfereyî enî û dêma yarê ne. Li ser dêm û eniyê; kagul, bisk têne meydanê hêrişê didene nexş, nîgar û nîşanan.

Mir û Kirmanc li holan qederek westane

Lê di nivê herdu sef û tipê ‘Ereb hatine ceng (71/13)

1.1.4. Tirk

Tirk, di edebiyata klasîk de wek mezmûnekî, neteweyekî leşker û şerker in. “Peyva “Tirk”ê bi mezmûnên weke xwîn, talan, yexma”yê ve tete bikaranîn.”⁵ Tirk, wek îstîfereyî mehbûba xwînrêj e û ew bi xemzeyekê xwe, zûhdê salane yê ‘aşîqê ser û bin dike. Di behskirina şerê Tirk, Moxul û Hindiyan (zulf, xal, kezî) de, ew bi goreyî xusûsiyetên xwe, bi îstîfereyî, hatine bikaranîn. Tirk, çavên yarê yên tîravêj û talanker in. Tirk zulfa yarê ne, dema bi kevanên xwe yên bêtêl, bi dêmê re têne ceng û herbê, tîran di dêmê de wer diken.⁶

*Turkê xwînrêzî xumarê me bi yek xemzeyekê
Zuhdê çil sal e li min zîr û zeber kir ji esas (51/9)*

*Sef bi sef Turk û Moxul doguş e Hindî di kemîn
Ne ‘eceb hatine cengê Hebeş û Rom û Fireng (71/12)*

*Da bêne ceng û herb û şer zulfa ji qewsê bê weter
Têk da xûrrîn Turk û Teter deng tete nêva mestîyan (90/4)*

Tirk, di dîwanê de di wateya mehbûbên dilrevîn de hatiye bikaranîn. Tirk, talan û yexmayê bi xeletî nakin, lewra di xuliqandina wan de xwînrêhtin heye. Ew, dilan jî canan jî dibin û bi dilrevînê ve namdar in. Tirk, wek teşbîhî ji bo çavê yarê hatine bikaranîn. Çavên yarê û mehbûba şox ya Tirk, ji aliyê sêhr, xemze, tîravêtin û bêperwayiyê ve weke hev in. ‘Aşîq, ji ber nêrînen derbên çavên yarê yên mîna mehbûbên şox yên Tirk, çawa goy ji ber lêdana çewgan û kaşoyan direve, wisa direve, lewra çavên wê mehbûbê dilrevîn in.

*Geh dil û geh can diben Turkên te têt
Nagirit yexma û talanê xelet (61/22)*

*Xemze in ya gezme in ya tîri ya sihrê helal
Sahir in ya çêsmê şoxê Turkê bê perwa sti in (83/6)*

*Li ber çewgan û kaşoyan ji derba Turk û Hinduyan
Dibazim her wekî goyan dema ew têne meydanê (111/11)*

*Di behsa nî’metdayînê (çemê Fîrat û Nîlê) û şerwan î û şehsuwariyê de jî Tirk bûne mijar:
Lê meşreb û Turkan Fîrat û Nîl kir
Teşneleb çû terfê ‘ummanê xelet (61/23)*

*Rustem û Cemşîd û Xalid Hemze yan şerê ‘Elî
Aferîn ya şehsuwarê Tirk û rimbazê ‘Ereb (14/5)*

⁵ Ayhan Tek, *Melayê Cizîrî (Jiyan û Tesîra Edebî, Şerha Xezelên Bijartî)*, Nûbihar, İstanbul 2019, r. 68.

⁶ Rıdvan Canım, *Divan Edebiyatının Kaynakları*, Akıl Fikir Yay, İstanbul 2018, r. 65.

1.1.5. Mecer

Mecer, bi şahê xwe ve, bi fetihkirinê ve û bi tîr û xedengên xwe ve bi îstîfereyî hatiye bikaranîn. Mehbûb wek şahê Mecere ye, dema sûbê xwûya dike û weke hûrî û periyane. Tîran davêje dilê ‘aşîqî û bênsaf e. Hubba mehbûbê, her roj ‘aşîqî dikûje; ew ji ber tîr û xedengan, weke miriyekî di nav xwîne de maye.

*Xeflet bi sir da min nezer mîran bi qetlê kir xeder
Tîr dane dil şahê Mecer bê mirwet amanc kir ceger (125/1)*

*Min dî seher şahê Mecer libsê di ber mexmûri bû
Ew hem durrî surmuşterî ya Reb perî ya hûri bû (107/1)*

*Hubba te ma xweş hiştîme her roj ji nû ez kuştîme
Yekser ji xûnê riştîme tîr û xedengên Mecere (113/16)*

1.1.6. Rûm

Rûm, ji ber şer û fetihkirinê wek îstîfereyî hatiye bikaranîn. Di dîrokê de şerê Rûm, Fireng û Eceman gelekî çêbûye. Şerkirina wan wek îstîfereyî bi sembola zulf, dêm, birh û kagûlên yarê hatine îfade kirin. Rûyê yarê spî ye û bi îstîfereyî padîşahê Rûmê ye û zulf, xett û xalên reş ‘Ereb û Hindî ne, dixwazin wê derê bixin bin hakimiyeta xwe. Rûm û Fireng, zulm û kufrê temsîl dikin. Pora yarê, rûyê wê dinixumîne û reş e; ji ber vê yekê wek kufrê hatiye dîtin. Ew bênsafiyê ve jî weke kafirên Rûmê ye.

*Tu binê Rûm û ‘Ecem kuştîme Zengî di kemîn
Hane her têt peyapey ji teref ru zu û xweş (54/6)*

*Sef bi sef Turk û Moxul duguş e Hindî di kemîn
Ne ‘eceb hatine cengê Hebeş û Rom û Fireng (71/12)*

*Rom û ‘Ecemê girtiye oxilme bi sef sef
Cohtê Moxulan hatine cengê Hebeşî (129/3)*

*Rûm û ‘Ecem ji her teref ceng û sewaş e wan bi xef
Hindî û Zengî sef bi sef hatine ber liwayê zulf (63/7)*

*Ew şepala şeng û şox e kafîra Rom û Fireng e
Dame ber cotek xedeng e zalimê kuştîm bi dox (36/4)*

1.1.7. Nûbî û Zengî

Nûbî û Zengî, ew milletên ku ji rengên xwe ve reş in. Nûbî û Zengî, bi munasebeta şer û tewafa Beytê wek îstîfereyî hatine bikaranîn. Zengî, kagul û xalên yarê yên reş, Nûbî, biska reş ya ser eniyê temsîl dike. Xal di rûyan de hindik in. Ev rewş, bi husnê te’lîlî, bi kuştin û kêmasiya wan ve hatiye girêdan. Rûm û Ecem (enî, dêm, rû) di sefekê de; Hindî, Zengî û Hebeş (zulf, xal, birh) jî di sefekê de li hemberê hev şer dikin.

*Bên sewaşê Hebeş û Nûbî û Zeng
Tu dizanî çî neheng in çî neheng (123/5)*

*Her li dora Hecer eswed Hebeşan çerx e tewaf
Rast û çep tîn ‘Erefatê bi sema Nûbî û Zeng (71/11)*

*Rûm û ‘Ecem ji her teref ceng û sewaş e wan bi xef
Hindî û Zengî sef bi sef hatine ber liwayê zulf (63/7)*

1.1.8. Teter

Teter, bi təkiliya şer û talanê bi îstîfereyî hatiye bikaranîn. Bi rêya mecazê di maneya zalim, xeddar û bêrehm de ye. Hejandina zulfê li ber bayê û qewsên yarê yên tîravêj û talanker weke Turk û Teteran hatiye dîtin. Lewma jî gelek caran peyva Teter bi zulf û çav/xemzeyan hatiye gotin.⁷

*Da bêne ceng û herb û şer zulfa ji qewsê bê weter
Têk da xûrrîn Turk û Teter deng tete nêva mestîyan (90/4)*

1.1.9. Hindî

Hindî, ji bo rengên xwe bi teşbîhî (muşebbehûnbîh) hatine bikaranîn. Bi beyankirina şerê gelan de Hindî, bi îstîfereyî ji ber rengê xwe, temsîliyeta por û xalên yarê dike.⁸

*Ber vi şerqê û seher westayîn
Hîndûyên rojperest in çep û rast (18/4)*

*Li ber çewgan û kaşoyan ji derba Turk û Hindûyan
Dibazarim wekî goyan dema ew tene meydanê (111/11)
Sef sef me dîn Hindî û Hebeş Cengîz hat Teymûrê Leng
Xef wan reşandin dil xedeng teşbîhê tîrên Xan Şeref (64/8)*

Hindî bi zikirkirina teyrê tawusê, bûne mijar. Ji ber ku Hindistan cihê tawusan e, ew kesê bixwaze spehîtiya wê bibîne an jî dest bixe, pêwîst e zilm û zordariya Hindîyan jî dete ber çavên xwe.

*Cewrê Hindî bikêşînit her kesê tawus bivêt
Gewher û durra yetîm bêterkê ser nabin teleb (15/12)*

1.1.10. Hebeş

Hebeş, ji bo rengên xwe bi teşbîhî (muşebbehûnbîh) hatine bikaranîn. Hebeş, di meydana şer de, bi îstîfereyî, temsîliyeta por, çav û birhên yarê dikin. Hebeş, kemandar (çav) in. Sef bi sef sekinîne di destê wan de tîr û kevan hene (birh û mijang) û berdidin dilê dijminan (dilê ‘aşîqan). Xalê yarê, wek îstîfereyî, Heceru’l-Eswed e, zulf (haciyên Hebeş) li derdora wê diçin û tîr, wê tewaf dikin.

*Zengiyan quşen vebestin pêşiberê coqa Hebeş
Daberistin yek bi yek çûn ber liwayê rast û çep (17/10)*

*Cohîte Hebeşan bi terfetil’eyn
Anî qederek ji Espehan bac (29/7)*

*Ceng hindî dikirin fêris û rimbazê ‘Ereb
Tox û ‘ala di Ferengî ne kemandarê Hebeş (54/5)*

*Her li dora Hecer Eswed Hebeşan çerx e tewaf
Rast û çep tîr ‘Erefatê bi sema Nûbî û Zeng (71/11)*

*Îhram me best eswed bû qest yar hate mest ez çûme dest
Cohîte Hebeş tîr dan bi weş hecca me xweş mebrûri bû (107/17)*

*Rom û ‘Ecemê girtiye oxilme bi sef sef
Cohîte Moxulan hatine cengê Hebeşî (129/3)*

⁷ İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı, İstanbul 2012, r. 442.

⁸ Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, r. 209.

1.1.11. Fireng

Fireng, di wateya gelên Ewropî de hatiye bikaranîn û ji bo şer û temsiliyeta kufrê bûye mijar. Di şerkirina gelan de wek îstîareyî bi sembola zulf, dêm, birh û kagûlên yarê hatiye bikaranîn. Herwiha bi rêya mecazê di wateya pût û bedewan de ye.⁹ Fireng di dîwanê de, kafir e, temsiliyeta zulfa yarê ya reş dîke û rûyê yarê yê spî dinixumîne. Fireng zalim in û qesta canê ‘aşiqan dîkin.

*Ceng hindî dikirin fêris û rimbazê ‘Ereb
Tox û ‘ala di Firengî ne kemandarê Hebeş (54/5)*

*Sef bi sef Turk û Moxul duguş e Hindî di kemîn
Ne ‘eceb hatine cengê Hebeş û Rom û Fireng (71/12)*

*Ew şepala şeng û şox e kafîra Rom û Fireng e
Dame ber cotek xedeng e zalimê kuştîm bi dox (36/4)
Cegerê kun dîkin û tê dibeyîn mislê tifeng
Mislê wê kafîr û zalim qe dibin kes di Fireng (121/4)*

1.1.12. Moxul

Moxul, di edebiyata klasîk de bi şer û talanê têne naskirin. Ew ji ber şer û tîr avêtinê ve bûne mijar. Peyva Moxilê bi îstîareyî bi sembola por û çavê dilberê hatiye bikaranîn. Ravekên weke tîrik Moxil û cohtë Moxilan îşaretê çav, birh û mijangên yarê dîkin.

*Sef bi sef Turk û Moxul duguş e Hindî di kemîn
Ne ‘eceb hatine cengê Hebeş û Rom û Fireng (71/12)*

*Min li dil tîrik Moxil dî tîk ji ber xûnê qizil dî
Lê dibêm derba ku dil dî hêj ji çehvên şehle ye (97/50)*

*Rom û ‘Ecemê girtiye oxilme bi sef sef
Cohtë Moxulan hatine cengê Hebeşî (129/3)*

1.1.13. Qereş (Qureyş)

Qureyş, qebîleya Hz. Muhemmed (sxl.) pêxember e. Di dîwanê de ji bo medh û mezinahiya memdûhê hatiye bikaranîn. Dilber, li ber pêyên memdûhê hatine şabaşkirin, lewra ew ji qebîleya Qureyşan e û ji mezinahiya wê re ewqas şabaş hêj hindik in.

*Çendan te but û latê nisarê qedemî ne
Îcazê me ke vê ku tu ji neslê Qereş î (129/6)*

0.0.14. Qecer

Qecer, xanedanekî Tirkmenan e û li Îranê hukum kirine. 1796an de, Axa Muhammed Xan ev dewlet ava kiriye.¹⁰ Ev ‘eşîrekî Moxolî ye û Teymûrê Leng ew anîne Îranê û bûne şervanên Sefewiyan.¹¹

Qecer, bi şer û tîrên xwe ve namdar bûne. Tîrên Qecerê wek îstîareyî temsiliyeta çav û awirên yarê dîkin. Êş û elemên ‘aşîqî yên mezin ji derba wan tîrên Qecerî ne û dilê wî de tejjê xedengên (sertîr) Qecerî ne.

*Li me êş û eleman zêde ji tîra Qecerê bû
Dil ji me bûye pelek can û cesed tîk seqerê bû (122/1)*

⁹ Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, r. 158.

¹⁰ Faruk Sümer, “Kaçarlar”, *DİA*, c. 24, İstanbul 2001, r. 51-53.

¹¹ Şerefkendî (Hejar), b.n.b., r. 627.

*Ku di zindan û hebixaneyê wê bend û esîr im
Ji xedengên Qecerî sîne teji gezme û tîr im (122/4)*

2. Welat û Bajar

2.1. Fireng (Firengistan)

Welatê Firengan, ji ber şer, êriş û medhê memdûhê bûye mijar. Memdûhê gelek cih fetih kirine û welatê Firengan jî di nav de ye. Fireng, di wateya Ewropayê de wek diyarê kufrê, bi peyv û ravekên weke Fireng û heddê Firengê, bi îstîareyî hatiye bikaranîn. Mehbûb, şervanî û tîravêtina xwe ve qeyserê Romê ye. Çavên yarê bi xemze û awirên xwe ve li ser xeta Firengê (li ser xaza por û eniyê de) sekinîne êrişê ‘aşîqî dikin.

*Te Fireng û ‘Erebistan û Mecer têk standin
Celewê xweş vegeerîn hatiye newba ‘Ecemê (109/15)*

*Qeyserê Romê li ser heddê Fireng
Top û zincîr vebestî çep û rast (18/5)*

2.2. Çîn û Maçîn

Çîn û Maçîn, gelemperî bi tîkiliya zulfa yarê hatine bikaranîn. Çîn, xelek û porxelekîya zulfa yarê îfade dike. Çînên (zencîr û xelek) zulfa yarê, sed welatên weke Çîn û Maçînê di nav xwe de girtine. Bêhna mîsk û ‘enberê, ji Çînê tê û li wê derê di zêkê xezalekî de tê peyda kirin. Yar ji bo pora xwe ya ‘enberîn, wek xerac ji Çîniyan mîsk û ‘enberê distîne. Ji ber wê ye pora wê her daîm bêhnxeş û ‘enberîn e.

*Sed Çîn di xwe da girtine zulfa te bi çîn
Şîra ye me dil û heq çûye heta Maçînê (119/12)*

*Mihra te pur ebter kirîn xalan ji bin biskan derîn
Zulfa muselsel ‘enberîn çîn çîn ji Çînê tete bac (31/8)*

Çîn, bi tîkiliya sûretê Çînê (resm û nexşên Manî), di dîwanê de cih girtiye. Manî nexş û sûretên xwe di kitêba xwe Erjeng de berhev kirine ku ew kitêba wî ya herî navdar e. Herweha ji ber bandora Manî, li welatê Çînê nexş û nîgar û peykarsazî gelek pêş ve çûye, di warê mînyatur û sen‘eta çînî de tiştên bedew der hatine. Ji ber vê yekê di edebiyata klasîk de navê Manî, bi Erjeng û Çînê re gelek caran derbas dibe. Ji bilî van, Erjeng bi wateyên mal û resimxaneyê Manî, xaniyê pûtan û pûtxaneyek li welatê Çînê jî hatiye gotin. Di edebiyata klasîk de wek qelesa Manî, resmê Manî, nîgarê Manî, neqşê Manî, nameyê Erjeng, neqşê Erjeng em rastî navê Manî û berhema wî tî. Di edebiyata klasîk de miraz ji wan navaan bedewî û rindahiya maşûq e ku şairan wek metafor ew bi kar anîne. Di Dîwana Mela de heman teswîr li ber çavan dikevin.

*Hûr û ferîşte kê we dîn nazîk û xûb û surşîrîn
Dême numûne bir biçîn sûretê Çîn numa xelet (60/4)*

*Mîsala sûretê Çînê xelet Manî xeta kêşa
Ku min dibû di ayînê ji ber zulfa duta kêşa
Me dibû şeklê Şîrînê tu ustadan we nakêşa (131/8)*

2.3. Bexdad

Bexda, bi kesayetiyên dînî ve şehrekî pîroz e, bi tîkiliya welî û murşîdan bûye mijar. Herwiha ji ber ku paytexta Ebbasiya bû, ji ber êve cihê qesr û qonaxan, av û çem û kaniyan, bax û bostanên wek buhiştê bû. Lewma gelek caran ji vî bajarî miraz cihê xweşîkî û rindahiyên e.¹³ Herçend li Bexdayê de kesayetên mezin hebin û

¹² M. C. Yaheqqî, *Ferhengê Esatîr ve Dastanwareha der Edebîyatê Farsî*. Ferhengê Moesir Tehran 1386, r. 742.

¹³ Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, r. 54.

ew der cihekî pîroz jî be, kesê ketibe rêya sulûkê û dest bi îrşadê kiribe, êdî ne mumkin e ku ew li Bexdayê de bimîne.

*Te xered vêkêtinê yek weliyek murşîdi bit
Salikê talibê îrşadê bi Bexdadi çi ket (22/9)*

2.4. Xeta (Xeten)

Xeta herêmekî Çînê ye û bi miskê ve namdar e. Por, xal, xet û kagula yarê, bi bêhnê ve bi tîkiliya miska Xetayê hatinê bikaranîn. Bêhna pora yarê jî bêhna miska Xetayê xweştir e. Qiymeta Xetayê li ber yarê de nîne. Bêhna pora yarê jî bêhna miskê Xetayê xweştir û hêjatir e. Ji ber vê yekê, ‘aşîq, mulkê Xeta û textê (padişahê) Xetayê fedayê yek zulfê yarê dike.

*Enwera rengfirişte beşera hûrisirişt
Ya ji miskê Xetenê xal û xet û kagul û qişt (121/1)*

*Sosin û sunbul û gul çerx e li dora semenê
Xemriya helqe û çîn dane ji miskê Xetenê (121/3)*

*Silsila behsê ji xûna dil birin zulfa biçîn
Dê Xeta bit nafe misk er nafeyê Tatarî bit (19/5)*

*Zulfan tu bes çîn çîn bike biskên muqabil dîn bike
Pêşkêşî yek zulfa te bin mulkê Xeten textê Xeta (7/2)*

Bêhna miskê jî zîkê ahûyê derdikeve û ew ahû (xezal) jî li Xetayê dijîn. Yar jî bi hinek xusûsiyetên xwe ve (çav, silikîn, bedewî) wek ahûyê ye. ‘Aşîq, ji bo wuslatê, dav û kemîn li ber ahûsifetê vedaye, dema yar pê dihesa, ji ber ku nekeve kemînê, berê xwe vedigûherîne, li ber Xetayê ve diçe.

*Canên xwe me kir dane û dama ku vedayî
Ahûsifet ew pê hissîya rahê Xeta girt (20/6)*

2.5. Teter(istan)

Misk, nafe û durrên Teterê navdar in. Teter, bi tîkiliya durrên nasufte, bi bêhna misk û nafeyê hatiye bikaranîn. Helbestên Mela weke durran in, ew di iqlîmê Teterê de jî peyda nabin. Xal, turre û zulfa yarê jî miska Teterê bêhn xweştir e û dema bêhna pora wê bê, behsa bêhnên mayî wek xeta tete dîtîn.

*Durrê nasufte dihonî me nedî mislê tu qet
Ne di semtê ‘Ecemê da ne der iqlîmê Teter (44/2)*

*Silsila behsê ji xûna dil birin zulfa biçîn
Dê xeta bit nafe misk er nafeyê Tatarî bit (19/5)*

*Ji neqş û sun’ê Cebbarî muterra turreya tarî
Li nûrê miskê Tatarî li ser wan xemriyan berde (92/14)*

*Hûrîweş e şîrînmeş e kagulreş e xalhebeş e
Xalên di qer miskê Teter nazikbeşer kafûrî bû (107/2)*

2.6. Seba

Seba, bi munasebeta Belqîs, hudhud, Suleyman pêxember û xweşikahiya wî di dîwanê de bi cih girtiye. Dilber Belqîssifet û li welatê Sebayê meskûn e. Seba, weke buhiştê Baxê Îremê hurrem û aram e.

*Dê me hudhud ji Seba bêt û nizanîn çî ye hal
Ku li halê me xerîban ne sual û ne cewab (13/11)*

*Min dilberek wek durr heye mehbûb û şîrînsur heye
Husn û cemalek pur heye Belqîssîfet mesken Seba (11/4)*

*Çendekê çemen hurrem bû lê medam wek subhedem bû
Min bihişt Baxê Îrem bû lê seba go min Seba ye (96/12)*

2.7. Bedexşan

Bedexşan, deverek e li Efxanistanê, bi ser Feyzabadê ve ye. Ew bi yaqutên gelek hêja û kevirên le'1 ve meşhûr e.¹⁴ Bedexşan, di dîwanê de, ji bo rengê kevirên le'1 û yaqutan bûye mijar.

*Her sîneyê tabî tamam napuxte xam bê mihr û cam
Xerqîn di xûna dil medam le'la Bedexşan î Mela (12/12)*

*Durexşan hat û rexşan hat sena berqa tecellayê
Bi cama reng bi lexşan hat bi firûzê cêla dayê
Li min le'la Bedexşan hat ji destê mahsîmayê (131/4)*

2.8. Heleb

Heleb, ji ber murşîdê (pîrê muxan) bûye mijar. Ew kesê meqseda wî mey be û bixwaze meyê di şîşe û qedeha zucac de vexwe, pêwîst e biçîte Helebê, ji pîrê muxanê re xizmetê bike, lewra Heleb, bi şêx û murşîdan ve cihêkî navdar e.

*Xidmeta pîrê muxan dê kit kesê meqsûd mey
Şîşe û cama zucacê ê divêt dê ret Heleb (15/11)*

2.9. Espehan (Esfehan)

Espehan, bajêrekî Îranê ye, îro jê re “Esfehan” tê gotin.¹⁵ Ev bajar, bi bac û xerac dayînê ve bûye mijar. Bac û xerac, wek îstîfereyî, bi tîkiliya yarê hatiye bikaranîn. Esfehan, di serdema Cizîrî de paytextê Sefewiyan bûye. çavên yarê (cohtê Hebeşan) li ser ‘aşîqî ew qas tesîrdar e, ji cihê herî zor jî bacê distîne, yanî kesên payebilind û dijwar jî têxe bin hîmayeta xwe.

*Cohîte Hebeşan bi terfetil'eyn
Anî qederek ji Espehan bac (29/7)*

*Tenha ne Kurdistan didin Şîraz û Yeng û Wan didin
Her yek li ser çehvan didin ji Espehan têtin xerac (31/9)*

2.10. Kurdistan

Kurdistan, ji wê cîyê re tê gotin ku Kurd tê de jiyane û dijîn. Ewliya Çelebî, di sedsala 17em de li seranserê welatê Kurdistanê geriyaye û sînorên wê weha tesbît kiriye: “Sînorê wê yê bakur diyarê Erzîrûmê ye û ji wir bi ser Wanê, Hekariyê, Cizîrê, Îmadiyyeyê, Mûsilê, Şarezorê, Erdelanê, Dereneyê û Deretengê re heta Besrayê diçe.”¹⁶ Kurdistan îro, ji qismek navend û başûrê Zagrosan, ji sê beşan du beşê rojhilatê Toros û Pontusê, ji nivê başûrê çiyayên Amanosê pêk tê.¹⁷ Kurdistan, wek sembolekî, ji bo medhê memdûhê ku dixwaze cihên herî xweş û cazîbedar bikevin bin hîmayeta wî, bi îstîfereyî bi tîkiliya yarê de ku yar şêhê Kurdistanê ye û ji ‘aşîqên xwe jî bacê distîne û di beytên fexriyeyê de ji bo kesayetî û mezinahiya hunera şa'îrî hatiye bikaranîn.

¹⁴ Melayê Cizîrî, Dîwan, (ferheng), r.320.

¹⁵ Melayê Cizîrî, h.b., (ferheng), r.319.

¹⁶ Mihemed Emin Zekî Beg, *Dîroka Kurd û Kurdistanê*, (Wer. Ziya Avcı), Weşanên Avestayê, Îstanbul 2012, r. 27.

¹⁷ Mehrdad R. Izady, *Kürtler*, Doz Yayınları, İstanbul 2004, r. 43.

*Ney tinê Tebrîz û Kurdistan li ber hukmê te bin
Sed wekî şahê Xurasanê di ferwarê te bî (116/9)*

*Tenha ne Kurdistan didin Şîraz û Yeng û Wan didin
Her yek li ser çehvan didin ji Espehan têtin xerac (31/9)*

*Bi tebilxaneyê şahî were text
Ku tu îro şehê Kurdistan î (114/4)*

*Gulê baxê Îremê Bohtan im
Şebçiraxê şebê Kurdistan im (123/2)*

2.11. Şîraz

Şîraz, ew bajarê dîrokî ye ku li başûrê Îranê, li ser rêya dîrokî ya bazirganiyê de cih girtiye.¹⁸ Bajarê Şîrazê, bi îstîfeyî bi tîkiliya dilberê; bi kevanên namdar ve ku birh û çavên yarê ne; bi tîkiliya hunermendê namdar Hafîzê Şîrazî ku şair di zeviya şî'rê de wî ji xwe re reqîb dibîne û bi tîkiliya navdariya bajarê bi xwe ku tê de hunermend û mutesewwifên mezin derketine, bûye mijar.

*Mislê wî qewsê hilalî ku du nûn in reyhan
Kî nişan dane di Şîraz kî anîne ji Yeng (71/10)*

*Dema ew tîn bi bazî tîn digel qewsên şîrazî tîn
Çi mûkar in û tazî tîn bi de'wa dêne lêkdanê (111/12)*

*Ger lu'lu'ê mensûrî ji nezmê tu dixwazî
Wer şî'rê Melê bîn te bi Şîrazî çî hacet (21/12)*

*Tulu'a ma ji bo gîtî şefeq da
Ji Şîrazê şu'a'ê daye Tebrîz (46/6)*

2.12. Yeng (Yang)

Bi navê Yang-Cou û Yang-Çuanê li Çînê du bajarên mezin hene. Di başûrê rojhilata Asyayê de bi navê “yang”ê darek heye, bi rengê beqema sor an jî bi rengê esmendorê ye û zêde saxlem e. Ev dar, di avakirina xaniyan de tête emilandin.¹⁹ Dibe ku ew tîrên yengî ku Melayê Cizîrî behsê dike ji wê darê hatibine çêkirin. Yeng²⁰ bi tîran ve weke bajarê Şîrazê namdar bûye. Yengî (tîrên Yengê), bi îstîfeyî, bi tîkiliya yarê ve û bi çêkirina tîr û kevanan ve ku tîr; awir, mijang û çavên yarê ne û kevan jî birh û çavên yarê ne, di dîwanê de bûye mijar.

*Mi j'bihriyan pur naliyan şevtariyan ceng bû miyan
Wer kuştîyan ji yengîyan b'wan tillîyan xweş ke giyan*

*Kir şefqe mîr anîme bîr pur dan me tîr ku mîr esîr
Negha feqîr zulfa herîr avêhte şîr da pê bi heq (67/3)*

*'Alim e b'daxê firadan gezmeyên wan nûn û sadan
Çûne dil hetta bi radan yengiyê reşgoşe ye (97/2)*

¹⁸ Osman Gazi Özgüdenli, *DÎA*, “Şîraz”, c. 39, İstanbul 2010, r. 182-184.

¹⁹ Meydan Larousse, “Yang”, c. 20, Sabah Gazetesi Yayınları (dîroka weşanê tune)

²⁰ Hejar dibêje, peyva “Yeng”ê tu qamusekî de rastê me nehat û dibe ev peyv “Yezd” jî be û ev bajarekî mezin e û li rojhilatê Esfehane ye. (Şerefkendî (Hejar), b.n.b., r. 211.)

*Di dest da yengiyek nûbarî min dî ew kemandebrû
Li bala cedwelek Cebbarî têda hemqeran ebrû (108/1)*

*Têne qetla me û tîn me du hezar tîr û xedeng
Direşînin me di destan du siyeh qewsê ji Yeng (121/4)*

*Yengî te di şengî bi derengî we kişandin
Sed tîr û xedengî bi çî rengî te reşandin*

*Serpence bi îşkence te wek xunçe livandin
Hestî we bi mestî li me vê ra herişandin (130/7)*

2.13. Wan

Wan, li başûrê Kurdistanê, bajarekî kevnare ye, ji aliyê qralîçeya Asûrî Şah Meryemê ve (Semîramîs) hatiye avakirin. Di dewra Keyaniyan de, desthilatdarekî bi navê “Wan”, bajar fireh kiriye û ji nû ve avakiriye û piştî wî Wan ketiye destê Îskenderê Mezin.²¹ Di dewra Îslamê de gelek sehabî ji bo bidestxistina Wanê hatine û li vir jiyana xwe ji dest dane. Ji ber coğrafyayekî stratejîk, Wan gelek giring bûye û di dîrok û edebiyatê de jî behsa wê hatiye kirin. Wan, di dîwanê de bi îstîfereyî, bi tîkiliya dilberê bûye mijar. Wan, di dewra Osmaniyan de, wek senceçekî girêdayiyê Osmaniyan bûye û bac daye paytextê. Ev xusûsiyet (bac dayîn), wek îstîfereyî bi dildayîn û fedakirina ‘aşîqî ve hatiye beyan kirin.

*Tenha ne Kurdistan didin Şîraz û Yeng û Wan didin
Her yek li ser çehvan didin ji Espehan têtin xerac (31/9)*

2.14. Finik (Findik)

Finik, nahiyeya qezaya Dihê ya wilayeta Sêrtê ye.²² Di dewra Melayê Cizîrî de wek gundekî bûye. Finik, di dîwanê de ji bo şairê diz bûye mijar. Kesekî şî'rên Mela, wek şî'rên xwe nîşan dida û Melayê Cizîrî jî li ser wê kesê hicwiyeyek nivîsiye. Finik mekanê xezelan e, şairên ku xezel dinivîsandin dizanin ku ew mutesa'îr ne musennifê wan şî'ran e.

*Tu d'zani di Finik da ku mekanê xezelan e
Çi buha têne meta 'ê te eya bê ser û ber (44/5)*

2.15. Tebrîz û Xurasan

Tebrîz, bajarek e li Îranê û navenda wilayeta Azerbeycana Rojhilatê ye. Di sala 1502yan de Şah Îsmâil Tebrîz kiriye paytextê Sefewiyan.²³ Xurasan jî, eyaletek e li bakurê rojhilatê Îranê ye. Di ‘ilm, edebiyat û tesewwifê ve derketiye pêş û kesayetên namdar jê derketine.²⁴ Tebrîz û Xorasan, di wateya welat û şehran de, ji bo medhê memdûhê ku şair dixwaze ev şehren giring jî bikevin bin hîmayeta wî, hatine bikaranîn.

*Ney tinê Tebrîz û Kurdistan li ber hukmê te bin
Sed wekî şahê Xorasanê di ferwarê te bî (116/9)*

Tebrîz, ji ber kesayetên mutesewwif (Şemsê Tebrîzî) û ji bo fexriyeyê ku ronahiya helatina şairî, heta Tebrîzê çûye, bûye mijar.

*Teb û tabê hezar îşkence da dil
Ji Şîrazê negahî mestê Tebrîz (46/7)*

*Tulu 'a ma ji bo gitî şefeq da
Ji Şîrazê şu 'a 'ê daye Tebrîz (46/6)*

²¹ Mehmet Emin Bozarslan, *Tarihteki İlk Türkçe Ansiklopedide Kürdistan ve Kürdler*, Deng Yayınları, İstanbul 2001, r. 229.

²² Seyid Eliyê Findikî, *Dîwan, Weşanê Nûbiharê*, İstanbul 1999, r. 5.

²³ Ali Sinan Bilgili, “Tebrîz”, *DİA*, c. 40, İstanbul 2011, r. 219-222.

²⁴ Osman Çetin, “Horasan”, *DİA*, c. 18, İstanbul 1998, r. 234-241.

2.16. Hebeşistan

Hebeş (îstan), welatek e ku li rojhilata Afrîkayê de cih digire. Ew yek ji niştecihên dunyayê yê herî kevn e.²⁵ Hebeş, di dîwanê de, bi îstîareyî hatiye bikaranîn. Xala yarê “Hecerê Eswed/Kevirê Reş” û “Beytu’l-Qudus” e, zulf bi rengê xwe ve Hebeş in û ji Hebeşistanê têne ziyaretiya wê.

*Ew e hem şafiyê derdan te çi hacet bi nivîştê
Dibitin Beytêqudus ehlê ziyaret ji Hebeş tê (122/2)*

2.17. Misir

Misira kevin de zanist gelek pêş ve çûbû. Di serdema hakimiyeta Firavunan, Pers, Yewnan û Romayê de gelek alim û seyyahên bêyanî li Misrê cih dibin û ji medeniyeta wê îstîfade dikin. Misir, di dîroka de, bi têkoşîna Musa pêxember bi firavun re û bi qisseyaya Yûsûf pêxember ve derketiyê pêş.²⁶

Misir, bi şurên xwe yê elmasî ve ku bi îstîareyî temsiliyeta awirên çavên yarê dikin; ji bo medhê memdûhê û bi telmîhî di behsa Yûsûf pêxember de bûye mijar.

*Xencer û tîr û teber barîn şibê berq û burûsk
Misriyan lami ‘ ji elmasan didayê rast û çep (17/5)*

*Ji lebê le ‘lê şekerbar te nekir pursî Melê
Misriyan gezme reşandin ku kişandin elmas (51/10)*

*Şukur bînahiya min hat û Ye ‘qûb dîde rewşen bûn
Bi boya Yûsufê Misrê li Ken ‘anê beser peyda (5/23)*

*Bi xewwasî bi sehharî te dur anîn ji behreynê
Ji şî ‘ra te şekerbarî ji Misrê ta bi Qezneynê
Bi diqqet bîn sed eş ‘arî dibêjî terfetil ‘eynê (131/37)*

2.18. Qezneyn (Xeznîn)

Qezneyn, bajarekî dîrokî yê Efxanistanê ye. Di çavkaniyên Îslamî de wek “Xezne, Xeznîn” hatiye qeyd kirin. Di berhema Hudûdu’l-‘alemê de wek “Xeznîn” derbas dibe. Di dewra Sultan Mehmûdê Xeznewî de, ji aliyê kulturî û şaristaniyê ve pêş ketiye û wek navendekî bazirganiyê namdar bûye.²⁷ Qezneyn, ji bo medhê memdûhê ku şî ‘ra wî di gelek navendên giring da belav bûye, hatiye bikaranîn.

*Bi xewwasî bi sehharî te dur anîn ji behreynê
Ji şî ‘ra te şekerbarî ji Misrê ta bi Qezneynê
Bi diqqet bîn sed eş ‘arî dibêjî terfetil ‘eynê (131/37)*

2.19. Laleş

Laleş, mekanê Êzdiyan yê pîroz e û li Başûrê Kurdistanê de cih digire. Laleş, wek wadiyekî di bakurê rojavayê Musilê de ye. Meqbera Şêx Adî, li vê derê ye û ev der cihê haciyên Êzdiyan e.²⁸ Laleş, di dîwanê de bi têkiliya mehbûbê wek îstîareyî hatiye bikaranîn. Hemû cihê ku perestî lê têtê kirin mihrab in û mihraba ‘aşiqî jî bi wî re ye. Laleş jî yek ji wan mihraban e.

*Dil geşt e min ji dêrê naçim kenîştayê qet
Mihrab wê bi min ra wer da biçîne Laleş (53/3)*

²⁵ Davut Dursun, “Etiyopya”, *DÎA*, c. 11, İstanbul 1995, r. 488-491.

²⁶ Hilal Görgün, “Mısır”, *DÎA*, c. 29, Ankara 2004, r. 555-557.

²⁷ Enver Konukçu, “Gazne”, *DÎA*, c. 13, İstanbul 1996, r. 479-480.

²⁸ İbrahim S. Işık, *Kürtler*, Nûbihar, İstanbul 2013, r. 304.

2.20. Ermenistan

Ermenistan, wek welatekî, di edebiyata klasîk de di derbarê lehengên destan û hîkayeyan bûye mijar. Şêxê Sen'an di xewna xwe de qîza padîşahê Ermeniyan dibîne, 'aşîq dibe û pey wê dikeve. Ew ji bo ku heqîqetek derkeve meydane çûye nav Ermenistanê. Ew ne bi îradeya xwe, belkî bi teqdîra Îlahî çûye.

*Mey nenoşî Şeyxê Sen'anê xelet
Ew neçû nêv Ermenistanê xelet (61/1)*

2.21. Necef

Necef bi şahê xwe ve bûye mijar. şahê Necefê, bi îstîareyî hatiye bikaranîn. Mehbûb, weke şahê Necefê ye, yanî di meqamekî bilind daye.

*Min dî bi xef şahê Necef sohbet bi kef fincan di kef
Nûn ku jê berdan xedeng wê pur ji teng şîrînleb e (100/3)*

*Min dî ji xeflet cam di kef Şahê Necef dil kir hedef
Roj hate şeref stêr bûne xef her çar teref nûra yeqeq
Zulmet nema suhbet we ma nûra şemalan çû sema
Lê ew dema zulf bûn cema hatin semayê yek neseq (67/1)*

2.22. Behreyn

Behreyn, welatekî xweyî behr e û ji ber şî'ra memdûhê bûye mijar. Şî'rên Mela weke durran in. Durr jî ji behrê (Behreyn) derdikevin. Şair xewwas e û di behrê de durran derdixe.

*Bi xewwasî bi sehharî te dur anîn ji behreynê
Ji şî'ra te şekerbarî ji Misrê ta bi Qezneynê
Bi diqqet bîn sed eş'arî dibêjî terfetil'eynê (131/37)*

*Mela billah di vî dewrî bi vî rengî bi vî tewrî
Nişan da wek Nişanî kes me durr anîn ji Behreyn (89/6)*

2.23. Kerbela

Kerbela, çolek e li Iraqê ye. Îmamê Huseyîn li wê derê şehîd ketiye û ev der di edebiyata klasîk de wek cihê derd, kerb û belayê derketiye pêş. Kerbela, bi îstîareyî hatiye bikaranîn û temsîliyeta mîhnetên rêya 'eşqê dike. Kesê bikeve rêya seyr û sulûkê, pêwîst e gelek wadiyan derbas bibe. Wadiya vê dunyayê jî weke Kerbelayê ye.

*Çûme ser piştî kumeydî min jê pur ew jan û key dî
Behr û ber me l'ber xwe tey dî deşt û çol û Kerbela ye (96/5)*

2.24. 'Erebistan, Mekeh û Medîne

'Erebistan, ji ber fetha memdûhê bûye mijar. memdûhê gelek dever û welat fetih kirine û xistine bin hîmayeta xwe û 'Erebistan jî yek ji wan welatan e.

*Te Fireng û 'Erebistan û Mecer têk standin
Celewê xweş vegerîn hatiye newba 'Ecemê (109/15)*

Şehrê Mekehê, cihekî pîroz e û Beytu'l-Heram li wê derê ye. Ev şehr, ji ber Heceru'l-Eswedê, wek îstîareyî hatiye bikaranîn. Heceru'l-Eswed, xala yarê ye û 'aşîq dixwaze biçite Mekehê (huzura mehbûbê) ku Heceru'l-Eswedê bibîne û wê ramûse.

*Hecer Eswed bidirî destî ziyaret bikirim
Nezrê min bit bigirim xassa terîqa Mekehê (110/8)*

Medîne, di ne'tekî de derbas dibe û ji ber ku cihê wefata pêxember e, bûye mijar. Pêxember li Medîneyê, di rewzeyê paqij de medfûn e û her dildarekî wî dixwaze wê sedefê bibîne. Dîtina wî jî ancax bi çûyîna Medîneyê û bi me'newî hasil dibe.

*Xeyrî te nehin der sedefê behrê wicûdê
Lew lazim e em qesdê bikin rahê Medîne (101/6)*

2.25. Derbend û Semerqend

Derbend, li Daxistanê, li qeraxa bakurê rojavayê Behra Xezarê de, şehrekî dîrokî ye. Ji aliyê Sasaniyan ve wek şehrekî keleh hatiye ava kirin.²⁹ Derbend û Semerqend, di wateya şehr û memleketê de wek memleketên dilberan hatine beyan kirin. Derbend cihê Şîrîne ye û ev der wek “Derbendê husn” hatiye îfade kirin. Mehbûbên van şهران ji aliyê neqşê birhan ve bêqusur in.

*Xusrewê Şîrîne li Derbendê husn
Sîmîberan lazim e lê mehr û bac (30/7)*

*Ne Şîrîna li Derbendê ne mehbûbê Semerqendê
Nekêşayin bi vî rengê li neqşê bêzewal ebrû (106/14)*

Şehrê Debendê ji bo medhê memdûhê, du beytan de jî, bi tewriyewî hatiye bikaranîn. Şair dixwaze şîrînpuserên Derbendê di dîwanê de xizmetkarê memdûhî bin û Derbenda ‘Ecemê jî xelatê teşrîfa wî bi.

*Çendekî şîrînpuser derbendê dîwana te bin
Bendê Şapûrê te bit da Xusrew û Şapûrî bî (117/13)*

*Xass û teşrîfê te bin derya û derbendê ‘Ecem
Da xelatên her seher sed zerkeş û mexmûrî bî (117/18)*

2.26. Bohtan û Cizîr

Bohtan û Cizîr, di dîwanê de, wek du cihên giring, di wateya herêm û şهران de cih girtine. Bohtan, bi îstîar-eyî, ji bo fexriyeyê ku şa’îr xwe gula baxê Îremê Bohtanê dihesibîne û Cizîr jî, ji bo medhê memdûhê hatine bikaranîn. Şa’îr dixwaze Cizîr bibe text û paytextê memdûhê.

*Çendî ku digerrîhim dikêşim sebr û hîrê
Şubhetê çeng û jeh im hilak im j’derba tîrê
Senaxwanê Feqqeh im îroke di Cizîrê (132/50)*

*Tu mebîn bêser û bêsamam im
Gulê baxê Îremê Bohtan im (123/2)*

*Ya Cizîrê şubhê Dara textê heft iqlîmî bit
Da hukm û seldenet Eskender û Fexfûrî bî (117/10)*

2.27. Şam û ‘Iraq

Şam û ‘Iraq, di wateyên welatan de hatine bikaranîn. Şam û ‘Iraq welatê mehbûbê ne. Ji bo wuslatê ferz e ku ‘aşîq biçê Şam û ‘Iraqê ku mehbûbê bibîne, dax û keserên dilê xwe pê bikewîne.

*Sefera Şam û ‘Iraqê li me xweş lazim û fer kir
Bi me da jehr û reqîban di devî şehd û şeker kir (122/5)*

²⁹ Aliyev Salih Muhammedoğlu, “Derbend”, *DİA*, c. 9, İstanbul 1994, r. 164-166.

Encam

Hunermendê heqîqî di navenda civakê da cih digire û di nêv civakê da rolekî mezin dileyîze. Di Kurdistanê de îro jî li ber çavan e ku mela û feqiyên medreseyê û ehlê terîqet û tesewwîfê bi civakê re têkildar in û di navenda şîn û şahiyên civakê her daîm cihê xwe digirin. Çavkaniyên ku bingeha xwe ji civakê hilgirtî vê yekê piştrast dikin. Hukumdar û rêvebirên dewletan yên dîrokî û namdar; şair, ‘alim û sen’etkarên mezin; kesayetên efsanewî û simbolîk, navên ‘eşîr, qewm û welatan, pîşe û meşxûliyetên civakê, xeml û nexşên jiyana rojane û yên ‘eyd û şahiyên, tiştên vexwarinê û maddeyên kêfdanê, leyîstik û pêlîstokên civakê, amûrên şer û nêçîrvaniyê hwd. di paşxaneyê helbestên Cizîrî da cihekî berfireh digirin û wek, îmaj, sembol û mezmûnan şî’ra Cizîrî bedî’tir û dewlemendtir dikin.

Bi goreyê van çavkaniyên hizrî (îmaj, mezmûn, sembol û têgeh) tête dîtin ku Cizîrî xweyî uslûbekî dewlemend û rengîn e. Xeyalên dinyaya wî, sînoren hest û ramangeriya wî kûr û berfireh e. Cizîrî, paşxaneyê hest û hişmendiya xwe di sînoren sen’et û edebiyatê da rijandiye nêv helbestên xwe û ew îmaj, sembol û têgehên di nêv rêzên wî da darijtî, hem dewlemendiya *Dîwana* Cizîrî hem jî ya edebiyata kurdî nîşan dide. Herçend mezmûn wek îmajên hevpar di edebiyatê da cih girtibin jî, di hest û hişmendiya şa’irî de bi teşbîh û mecazan, bi rengekî cuda ve derdikeve pêş. Zanîn û têgihîştina çavkaniyên *Dîwana* Cizîrî, têgehîştina ‘ilmê edebiyata klasîk e û beyankirina paşxane û çavkaniyên edebiyata klasîk e.

Dîwana Melayê Cizîrî, hem şêkil hem jî naveroka xwe ve ku bi sedan îmaj, sembol, mezmûn û têgehên pêk tê, çavkaniyekî sereke ya edebiyata kurdî ya klasîk e û dikare ji edebiyata nûjen re jî, ji aliyê îlham û sûdwergerîtinê ve bibe çavkaniyekî sereke.

Di Dîwana Mela de navê gelek qewm, welat û bajarên bi xusûsiyet û temsîliyetên ciyawaz ve derbas dibe. Dema em li Dîwanê dinêrin em dibînin ku Mela deverên wekî: Fireng (Firengistan), Çîn û Maçîn, Bexdad, Xeta (Xeten), Teter(istan), Seba, Bedexşan, Heleb, Espehan (Esfehan), Kurdistan, Şîraz, Yeng (Yang), Wan, Finik (Findik), Tebrîz û Xurasan, Hebeşistan, Misir, Qezneyn (Xeznîn), Laleş, Ermenistan, Necef, Behreyn, Kerbela, ‘Erebistan, Mekeh û Medîne, Derbend, Semerqend, Bohtan û Cizîr, Şam û ‘Iraq xistiye diwana xwe ku ev dever di wextê xwe de giring in û di edebiyata klasîk a milletên din de, xusûsen jî di farsî de derbas dibin û wekî navendên girîng in. Hêjayî gotinê ye ku ji van deveran hinek navendên dînî ne û hinek jî bajar an jî welatên dîrokî ne. Dîsa Mela di dîwanê de welatê kurdan, Kurdistanê bi kar tîne ku mumkîn e Dîwana Mela berhema ewil a kurmancî ye ku tê de Kurdistan derbas dibe.

Dîsa dema em li Dîwanê dinêrin, em dibînin ku Melayî qewmên mîna ‘Ereb, ‘Ecem, Kirmanc, Tirk, Mecer, Rûm, Nûbî û Zengî, Teter, Hindî, Hebeş, Fireng, Moxul, Qereş (Qureyş), Qecer bi kar aniye ku ew bi xusûsiyetên wan ve, carna bi nerênî bi kar aniye. Mela di gelek şîrên xwe de ev nasname û karakter bi mebesta teşbîh û îstîareyê de bi kar aniye.

Jêder

- AYKAÇ, Yakup, Miks: Navendeke Dîrokî, ‘İlmî, Tesewufî û Edebî. *The Journal of Mesopotamian Studies*, 2022, 7.1: 67-102.
- BOZARSLAN, Mehmet Emin, *Tarihteki İlk Türkçe Ansiklopedide Kürdistan ve Kürdler*, Deng Yayınları, İstanbul 2001.
- CANIM, Rıdvan, *Divan Edebiyatının Kaynakları*, Akıl Fikir Yay, İstanbul 2018.
- CİZİRÎ, Mela Ebdusselamê, Şerha Dîwana Melayê Cizîrî, (Wer. Jan Dost), Weşanên Dara, Diyarbakır 2018.
- DOSKÎ, Mihemed Emîn, *Şirovekirina Dîwana Melayê Cizîrî*, Weşanên Spîrêz, Duhok 2007.
- DOSKÎ, Tehsîn İbrahim, Şerha Dîwana Melayê Cizîrî, Weşanên Komelgeha Ferhengî ya Ehmedê Xanî, Soran, 2018.
- ERGÜN, Zülküf, *Di Peydabûna Edebiyata Kurdî ya li Cizîra Botan de Karîgeriya Bajarvanîyê*, Teza Lisansa Bilind, Zaningeha Mardin Artuklu, Mêrdin, 2012.
- FINDIKÎ, Seyid Eliyê, *Dîwan*, Weşanê Nûbiharê, , İstanbul 1999.
- HOLTON, R. J., *Kentler, Kapitalizm ve Uygarlık*, Wergêr: Ruşen Keleş, İmge Kitabevi, Çapa Yekem, Ankara, 1999.
- IŞIK, İbrahim S., *Kürtler*, Nûbihar Yayınları, İstanbul 2013.
- İZADY, Mehrdad R., *Kürtler*, Doz Yayınları, İstanbul 2004.
- MELAYÊ CİZİRÎ, *Dîwan*, (Amd. Emîn Narozi), Avesta, Stembol 2012.
- MELAYÊ CİZİRÎ, *Dîwan*, (Amd. Tahsîn İbrahim Doskî), Nûbihar Yayınları, İstanbul 2019.
- MEYDAN LAOURAUSSE, Sabah Gazetesi Yayınları.
- MUHAMMEDOĞLU, Aliyev Salih, “Derbend”, DİA, c. 9, İstanbul r 1994, r. 164-166.
- QUR’ANA PÎROZ, Kurdî-Tirkî, Meala wê ya İcmalî, (Wer. Abdulkerim Bingöl-Muhammed H. Feyzi), Tenvir Neşriyat, İstanbul 2009.
- ŞEREFKENDÎ, *Ebdurrehman (Hejar)*, Ferhenga Kurdî-Farîsî, Weşanên Surûş, Tehran 1388/1967.
- TEK, Ayhan, *Melayê Cizîrî (Jiyan û Tesîra Edebî, Şerha Xezelên Bijartî)*, Weşanên Nûbiharê, İstanbul 2019.
- TURAN, Abdalbaki, *Melayê Cizîrî Divanı ve Şerhi*, Nûbihar Yayınları, İstanbul 2010.
- YÖYLER, Celalettin, Şiroveya Dîwana Melayê Cizîrî, Weşanên Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê, Stenbol 2006.
- PALA, İskender, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı, İstanbul 2012.
- YAHEQQÎ, M. C. (1386/2007). *Ferhengê Esatîr ve Dastanwareha der Edebiyatê Farsî*. Tehran: Ferhengê Moesir.
- ZEKÎ BEG, Mihemed Emîn, *Dîroka Kurd û Kurdistanê*, (Werg. Ziya Avcı), Weşanên Avestayê, Çapa Duyem, İstanbul 2012.
- ZIVINGÎ Mela Ehmedê (2013). *Gerdeniya Gewherî/Şerha Dîwana Melayê Cizîrî*, (Wer. Emîn Naruzî), Weşanên Avesta, İstanbul 2013.

Xalên Ansîklopedîk

- BİLGİLİ, Ali Sinan, “Tebriz”, DİA, c. 40, İstanbul 2011, r. 219-222.
- ÇETİN, Osman, “Horasan”, DİA, c. 18, İstanbul 1998, r. 234-241.
- DURSUN, Davut, “Etiyopya”, DİA, c. 11, İstanbul 1995, r. 488-491.
- GÖRGÜN, Hilal, “Mısır”, DİA, c. 29, Ankara 2004, r. 555-557.
- KONUKÇU, Enver, “Gazne”, DİA, c. 13, İstanbul 1996, , r. 479-480.
- ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, “Şiraz”, DİA, c. 39, İstanbul 2010, r. 182-184.
- SÜMER Faruk, “Kaçarlar”, DİA, c. 24, İstanbul 2001, r. 51-53.

Temaya Mirin û Piştî Mirinê di Hizra Feqîyê Teyran de

Diler AYDOĞAN

Kurte

Ev xebat derbarê temaya mirin û piştî mirinê di hizra Feqîyê Teyran de hatîye kirin. Temaya teslîmbûn û mirinê yek ji hizra sereke ye di edebîyata kurdî ya klasîk de. Derbarê vê mijarê de Feqîyê Teyran gelek nimûne dane û em ê jî di vê xebatê de li ser van nimûneyan bixebitin. Di encamê de jî em dibînin ku Feqîyê Teyran helbestên xwe ji bo şîretkarî û hişyarkirinê nivîsîye. Bi rêya helbestan ve dixwaze xema xwe ya civakî derxîne pêşberî me û dixwaze civat dev ji hewes û zewqên dinyayê berde. Wî helbestên xwe wekî mertaleke îmanî raspirtîye civakê û jî gel xwestîye têkeve bin vê mertalê. Loma jî xema wî ya sereke di vê temayê de hişyarkirina rasteqîn ya alema bêdawî ye. Di vê gotarê de me armanc kirîye ku bi çend helbestên ji dîwana Feqîyê Teyran hatine hîlbijartin em temaya mirin û piştî mirinê bidin ber xwe. Li gorî helbestên li ber dest em dê hewl bidin ku fikr û hizra Feqî ya derbarê axiretê de keşf bikin û bibin xwedî hin agahîyan.

Peyvên Sereke: Edebîyata Kurdî ya Klasîk, temaya mirinê, Temaya piştî mirinê, Şîret, Feqîyê Teyran

Feqîyê Teyran Düşüncesinde Ölüm ve Ölüm Sonrası Teması

Özet

Bu çalışma Feqîyê Teyran'ın fikir dünyasındaki ölüm ve ölüm sonrası teması üzerinedir. Bu makalede Feqîyê Teyran'ın divanından seçilmiş bazı şiirler ile Teyran'ın fikir dünyasındaki ölüm ve ölüm sonrası temasının incelenmesi amaçlanmıştır. Bu şiirlerden yola çıkılarak Teyran'ın ölüm ve ahiret ile ilgili fikir ve düşünceleri öne çıkarılmıştır. Teslimiyet ve ölüm teması Klasik Kürt Edebiyatının başlıca temaları arasındadır. Feqîyê Teyran da şiirlerinde çokça bu temaya değinmiştir. Feqîyê Teyran'ın şiirlerinde nasihat ve uyarma amaçlı endişeler görülmektedir. Teyran şiirleri ile toplumsal endişelerini dile getirip toplumdan dünyevi heves ve zevklerine kanmamasını istiyor. Teyran şiirlerini toplum için adeta bir kalkan gibi işlemiş ve toplumdan da bu kalkanın arkasına sığınmasını istemektedir. Dolayısıyla Teyran'ın ölüm ve ölüm sonrası teması nasihat ve toplumu uyarma çerçevesindedir.

Anahtar Kelimeler: Ölüm teması, Ahiret teması, Feqîyê Teyran, Öğüt, Klasik Kürt edebiyatı



BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ

YAŞAYAN DİLLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

Yıl/Year: 2023 • Cilt/Volume: 9 • Sayı/Issue: 18

Diler AYDOĞAN

Mastir, Zanîngeha Bîngolê

Beşa Ziman û Edebiyata Kurdî

dilerbedirxani@gmail.com

Orcid: 0009-0002-6169-183X

Makale Türü / Article Type:

Araştırma Makalesi / Research Article

Makale Geliş Tarihi / Received: 13.11.2023

Makale Kabul Tarihi / Accepted: 19.12.2023

Makale Yayın Tarihi / Published: 25.12.2023

DOI: 10.56491/buydd.1390106

Atıf / Citation:

Aydoğan, D. (2023). Temaya Mirin û Piştî Mirinê

di Hizra Feqîyê Teyran de. Bingöl Üniversitesi

Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi, 9(18), 64-73

Theme of Death and Afterlife in Feqîyê Teyran Thought

Abstract

This study is about the theme of death and after death in Feqîyê Teyran's world of ideas. This article aims to examine the theme of death and the afterlife in Feqîyê Teyran's world of ideas with some selected poems from Feqîyê Teyran's divan. Based on these poems, Teyran's ideas and thoughts about death and the afterlife are highlighted. The theme of surrender and death is among the main themes of Classical Kurdish Literature. Feqîyê Teyran has also often touched upon this theme in his poetry. Feqîyê Teyran's poetry is characterized by concerns for advice and warning. Teyran expresses his social concerns in his poems and asks the society not to fall for worldly desires and pleasures. Teyran treats his poems as a shield for the society and asks the society to take shelter behind this shield. Therefore, Teyran's theme of death and the afterlife is within the framework of preaching and warning society.

Keywords: Theme of death, Theme of the afterlife, Feqîyê Teyran, Advice, Classical Kurdish literature

Destpêk

Di warê nivîsîna helbestan de, her helbestkar xwedî rê û rêbazên cihê cihê ne. Di berhemên helbestkarên edebîyata klasîk de carinan eşqa mecazî carinan jî eşqa îlahî dibe mijar, carinan ciwanîya siruştê carinan jî ciwanîya kaînatê dibe mijar herwiha helbestên ku derbarê civat, kesayetên girîng û komelayetî jî bûne mijara helbestên klasîk. Di îcrakirina helbestan de jî helbestkar xwedî taybetî û rê û rêbazên cihê ne herwiha ji bo merama xwe bînin zimên gelek caran metodên cuda di berhemên xwe de bikaranîne.

Bawerîya mirinê di dîne xiristiyanan de tekane rêya ku ji bo mirov bigihîje jîyana îlahî ye. Li gorî xiristiyanan mirin guherînek e. "Mesîh di mirina xwe de ji dinyayê derdikeve û ber bi Bav diçe" (Yu, 13:1). Di dîne musewîyê de, bi mirinê re mirov vedigere axa ku jê hatîye xuliqandin û ruh jî li Xweda vedigere. Ji ber vê yekê jî mûsewî bawerîya bihişt û cehenemê red dikin (Akbaş, 2002:37). Di bawerîya Zerdeştîyê de mirin dawîya jîyana maddî û neqlbûna jîyana manevî ye (Russell, 1989:63). Di dîne Îslamê de jî ruh ji beden vediqete û ji alema fanî ber bi alema bêdawî întîqal e. "ji bo hûn şukir bikin piştî mirinê me we ji nûve vejand" (Beqere, 56) Di îslamê de mirin ne wendabûn e ji nû ve jiyîn e.

Di edebîyata klasîk ya kurdî de temaya mirinê gelek caran derdikeve pêşberî me. Hizra mirinê di edebîyata tesewîfî de ji aliyê helbestkaran ve gelek caran bûye mijara sereke. Carinan temaya wan helbestan bi tirs û xofê hatine hunandin carinan jî wekî xelasîya jîyana dinyewî û gihîştina alema bêdawî ye.

Feqîyê Teyran ku helbestvanekî tesewîfî yê edebîyata kurdî ye, di warê gelek mijaran de helbestên xwe hunandîye û bi rêya wan helbestên xwe şîret û pend li derdora xwe kirîye û heta roja me jî hebûna helbestên wî bûye sedema hişyarkirina ruhîyetê. Feqî jî gelek caran di helbestên xwe de metodên cuda cuda bikar anîye. Feqîyê Teyran, di helbestên xwe de zimanê rexneyê, şîret û pendê, eşqa mecazî û îlahî û heta wehdeta wicûdê bikar anîye. Di hunandina helbestên xwe de bi exleb xwe dispêre civatê di vî warî de gelek helbestên wî yên ji bo civatê hişyar bike hene. Meriv dikare di vî warî de helbesta Şêxê Sen'an wekî mînak bide.

Di tesewîfê de avanîya eşqê, hêz û şîyanê dide helbestvan ku ji bo bikaribe merama xwe bîne zimên. Feqîyê Teyran jî di helbestên xwe de herî zêde temaya eşqê bikar anîye. Çendîn temaya eşqê berbelavtir be jî li gel wê temaya mirin û axiretê jî dikeve berçav çinku wekî her helbestkarê Edebîyata Tesewîfî, Feqî jî mirinê wekî merheleya destpêka gihîştina Xwedê dihesibîne.

Ji bilî edebîyata kurdî di edebîyata tesewîfê ya miletên dîtir de jî gelek nimûneyên vê temayê hene, ji ber ku mijara me bi edebîyata kurdî ya klasîk û Feqîyê Teyran ve sînordarkirî ye em dê behsa wan nekin. Di naveroka berhemên Feqî de em dibînin ku exleb wî li ser tesewîf û eşqê nivîsî ye herwiha li ser felsefe û fenafillahê jî helbestên wî hene. Ji ber ku mijara me temaya mirin û piştî mirinê ye em dê pitir li ser hizra wî ya fenafillahê, mirin û piştî mirinê rawestin. Ji ber ku mijara sereke mirin e divê em di tesewîfê de mirin çawa hatîye destnîşankirin wê jî bidin ber çavan û pênaseyekê ji bo vê têgihê bikin. Em dê mînanan ji helbestên Feqî yê

derbarê mirin û piştî mirinê de wekî çavkanî bikarbînîn û li ser wan mînakên temaya mirinê derbixin û şirove bikin. Li gorî daneyên li ber dest em dê hewl bidin ku vê xebatê bigihînin merheleyekê û encamê jê derbixin.

1. Mirin di Tesewifê de

Di hizra tesewifî de mirin; tenê mirina laşî ye, ne mirina ruhî ye. (Çelik, 2009:122) Tiştêkî bi navê mirina ruhî tune ye. Mirin, ew ruhê ku ji alîyê Xwedê Teala ve hatîye dayîn dîsa li wî vegehrîn e. Ji tarîyê xilasbûn, gihiştina ronahîyê ye, destpêka jîyana rast û ebedî ye (Yakit, 1993:101). Li gorî vê pênasîyê meriv dikare bêje ku mirina dinyewî ne mirineke bêdawî ye, destpêka jîyana bêdawî ye. Divê meriv li dinyayê xwe tûşî kiryarên manewî bike û li benda mirinê bisekine. Di hedîsekê de Cenabê Pêxember di derbarê vê mijarê de wiha gotîye “berî mirinê bimirin” (*elAclûnî, Keşfû'l-Hafâ, 2:29*) di tesewifê de ev hedîs di mijara helbestan de gelekî kartêker e. Herwiha li ser vê hedîsê jî temaya mirinê ji teref gelek helbestvanên edebîyata klasîk ve hatîye bikaranîn û li gorî vê felsefeyê berhemê xwe nivîsîne.

Mirin ji bo her beşerê ku di kaînatê de dijî bêgûman heqîqetêke misoger e. Di ayeta 57. ya sureya Enkebûtê de mirin wiha hatîye wehîkirin: “Her nefis, dê mirinê tehm bike. Hûn dê herî dawî li me bîn vegehrandin” (Enkebût, 29/57). Xwedê Teala mirinê ji bo her kesî re ragihandîye û vê heqîqetê jî bi awayekî eşkere vegotîye. Her wekî zayîn heye, miheqeq dê mirin jî hebe. Lêbelê di bawerîya îslamî de mirina dinyewî tenê derîyê jîyana bêdawî vedike bi zîmanekî din, mirin zayîna jîyaneke nû ye. Her ji ber vê sedemê sofî mirinê wekî hurîyeta ruh dibînin û bi awayekî tirsnaq li mirinê nanîhêrin. Divê her beşerek bi mirinê re heval be û bi felsefeya fena-Allahê tevbigere da ku roja axiretê yanî piştî mirinê xwedî kiryarên qenc be.

Di hizra tesewifî de xala herî girîng yek jê jî keftelefa li pêşberî nefesê ye. Herwekî me li jor jî amaje pê anîyê kesên sofî bi felsefeya “berî mirinê bimirin” radibin. Ji ber ku mitesewif bi vî awayî xwe ji mirinê re amade dikin, ji mirinê natirsîn û bi mirinê dijîn herwiha ji jîyana fanî aciz in û demildest dixwazin li Xwa vegehrîn.

2. Temaya Mirin û Piştî Mirinê di Hizra Feqîyê Teyran de

Feqîyê Teyran yek ji helbestkarên gewre yê edebîyata kurdî ya klasîk e. Di warê tesewifî de tegihên jîyan û mirinê di helbestên xwe de tîkelî hevûdu kirîye. Temaya mirinê di helbestên wî de gelek caran derdikeve pêşberî me. Feqî li gorî rewş û haleta helbesta xwe temaya mirin û piştî mirinê rave dike. Carinan mirinê wekî xelasîya fanîbûnê dibîne carinan jî bo roja hesaban xwe mehcûb dibîne û mirinê bi awayekî tirsnaq nîşan dide her wiha di mersîyeya ku nivîsîye de jî ji ber ku ji hezkirîyên xwe cuda bûye xema mirinê dikêşe.

Feqîyê Teyran di her helbesta xwe de balê dikêşe ser qudsîyeta axiretê. Metirsîya mirinê û piştî mirinê jî bi awayekî vekirî di helbestên xwe de kirîye mijar û li gorî mijara xwe jî şîretên xwe bi xwendevanan re parve kirîye. Bi vê jî mebest kirîye ku xwendevan û civat li gorî exlaqeke baş tevbigerin û teşeya jîyanê bi vî awayî bigerînin.

Di hizra tesewifî de mirina ruh tune ye û helbestvanê vê edebîyatê jî li gorî vî qaydeyî tevgerîyane. Feqîyê Teyran jî di helbestên xwe de bi vê nêrînê nivîsîye. Di helbestên wî de em dibînin ku ew gilî û gazindên xwe ji fanîbûnê dike û xema roja baqîbûnê dikşîne herwiha ji bo roja axiretê jî kar dike.

Feqîyê Teyran di helbestên xwe de balê dikîşîne ser kiryarên qenc û xirab. Eger meriv di nav kiryarên xirab de cih girtibe mirinê ji bo wî kesî wekî tirs, xof û agirê cehenemê pênasê dike. Eger meriv xwedî kiryarên qenc jî be wê demê mirinê jî bi awayekî xweş pênasê û rave dike. Em dê di helbestên wî de hizra mirinê analîz bikin û ji wan mînakên bidin.

2.1. Ey Av û Av

Feqî di vê helbesta xwe de, bi alîkarîya metafora avê, şerha eşqa xwe ya îlahî dihîne der. Herwiha bi gotegota xwe ya ku li gel avê coş û heyecana dilî derdixîne berçav. Di vê helbestê bêhtir behs li fanîbûn û kaînatê dihê kirin. Ev helbest bi giştî ji 46 malikan pêk dihê. Di vê helbestê de em dê tenê li ser mînakên temaya mirin û piştî mirinê rawestin. Wekî mînak;

*Ji wesletê cuda kirîn
Ji suhbetê em rakirîn
Hetta qiyam sewda kirîn
Sergeşte bûn di hedretê (Yıldırım, 2022: 46)*

Di vê malikê de Feqî diyar dike ku heta qîyametê ew dê sewdeserê eşqa îlahî be û di vê oxirê de jî razîye ku sergeşte be yanî serzîz be.

Rasit e qewî ev mela!

*Eslê qisê zanî hela?
Hîna ku bû “qalû bela”
Ma hûn nebûn di hedretê? (Yıldırım, 2022: 46)*

Berîya ku em tesbîta xwe derbarê vê malikê de bikin divê em bi kurtî behsa têgiha “Qalû Bela”yê jî bikin. Ji ew cihê berîya ku dinya ava bûye û ruh lê kombûne re Qalû Bela dihê gotin. Qalû Bela bi taybetî di edebiyata tesewîfî de xwedî cihekî girîng e, bi navê Bezm-î Elest jî dihê naskirin (Coşkun, 2016:97). Di ayetên 172 û 173 yan yê sûreya Arafê de jî sihbeta di navbera Xweda û ruhan de hatîye ji Cenabê Pêxember re hatîye wehîkirin.

Feqî jî di vê malikê de balê dikêşe li ser wê bûyerê û bi awayekî gazindî soza ku li hember Xwedê dane dixê bîra guhdaran.

*Di hedretê ma hûn nebûn?
Li Latîfî pêweste bûn
Di xizmeta Baxoy xwe bûn
Heyane roja axretê (Yıldırım, 2022: 46)*

Di vê malikê de jî berdewamîya malika jorîn dihête kirin. Feqî guhdaran arasteyî soza wan a Qalû Belayê dike û bi bîra wan dihîne ku wan soz daye Xwedayê xwe û divê li ser wê sozê rawestin û heta roja axiretê di xizmeta Xwedê de bin.

Di vê helbestê de Feqî ji alîyê vegotinê ve metodeke qewî bikar anîye. Hem li gel avê dikeve nav gotegotê hem jî ji alîyê kesê sêyem ve mijarê dide berdest û li gorî rêçûna helbestê ahengê diguherîne. Ji alîyê bikaranîna zimên ve jî carinan xwerû/sade û hêsan e, carinan jî metodên dijwar dikeve berçav û meriv asê dibe. Ji ber ku mijara me tenê bi temaya mirinê ve sînardarkirî ye em dê zêdetir nekevin nav meseleya zimên û uslûba helbestê.

2.2. Hûn Werin

Feqîyê Teyran ku wekî helbestvanê şîretê jî dihê zanîn, di helbestên xwe de mijara mirinê bi awayekî zêdetir bikar anîye. Di vê mersîyeyê de jî ligel ku di kedereke xedar de ye jî di çarçoveya wahdet-ul wicûdê de merama xwe îfade kirîye. Di vê helbestê amaje pê dihîne ku dinya fanî ye, bi felekê re bawerî nabe, her tişt mecaz e, ji bilî heqîqetê yanî heqîqeta Şahê Qudretê her tişt fanî ye.

Wextê em li benda yekê dinihêrin ku gazî cîran û xelkê am dike: Feqî di mijarên tesewîfî û dînî de hatîye astekê, û dizane ku xêr jî, şer jî ji Xwedê ye, lê ji ber ku ji jina! xwe gelekî hez kirîye nizanê dê çawa tevbigere. Ew Feqîyê şîretkar xwe diavêje bextê xelkê ku çareserîyekê jê re bibînin û derdê wî sivik bikin.

Eger ji hêla metnê ve em lê binêrin, ji bo mecaz û heqîqetê berawirdîyek dikeve pêşberî me. Tiştên fanî çiqasî xweş bin jî wextek dihê bi dawî dibin û vedigerin heqîqetê. Dinya ku navenda mecaza însên e dişibe qebrê, qebr jî hemû xweşikahîyan di nav xwe de difetisîne. Feqî li vir jî ber mirina yara! xwe gelekî aciz bûye lê ne li ber heqîqetê li ber mecazê serî hildide, dinyayê û felekê sîcdar dike.

Ji hêla takekesî ve jî em dikarin nirxandineke wisa li ser vê helbestê bikin: Herçend di vê helbestê de nîşan û qaîdeyên evîndarîyê hebin jî temaya hizin, matem û mirinê berbelavtir e her wiha pesn û bilindkirina Xwedê û heqîqeta mirin û fanîtiyê wekî mijara sereke hatîye neqşkirin. Dîsa Feqî dixwaze şîretê di nav helbestê de bihewîne. Herwiha dixwaze bîne zimên ku ew jî hewcedarê şîretan e.

Ev helbest ji 20 beytan pêk dihê, çend mînakên derbarê mirin û piştî mirinê di vê helbestê de ev in:

Îro qewî têtin girî

Sosin di mêrgan xeyirî

Sed heyf li lêvê şekirî

Êdî venaxwut şerbetê (Yıldırım, 2022: 47)

Feqî di vê malikê de eşkere dike ku xwediyê lêvên şekirî edî dê nikaribe lezetê ji dinyayê werbigire, loma jî wê dişibîne sosineke çilmisî an jî rengjêçûyî.

Herçî dike ew Mîr dike

Xêr û şeran teqdîr dike

Daxan li qelban pir dike

Sotim bi narê firqetê (Yıldırım, 2022: 47)

Di vê malikê de jî Feqî behs ji Rebê Alemê dike û dibêje; ew ê ku me ji hev cuda kirîye Xweda ye. Herçend dil bisoje jî, cudahî acizîyê bide jî xêr û teqdîr ji wî ye. Di van malikan de mirin bi temayeke hizinê derdikeve pêşberî me.

Mîm û Hê şairê pak e

Her kesê bi ruh ji mak e

Hemîyan Xaliq fena ke

Xeyrî ji Şahê Qudretê (Yıldırım, 2022: 49)

Di vê malikê de feqî dîyar dike ku her tiştên li dinyayê; çî dar û ber, însên, cin û heywên her candarekî ku ruh pê re heye dê bimirin. Ango dê Xwedê ruhê wan bistîne her wiha li kaînatê ji bilî Şahê Qudretê yanî Xwedê pê ve çî kes dê nemîne. Bi vî awayî balê dikêşe ser fanîbûn û jîyana derewîn ya dinyayê.

2.3. Beyta Dilî

Di vegotina vê helbestê de Feqî, yekser li ser dilê beşeran ve mijara xwe dihûnîne. Di vê helbestê de bi exleb li ser razana dilî bûyer diqewime li gel razanê, daraza xefletê bi zimanekî tund hatîye vegotin.

“Wî xwestîye ku pêxember û dewlemendên dîrokî bi bîr bîne û aqûbeta wan li ber çavan raxîne, da ku hay ji xwe û aqûbeta xwe hebe. Bi vî awayî xwe û nefsa xwe dixê bin kontrolê û xwe ji Xwedayê xwe xafil nahêle” (Ertekin û Basuğuy, 2022: 66).

Bi gelemperî ev helbest li ser fanîbûnê ye û temaya mirinê di vê helbestê de berbelav e. Ev helbest ji 82 beytan pêk dihê, ji ber ku temaya mirin û piştî mirinê di vê helbestê de gelek in em dê li ser çend mînakan tenê rawestin.

Dibarin tîr ji gerdûnê

Ji xew rabe demek runê!

Tu natirsî ji îtûnê!

Li bin te agir û nar e (Yıldırım, 2022:51)

Feqî di vir de, behs li wehşeta dinyayê dike. Li gorî metodên bikaranîye meriv fêm dike ku ew dinyayê cihê xefletê û mirovî jî wekî korekî di hundirê wê de digevize dibîne. Temaya piştî mirinê di vê malikê de bi tirs hatîye vegotin.

Tu qûtê xwo niha çar ke

Zewada axretê kar ke

Bilezîne û zû bar ke

Ku hêja suk û bazar e (Yıldırım, 2022: 56)

Di vê malikê de Feqî hem balê dikêşe ser tedbîrê hem jî girîngîyê dide kiryarên qenc ji bo roja axiretê yanî piştî mirinê. Divê meriv ji bo roja axiretê di nav kiryarên qenc de be, hêj ku meriv li ser dinyayê ye divê tedbîra xwe

li gorî piştî mirina xwe ve girê bide û ji bo roja nihayî amade be.

Ne Adem ma û ne Şîs ma

Ne Nûh ma û ne Îdrîs ma

Ne Yunus ma û ne Cercîs ma

Ne Eyyûbê brindar e (Yıldırım, 2022: 57)

Di helbesta Beyta Dilî de meriv bi awayekî giştî temaya mirinê û piştî mirinê dibîne. Bi exleb behs li tedbîra roja axretê û nesihetê hatîye kirin. Di vê malika ku me hîlbijartîye de jî Feqî bi zimanekî gelekî zelal û vekirî behs ji Pêxemberan kirîye û dibêje; dinya ji wan re nema û bi me dide fêmkirin ku dê dinya ji me re jî nemîne.

2.4. Îlahî Ebdûke Atak

Feqî di vê helbestê de ligel rehma Xwedê behsa roja axiretê û hesabdayînê dike. Di beytên vê helbestê de meriv dibîne ku Feqî ji bo roja axiretê 'ef û îmanê ji Xweda nîyaz dike. Ev helbest ji 26 beytan pêk dihên. Hin mînakên metirsîya roja axiretê di helbestê de ev in:

Îlahî 'ebdûke atak

Fehaza 'indeke atak

We ma Rebbun lehu siwak

Rehîmtir ji da û baban î (Yıldırım, 2020: 86)

Di vê malikê de Feqî dibêje; ey Xweda ebdê te hate cem te, hatîye pêşberî hizûra te ji bilî te Rab tune ye û tu ji dê û bav bi rehmêttir î. Armanç di vir de efû xwestin e. Feqî di vê helbestê de temaya piştî mirinê anîye zimên û di seranserê helbestê de tewbe xwestin û mehcûbî dihête dîtin.

2.5. Bersîsê Abid

Di vê çirokehelbestê de behs li abidekî ku ji rêya Xwedê dur dikeve dihête kirin. Di vê çîrokê de mijar bi exleb li ser fitneyê hatîye hunandin. Bersîs ji rêya heq derdikeve, kiryarên ne qenc dike û ji şeytanî re biat ango secde dike. Di encama vê helbestê de jî Bersîs bêîman diçe qebrê. Ev helbest ji 211 beytan pêk dihê di helbestê de temaya mirin û axiretê bi vî rengî derdikevin pêşberî me.

Taetê pir wî rîz dikir

Ji herçî heram perhîz dikir

Zêde ji qencan bîz dikir

Ji tîrsa roja axretê (Yıldırım, 2020: 98)

Temaya piştî mirinê di vê malikê de xwe kifş dike. Di vê malikê de ji ber tîrsa roja axiretê Bersîs ketîye nav kiryarên qenc û xwe dûrî heramîyê kirîye û bûye dostê kesên qenc.

Pîroz e tem'a axretê

Ya nav û namûsa me tê

Meyla liqaya cennetê

Ew fi'le xas bi kêr me tê (Yıldırım, 2020: 107)

Di vê malikê de jî xweşîya axiretê dihê vegotin. Amaje dike ku namûs û keramet di axiretê de ye û herwiha lavaya cennetê hatîye kirin. Di malika jorîn de her tiştên ku qenc û rast in di roja axiretê de dibe nesîbê beşeran. Feqî, metirsîya roja axiretê û mirinê bi awayekî eşkere li ber çav dihîne. Behs ji giranîya roja axiretê hatîye kirin.

2.6. Zembilfiroş

Di vê çirokehelbestê de behs li Zembilfiroş û Xatûna Mîrî dihête kirin. Di vê helbestê de jî gelek nimûneyên şîretê derdikeve pêşberî me. Zembilfiroş kesekî di rîya Xwedê de ye û ji Xwedayê xwe re jî sadîq e. Bi karê

selikfirotinê ve mijûl e. Xatuna Mîrî wî dibîne û eşqa mecazî li serê wê dixê. Ew dixwaze Zembilfiroş bixapîne û wî aletî emelê xwe yê neqenc bike. Ev çîrokehelbest serpehatîya Zembilfiroş û Xatûna Mîrî bi me re dide zanîn.

Ev helbest ji 56 beytan pêk dihê û hin tesbîtên temaya mirin û piştî mirinê de di helbestê ev in;

*Law ji Xatûnê dibête
Tu mexwaz ya dil divête
Da ji heq nebin fihête
Rûsipî bin di qiyametê*

*Gul dibê; Bawêj xeyalan
Were nav doşek û balan
Têk bide zulfan û xalan
Dur e roja axretê (Yıldırım, 2020: 130)*

Di malika yekem de Zembilfiroş balê dikêşe ser roja qiyametê û ji bo li pêşberî Cenabê Heq fedîkar nebin hişyarîyan li Xatûnê dike. Ew amaje dike ku piştî vê fanîbûnê baqîtî heye û ji bo hewesên dinyewî divê axireta meriv nekeve nav xeterê. Xatûnê jî wekî bersiv lê vedigerîne; Hê ji roja axiretê re heye, dixwaze meyla wî bibe ser kiryarên neqenc.

Di vê helbestê de bi du awayan temaya mirinê derdikeve pêşberî me yek ji aliyê kesekî sofî ve nêrîna roja axiretê û tirs û mehcûbîyeta ji Xwedê rave dike di ya din de jî kesekê ku li pey nefis û lezeta dinyayê ketîye hatîye destnîşankirin.

*Er bi roj û er bi şev e
Ta'et bikin hûn bi xev e
Kesê ku rast xeber ev e
Da hûn nebin ji axretê (Yıldırım, 2020: 134)*

Di vê malikê de jî Feqî bi awayekî pendî behs ji roja axiretê kirîye û ji bo piştî mirinê dibêje meriv taet û îbadetê bike da ku axireta mirovî baş be.

2.7. Kela Dimdimê

Kela Dimdimê destana qehremanîya kurdan e. Di vê helbestê de bi exleb uslûba mêranîyê hatîye neqşkirin. Temaya mirinê di vir de li ser şehîdbûnê û di rêya Xwedê de ye. Li gorî lêkolerên qadê Kela Dimdim, destana mêrxasî, qehremanî û welatparêzîyê ya ji hemîyan mezintir û belavtir e. Naveroka wê têt û tîjî ye û uslûba wê gelekî rewan e weke berhemên din ên Feqî. Loma jî ev dastan di nava kurdan da gelek belav bûye û ji aliyê civaka kurdî ve gelek hatîye hezkirin (Kaplan, 2015: 5). Dîsa di gelek çarînên di da medhê qehremanî û welatperwerîyê dihête dayîn. Li gor Feqî piştî şerî mayîn qehremanî ye û mirin jî şehadet e, lewma divê mirov xwe ji şerê bo parastina welatî nedete paş. Mirov dikare beş û çarînên vê helbestê di hînkirina nixxên civakî ên wekî qehremanî û welatperwerî yê da bi kar bîne. (Kurt, 2022: 103)

Di vê destanê de, behs li şerê kurdan û şahê Îranê dihête kirin. Di nav gel de jî gelek versiyonên ku ji aliyê dengbêj û çîrokbêjan ve hatîye vegotin heye. Ev helbesta Feqî ji 67 beytan pêk dihê. Her wekî me di destpêkê de jî amaje pê anîye, ev helbest helbesta qehremanî ye û temaya mirinê di vir de bi qehremanîyê hatîye hunandin. Gelek nimûneyên mirin û piştî mirinê di vê helbestê de hene. Hin ji wan ev in;

*Helal kirîye Tahayê
Mezhebê we bi kêr nayê
Em dimrin nayête rayê
Axret xwoştir e ji dinyayê (Yıldırım, 2020: 135)*

*Şehîd bin terka dinê kin
Navekî ji xwe re çêkin
Bes e Kelê asê kin
Rabin vêk ra hewlê kin (Yıldırım, 2020: 135)*

*Şehîd bûn çun ji Xwedê ra Ew rengen govend gera
Xan û ev xelkê wê ra
Beheşt û hûrî jê ra (Yıldırım, 2020: 143)*

*Hemî kuştin bixwe ran
Şehîd bûn çûne baxan
Bihîşt birin ji xwe ran
Gotin dema jimiran (Yıldırım, 2020: 144)*

Her wekî di beytên jorîn de jî hatîye eşkerekirin mirin bi awayekî qehremane hatîye pêşwazîkirin. Di oxira rêya heq de mirin dihêtê hunandin û di encamê de bawerî bi cenet rehmanî hatîye kirin.

2.8.Şêxê Sen'anî

“Yek ji çîrokên têkilî ‘işqa mecazî û dubendîya ‘işqa mecazî-îlahî ya ‘aşîqî, çîroka Şêxê Sen’an e ku di edebîyatên gelên misliman de û xusûsen di edebîyata tesewîfî de bi gelek varyantan heye û berbelav e. Edebîyata Kurdî jî xwe ji vê çîrokeşî‘rê bêpar nehiştîye, bo nimûneFeqîyê Teyran ev çîrok wekî menzûmeyekê bi zimanê kurdî û bi hostayî honaye” (Ertekîn û Basuğuy, 2022: 80)

“Ev pendeçîrok hikmeteke derasayî di xwe de dihewîne. Çîrok çendîn tesewîfî be ew qas jî hikemî û şîretamîz e. Ji ber ku behsa rêya heqîqetê ya di mecazê de dike, hin caran nehatîye fam kirin an şaş hatîye famkirin. Jixwe ev mijara ‘işqa heqîqî, di edebîyatê de pîrî cara ji bo lêkoleran bûye gengeşî û ciyê nefamiyê” (Ertekîn û Basuğuy, 2022: 89).

Em dê zêde nekevin nav naveroka helbestê, di vê serpehatîyê de em dê behtir bala xwe bidin ser temaya mirin û axiretê. Ev helbest 362 beytan pêk dihê û gewretirîn helbesta feqî ye. Em dê nimûneyên mirin û piştî mirinê bi çend beytan rave bikin.

*Sofî dibên: “Ya Ellah e”
Şêx îxtiyar kir dojah e
Tabî' bibin çî tê neh e
Lahiq dibin di hirqetê (Yıldırım, 2020: 173)*

Di vê malikê de mirîdên Şêxê Sen'an dibînin ku, şêxê wan ketîye nava xefletê û rêyeke xirab hilbijartîye. Mirîdên wî ji ber tirsaxiretê û agirê cehenemê xwe ji rêya wî didine alî û ji dergehê wî cuda dibin.

*Di hezreta hev fekkirîn
Li ber surê nasebirîn
Her du bi derdê hev mirîn
Li wê gihane wesletê*

*Ji hezretê halek wê dî
Herdû bi libsê cesedî
Çûne heyata ebedî
Zava û bûkên axretê (Yıldırım, 2020: 196)*

Di vê helbestê de eşqa îlahî bi awayekî mecazî hatîye hunandin. Di encamê de Şêxê Sen'an mebesta xwe înye der. Di van malikên jorîn de jî kifş dibe ku bi awayekî pak û paqij dê li axiretê bigihêjin meqsed û miradê xwe. Axiret xelasî û bêdawîbûn e her wiha cihê şahî û kêfxweşîyê ye. Mirin di vê helbestê de wekî gihîştinê derdikeve pêşberî me.

2.9. Fesla Biharê Cennetê

Di vê helbestê de Feqî, biharê dişibîne cenetê û pesna wê dide her wiha bi zimanekî dilhejok helbesta xwe di-hunîne. Gava em li helbestên Feqî dinihêrin bi exleb di dawîya wan de behsa mirinê an jî axiretê kirîye. Di vê helbestê de jî heman metod derdikeve pêşberî me û ji bo roja axiretê dua û lavayan ji Xweda kirîye. Ev helbest ji 12 beytan pêk dihê û hin mînakên derbarê mijara me de ev in;

Eya Îlahî dikim hewar

Ji tirsî ezabê nakim qirar

Bi rehma xwe me ke sitar

Dîsa bi xêr bêtin bihar (Yıldırım, 2020: 204)

Her wekî li jorê jî me amaje pê anîye Feqî ji tirsî ezabê ji Xwedê re lava kirîye û xwestîye ku bi rehma Xwedê bête bexşandin da ezab ji qebrê nebîne.

2.10. Îro ji Dest Husna Hebîb

Di vê helbestê de temaya sereke evîn û hestên dilî ne. Behs li agirê eşqê dihête kirin û ji haleta tê de ye nerazîbûnek jî heye. Ew di vê helbestê de ji ber perîşanî û nexweşîya xwe mirinê kirîye armanc. Ev helbest ji 34 beytan pêk dihê û hin mînakên derbarê mirinê de ev in;

Sotime qet pêt û nar e

Kuştîme derb lê dîyar ne

Min demek Sebr û qirar ne

Nexweşê pir jan im ez (Yıldırım, 2020: 223)

Encam

Di edebîyata klasîk ya kurdî de Feqîyê Teyran yek ji stûnên herî bibandor û xwedan hizr û hêz e. Eger em berawirdiyekê derbarê wî û nûnerê edebîyatvanên rojhilafî de bikin em dê nikaribin Feqî ji wan helbestvanên gewre yê wê qadê cuda bikin û kêmbibînin. Feqîyê Teyran bi afirandina berhemên xwe û hizr û ramana xwe ve mora xwe li edebîyata kurdî a klasîk xistîye. Di avakirina berhemên de kêşên xwemalî (kurdî) bikar anîye û gelek berhemên bandorker û resen di vî warî de wekî mîras hinartî ye.

Feqîyê Teyran di helbestên xwe de mijarên wekî eşqa îlahî û mecazî, ciwanîya siruştê, pesn û medhdana Cenabê Pêxember û Şahê Qudretê û hwd. kirîye. Di her helbesteke wî de hewldana şîret û pendê heye. Di vê xebata me de mijar derbarê mirin û piştî mirinê hatîye bisînorkirin lewre me jî li gor daneyên li ber dest ev xebat nirxand.

Di her helbesta wî de hizra mirin anjî axiretê nayête dîtin lêbelê di helbestên wî de nîşaneyên vê mijarê hene. Di “Ey av û avê” de balê dikêşe ser Qalû Belayê û derbarê wê mijarê de balê dikêşe ser roja axiretê. Di helbestên wî de teslîmbûna Xwedê bi awayekî aşkera dikeve berçav. Herî zêde ev tema di helbesta “Hûn Werin” û “Dilo Rabe” de derdikeve pêşberî me.

Di helbesta “Hûn Werin” de cihêbûna ji dost/yarê hizin û matema xwe dihîne ser zimên û amaje pê dihîne ku mirin tenê destpêke û ne bêdawîbûn e. Di helbesta “Dilo Rabe” de şîret li guhdaran dike û ji bo roja axiretê wan dawetî tedbîrê dike û behsa dijwarîya axiretê û qebrê dike.

Feqîyê Teyran di helbestên xwe de wehdeta wicûdê û fenafillahê jî wekî metodekê kirîye mijar û di vî warî de jî helbestên xwe danîye. Di destana Kela Dimdimê de mijara şahadetê dikeve pêşberî me herwiha di helbesta Şexê Sen’an de jî metodên derbarê wehdeta wicûdê derdikevin berçavan.

Di helbesta “Îlahî Ebdûke Atak” de Feqîyê Teyran risteyên helbesta xwe yekser bi temaya mirin û piştî mirinê dinivîsîne û mijara xwe di çarçoveya vê ramanê de dihunîne. Di helbesta Zembilfiroş de jî qencî û xirabî ji hev cuda dibin û bi awayekî zelal Zembilfiroş xwe dûrî nefis û kiryarên dinyewî dike û hesabê piştî mirinê bi bîra guhdaran ve dixîne.

Di helbestên dîtir de jî xwe parastina ji agirê cehenemê dihête dîtî û felsefeya “berî mirinê bimirin” di helbestan de dihête dîtî. Mirin di helbestên Feqîyê Teyran de bi exleb gihîştina Xwedê temsîl dike û bi awayî marifeta xwe bi rêya helbestên xwe ve derxistîye der.

Feqî di temsîlyeta mirinê de hêla xwe ya mitesewif derxistîye der û derbarê vê temayê de miheqeq şîret û rêyekê nişanî guhdaran kirîye da ku ji wê roja hesab dayîne mumîn fedîkar nebin û da bizanibin dinya fanî ye û heq tenê li ba Xwedê ye. Hizra tefekurê û nefsbîçûkîyê derdikeve pêşberî me û wekî ronîkerekî xwe bi guhdaran daye naskirin.

Çavkanî

- Akbaş, Muhsin. (2022) Yahudi ve Hristiyan Düşüncesinde Ölüm Sonrası Hayat ve Diriliş İncancının Dini ve Teolojik Temelleri, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15, 37-60
- Bashirov, D. (2021).Tasavvufta Ölüm.(Yüksek Lisans Tezi). Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çelik, İ. (2009) Türk Tasavvuf Düşüncesinde Ölüm, Atatürk Üniversitesi,Türkiyat Araştırmaları Enstitü Dergisi, Sayı:40, Erzurum.
- Diyanet, Meal. (2012) Eref, 172/173.
- Diyanet, Meal. (2012) Enkebût, 29/57.
- Diyanet, Meal. (2012) Beqere, 56.
- El-Acluni, İ.B.M (2019) *Keşfü'l Hafa. İstanbul: Beka Yayınları.*
- Ertekin, M.Z û Basuğuy, B. (2022). *Feqîyê Teyran: Şai're Hikmet û Nesihetê.* Timurtaş, A. û Özdaş, H. û Ahmad, H.O. û Acar, M(Ed), Feqînasî, Ankara: Peywend.
- Kitabî Mukaddes. (1998) Yuhanna 13/1.
- Kurt, Ş. (2022). Bikaranîna Berhemên Feqîyê Teyran di Perwerdeya Nîrxan da.Timurtaş, A. û Özdaş, H. û Ahmad, H.O. û Acar, M(Ed), *Feqînasî.* Ankara: Peywend.
- Russel, J. (1987) Our Father Abraham and the Magi, Journal of K. R. Cama Oriental Institute.
- Saydun, E. (2018). Teşe û Ciwankariyên Wêjeyî Di Dîwana Feqîyê Teyran De.(*Yüksek Lisans Tezi*). *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi.* <https://tez.yok.gov.tr/>.
- Yakıt, İ. (2019). *Batı Düşüncesi ve Mevlânâ.* İstanbul:Ötüken Neşriyat Yayınları.
- Yıldırım, K. (2014). *Fakî-yi Teyran Dîvan – Dîwan Feqîyê Teyran.* T.C Kültür ve Turizm Bakanlığı. Ankara.

Zazaki dı Zafomari

Ayetullah KARABEYESER

Xulasa

Zafomari, yo kategoriya zıwanşınası ya u zıwan ra zıwan bedliyena. Têkî zıwanan dı halê zafomari bitertib o la têkî zıwanan dı hem zafomariya bitertib hem zi zafomariya bêtertîb esta. Heto bin ra têkî zıwanan dı teyna yo wesıla zafomari esta la têkî zıwanan dı wesılı zafomari zêd i.

Ina xebat dı behsê Zazaki dı zafomari beno. Zazaki dı, dı wesılı zafomari esti la-belê mi wesılan herında yobinan dı şıxulnayış mumkun niyo. Her yo wesil cayanê ciyayan dı şıxuliyena. Ino hal zi inê mewzuyi keno yo mewzuyo xısusî. Inay ra ina xebat dı behsê nameyan dı zafomari, zerreyê cumle dı wext fail ya zi obje zafomari bi şıxuliyayışê zafomari, antişê fiili dı pê tesirê fail ya zi obje ramotışê zafomari, izafeya name u izafeya sıfeti dı şıxuliyayışê zafomari beno.

Kelimeyi Muhimi: Zafomari, Gramer, Zazaki

Zazaca'da Çoğul Hal

Özet

Çoğul hal dilden dile değişiklik gösteren bir dilbilgisi kategorisidir. Bazı dillerde düzenli bir çoğul hal durumu sözkonusu iken bazı dillerde hem düzenli çoğul hem de düzensiz çoğul hali ortaya çıkmaktadır. Yine bazı dillerde tek bir çoğul eki var iken bazı dillerde birden fazla çoğul eki kullanılmaktadır.

Bu çalışmada Zazaca çoğul hal ele alınacaktır. Zazaca'da iki çoğul eki bulunmaktadır ancak bu eklerin birbirinin yerine kullanılması mümkün değildir. Zazaca'da var olan iki çoğul ekinin birbirinin yerine kullanılmaması konuyu ilginç kılmaktadır. Bundan hareketle çalışmamızda Zazaca isimlerde çoğulluk, cümle içerisinde çoğul olan kelime veya kelime grubunun özne veya nesne görevinde kullanılması halinde alacağı çoğul eki, fiil çekiminde özne veya nesneye bağlı olarak çoğul halin gösterilmesi, isim ve sıfat tamlamalarında çoğul kullanımı ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Çoğul, Dilbilgisi, Zazaca

Plural Form in Zazaki

Abstract

The plural form is a grammatical category that varies form language to language. While some languages have a regular plural form, some languages have both regular and irregular plural forms. Again, while some languages have a single plural suffix, some languages use more than one plural suffix.

In this study, the plural form of Zazaki will be discussed. There are two plural suffix in Zazaki, but it is not possible to use these suffixes interchangeably. The fact that two plural suffixes in Zazaki cannot be used interchangeably makes the subject interesting. From this point of view, in our study, plurality in Zaza nouns,



BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ

YAŞAYAN DİLLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

Yıl/Year: 2023 • Cilt/Volume: 9 • Sayı/Issue:18

Ayetullah KARABEYESER

Dr. Öğr. Üyesi

Universiteya Bingoli

Qısımê Zıwan u Edebiyatê Zazaki

akarabeyeser@bingol.edu.tr

Orcid: 0000-0003-1959-530X

Makale Türü / Article Type:

Araştırma Makalesi / Research Article

Makale Geliş Tarihi / Received: 14.11.2023

Makale Kabul Tarihi / Accepted: 19.12.2023

Makale Yayın Tarihi / Published: 25.12.2023

DOI: 10.56491/buydd.1390825

Atıf / Citation:

Karabeyeser, A. (2023). Zazaki dı Zafomari,

Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü

Dergisi. 9(18), 74-84

the plural suffix to be used in case of the plural word or phrase used as subject or object in the sentence, the indication of the plural form in the verb conjugation, the plural use in the noun and adjective phrases will be discussed.

Keywords: Plural, Grammar, Zazaki

Destpêkerdış

Zafomari zıwanşınasi dı yo kategoriya morfolojik, morfosentaktik u semantik a. Ina kategori zıwan dı zafiya mevcudi ifade kena. Her zıwan dı nameyi goreyê omartışi, kategoriyanê ciyayan dı ca geni. Têki zıwananê dınya dı zafomari pê wesılanê antişi u pê yo qeyde yena ramotış têki zıwanan dı ge ge wesil şıxuliyena ge ge zi têki nameyi teberê qeydeyê wesil dı pê yona usul beni zafomar. Têki zıwanan dı nameyi yoomar u zafomar esti la têki zıwanan dı zi hem nameyi yoomar hem diomar hem zi zafomari esti. Zıwanê Ereki dı nameyi hem yoomar (mufred) hem diomar (tesniye) hem zi zafomar (cem) i (Akbaş, 2021:35). Heto bin ra Ereki dı zafomari teyna pê yo qeyde zi nêvıraziyena. Usulê zafomariya nameyanê nêran (muzeker) u mayan (muenes) ciya yo, nameyi nêri u mayi pê qeydeyanê ciyayan beni zafomar (Akbaş, 2021:40-41). La heme nameyi Ereki pê ini dı usulan zafomar nêbeni, yo zi usulê bê qeyde vıraziyayışê zafomari esto, mo usul dı pê bidesan forman nameyi beni zafomar (Çörtü, 2019:535). Zazaki dı nameyi ya yoomari ya zi zafomar i. Zê Zazaki Farıski, Kurdki u Tırki dı zi nameyi ya yoomari ya zi zafomari u ini zıwanan dı zafomari pê peyniya nameyi ameyişê wesıla zafomari vıraziyena.

Merkezê ina xebat dı Zazaki esta la semedê hina hol izehbiyayışê mewzuyi ge ge behsê zıwananê Tırki, Farıski u Kurdki zi beno u Zazaki u ini zıwani niyeni tivera. Tırki ayidê familyaya zıwananê Ural-Altay a. Farıski u Kurdki zi zê Zazaki zıwananê İrani ra yi. Sayeyê tiveranayışi dı bixısusiyet ferq u şirikiyi Zazaki, Farıski u Kurdki zi yeni eşkerakerdış.

Tırki dı qey wesıla zafomari wesıla **/-lar/** şıxuliyena. Ina wesil goreyê ahengê vengi şekilê **/-ler/** dı zi şıxuliyena (Korkmaz, 2017:275). Zıwananê İraniyan ra Farıski dı, wesılı **/-ha/** (هـ) u **/-an/** (ان) qey zafomari şıxuliyeni. Ini her dı wesılı ge ge herında yobinan dı zi şıxuliyeni. (Şahinoğlu, 1997:52-53). Kelimeyi ki Ereki ra koti Farıski mo zıwan dı egleb bı esilê xu ca geni u pê wesıla zafomariya Ereki şıxuliyeni (Çiftci, 2013:141). Yona zıwano İrani Kurdki dı weziyetê zafomari hindeyê Farıski zelal niyo. Çunki name halo sade dı yo wesıla zafomari nêgeno, eger name zafomar bo weziyetê zafomari ancıyayışê fiili ser ra eşkera beno (Bedirxan & Lescot, 2011:88, Açar, 2023:1454). Kurdki dı halo oblik dı name qey zafomari wesıla **/-an/** geno; izafeyanê nameyi dı zafomari *temambiyaye* dı pê wesıla **/-ên/**, tamamker dı zi pê wesıla **/-an/** beno eşkera (Cıwan, 1992:46).

Zıwanê Zazaki dı, dı wesılı zafomari esti. Ini wesılı **/-i/** u **/-an/** (/on/un/u) i (Gündüz, 2009:43; Cem, 2013:71; Malmîsanij, 2015:70). Selcan, halo sade dı qey wesıla zafomari **/-i/** u **/-y/** qebul keno. Goreyê Selcani halo sade dı nameyi ki pê herfa bêveng qediyeni halê zafomari dı wesıla **-i** geni, nameyi ki pê herfa vengın qediyeni zi halê zafomari dı wesıla **-y** geni. Halo oblik dı zi nameyi pê wesıla **/-un/** u allomorfanê **/-u/(n)**, **/-o/(n)**, **/-a/(n)** beni zafomar (Selcan, 1998:243-244). Pamukçu, wesılanê zafomari şekilê **/-i,-yi/** u **/-an,-yan/** ifade keno labelê dewamê ifadeyê xu dı zi vano eger name pê herfa bêveng bıqediyoye wesıla **/-i/** ya zi wesıla **/-an/** geno eger name pê herfa vengın bıqediyoye herfa miyanci **/-y/** kuwena bıateyê kokê nameyi u wesıla zafomari (Pamukçu, 2001:93-94). Zeg Pamukçu zi vano **/-y/** wezifeyê herfa miyanci dı şıxuliyena, mo hal dı goreyê Pamukçu zi wesılı zafomari beni **/-i/** u **/-an/**. Heto bin ra diyalekta zımeyi dı şıxuliyayışê herfa miyanci kêm o may ra zeg cor dı zi Selcani ra neqıl bı herfa miyanci **/-y/** pê wezifeyê zafomari şıxuliyena. Teyna diyalekta zımeyi dı nê ca ca fekanê binan ê Zazaki dı zi herfa miyanci **/-y/** pê wezifeyê wesıla zafomari şıxuliyena. *Cêni-y ita dı muneni, cumerdi uca dı* (Aslanoğulları, 2017:74).

Zazaki dı ini her dı wesılan herında yobinan dı şıxulnayış mumkun niyo. Zeg cor dı zi vaciya Farıski dı zi dı wesılı zafomari esti la ferqê Zazaki u Farıski mo, wesılanê Farıski hem herında yobinan dı şıxulnayış mumkun o hem zi wezifeyê inan zêpi yo la Zazaki dı xısusiyetê her wesil ciya yo. Çunki Zazaki yo zıwano nimergatif o. Sistemê ergatifi hetê grameri ra munasebetê fiili u unsurane binan ê cumle mocneno ra. Sistemê akuzatifi dı ferqê fiilanê transitif u intransitifan çin o la sistemê ergatifi dı failê fiilê intransitif u objeya fiilê transitifi eyni hal dı şıxuliyeni (Arslan, 2016:64).

Dawaya sisteme nimergatifi ra Zazaki dı nameyi hem halo sade dı şıxuliyeni hem zi halo oblik dı şıxuliyeni.

Mesela hetê cinsiyet u zafomari ra ancıyayışê fiili dı wextanê ikayinan dı (ı kayın/hıra/ıstıqbal) tesirê obje çin o, fiil goreyê faili ancıyeno la wextanê viyerteyan dı fail fiili ser tesirê xu keno vin ina dor zi fiil goreyê obje ancıyeno. Bı vateyêko bin Zazaki dı fiil timotım fail u obje ra binê tesirê unsurê sadeyi dı yo (Kırkan, 2021:226). Inay ra zi Zazaki dı şıxuliyayışê wesılanê zafomari bedılıyeno. Cêr dı ino hal name, obje, fiil, izafeya name u izafeya sıfeti ser ra pê misalan kritik beno u ca ca zi Tırki, Farıski u Kurdki dır muqayese beno.

1. Nameyan Dı Zafomari

Zazaki dı nameyi halo sade dı pê wesıla /-i/, halo oblik dı pê wesıla /-an/ beni zafomar. Cêr dı goreyê diyalekt u fekanê Zazaki, nameyan dı şıxuliyayışê wesılanê zafomari tehliil beno.

1.1. Halo Sade (Nominatif) dı Zafomariya Nameyi

Zazaki dı wext name halo sade dı zafomar bo wesıla /-i/ geno. Tesbitê kokê kelimeyan u eşkerabıyayışê wesılan pê şıxuliyayışê misalanê munasıban mumkun beno. Inay ra semedê tesbitê kokê kelimeyan u wesılan kelimeyi ki pê herfa bêveng qediyeni misaldayış hina munasıb êseno u hina rehet merdımı resneno raştê gureyi. Qey inay, ma zi tiya dı verco kelimeyi ki pê herfa bêveng qediyeni semedê misal şıxulneni u dıma zi kelimeyi ki pê herfanê vengınan qediyeni inan dı şıxuliyayışê wesıla zafomari dı çıta bedılıyeno behsê ay kenı.

Wext name pê herfa bêveng bıqedıyo name dı veng nêbedılıyeno, teyna wesıla zafomari /-i/ yena peyniya nameyi.

Yoomar	Zafomar
Ber	Ber-i
Dest	Dest-i
Çım	Çım-i
Merdım	Merdım-i

Diyalekta merkez dı vatışê zafomari dı wesıla zafomari ge ge zaf eşkera nêşıxuliyena. Çarçıwaya *qeydeyê zıwan dı tesarufi* dı vengê zafomari ancıyeno vengê heceya peyin a kelime ser. Ino hal dı eger vengê heceya peyin a kelime /-e/ bo ino veng /-ê/ ser bedılıyeno. Eger vengê heceya peyin /-ı/ bo ino zi bı şeklê /-i/ beno tenik. (Aslanoğulları, 2017:71).

Yoomar	Zafomar
Ber	Bêr
Dest	Dêst
Çım	Çım
Merdım	Merdım

Zazaki dı eger name pê herfa vengın bıqedıyo herfa miyancı /-y/ kuwena bıateyê nameyi u wesıla zafomari.

Yoomar	Zafomar
Ga	Ga-y-i
Bıra	Bıra-y-i
Deza	Deza-y-i
Kerra	Kerra-y-i

Diyalekta merkez dı egleb fekê Çoligi dı wext name pê /-a/ bıqedıyo halê zafomari dı /-a/ bedılıyena u bena /-ê/.

Yoomar	Zafomar
Bıra	Bır-ê
Deza	Dez-ê
Ga	G-ê

Kerra	Kerr-ê
-------	--------

Fekê Çoligi dı wext name pê vengê /-e/ ya zi /-ı/ bıqediyoy halê zafomari dı vengê peyniya nameyi vengê /-ê/ ser bediliyeno.

Yoomar	Zafomar
Gırzı/Gırze	Gırz-ê
Ması/Mase	Mas-ê
Sarı/Sare	Sar-ê
Warı/Ware	War-ê

Heto bin ra ca ca esilê name dı veng nêbediliyeno la vengê /-y/ yeno peyniya nameyi u name bê şıxuliyayışê wesıla zafomari anciyeno. Yani tiya dı herfa miyanci bı wezifeyê zafomari şıxuliyena (Selcan, 1998:244; Pamukçu, 2001:95).

Yoomar	Zafomar
Bıra	Bıra-y
Deza	Deza-y
Ga	Ga-y
Kerra	Kerra-y

Heto bin ra nameyi mayi ki pê vengê /-a/ qediyeni ca ra ca hem vengê peyniya kelima /-a/ bedliyena bena /-e/ u hem zi vengê /-y/ yeno peyniya nameyi (Selcan, 1998:245; Pamukçu, 2001:95).

Yoomar	Zafomar
Çıla	Çıla-y
Bera	Bere-y
Manga	Mange-y
Kesa	Kese-y

Zazaki dı nameyi ki pê vengê /-i/ qediyeni eğleb bê wesıla zafomari u bı halê yoomari wezifeyê zafomari dı şıxuliyeni (Selcan, 1998:244, Pamukçu, 2021:96, Turgut, 2009:22, Çem, 2013:71). Labelê ge ge bê wesıla zafomari teyna herfa miyanci /-y/ yena peyniya nameyi. Mesela cini=cini+y, koli=koli+y. Hına fam beno ki qey şenikiya zıwani ini kelimeyi ya bê wesıla zafomari halê zafomari dı şıxuliyeni ya zi teyna herfa miyanci wezifeyê zafomari ana ca.

Yoomar	Zafomar
Kardi	Kardi
Koli	Koli
Cini	Cini
Sırsî	Sırsî

Zazaki dı diyalekta zımeysi dı nameyi mayi wesıla /-e/ geni. Ino weziyet mıntıqayanê binan dı zi bı qeydeyêko vılabiyayî êseno. Ino hal dı nameyo mayo ki pê wesıla mayti şıxuliyeno halê zafomari dı wesıla mayti /-e/ kuwena u wesıla zafomari yena herında ina wesıl (Selcan, 1998:244).

Yoomar	Zafomar
Engure	Engur-i
Kerge	Kerg-i
Dare	Dar-i
Dewe	Dew-i

Zazaki dı têki nameyi her hal dı zafomar şıxuliyeni, yani ini nameyan pê halê yoomari şıxulnayış mumkun niyo.

Halo Sade	Halo Oblik
Ard-i	Ard-an
Pijamayi	Pijamayan
Şapıki	Şapıkan
Tumani	Tumanan

1.2. Halo Oblik dı Zafomariya Nameyi

Zazaki dı name wext halê obliki dı bo pê wesıla **/-an/on/un/u/** beno zaf omar. Ina wesıl eyni wesıla la goreyê vatışi ca ra ca bedıliyena. Formê **/-an/** eğleb diyalekta verroci dı şıxuliyeno, diyalekta merkez dı hem formê **/-on/** hem zi formê **/-un/** şıxuliyeno la mıntıqayê formê **/-on/** hina hira yo. Formê **/-un/** diyalekta merkez dı eğleb merkezê Çolig dı, ca ca zi Xarpêt dı şıxuliyeno. Diyalekta zımeysi dı hem formê **/-on/** hem zi formê **/-u/** şıxuliyeno. Heto bin ra merkezê Çolig dı zi ca ca formê **/-u/** şıxuliyeno, ca ca zi formê **/-o/** şıxuliyeno. Kılmê qıseyi semedê cayê şıxuliyayışê ini formanê wesıla zafomari behsê yo hududê qeti kerdış mumkun niyo. Tiya dı semedê her feki misali ciyayi nêyeni dayış, her fek eyni misal ser yeno ramotış.

Yoomar	Zafomar
Ber	Ber-an/on/o/un/u
Dar	Dar-an/on/o/un/u
Dest	Dest-an/on/o/un/u
Merdım	Merdım-an/ono/un/u

Eger kelime pê vengê **/-a/** bıqediyo ino hal dı diyalekta merkez dı eğleb vengê **/-a/** kuweno u wesıla zafomari yena peyniya nameyi.

Yoomar	Zafomar
Bıra	Bır-on/un
Deza	Dez-on/un
Ga	G-on/un
Kerra	Kerr-on/un

Diyalekta zımeysi dı ino hal dı eğleb kokê nameyi nêbedıliyeno u wesıla zafomari raşt raşt yena peyniya nameyi.

Yoomar	Zafomar
Bıra	Bıra-u
Deza	Deza-u
Ga	Ga-u
Kerra	Kerra-u

Diyalekta verroci dı fekê Sêwreg dı wesıla **/-an/** yena peyniya nameyi la ino hal dı herfa miyanci kuwena bıateyê nameyi u wesıl.

Yoomar	Zafomar
Bıra	Bıra-y-an
Deza	Deza-y-an
Ga	Ga-y-an
Kerra	Kerra-y-an

Heto bin ra eger yo nameyo xısusı qey nameyê yo keye, ber ya zi eşir bışıxuliyeno name pê wesıla **/-an/** beno zafomar (Aslanoğulları, 2017:71).

Yoomar	Zafomar
Ehmed	Ehmed-an
Avdi	Avdi-y-an ¹
Umer	Umer-an ²

Fekê Sêwreg dı wext nameyê keye, ber ya zi eşir ser ra zafomari vıraziyena eger name pê herfa vengın bıqedi-
yo ge ge /-k/ bı wezifeyê herfa miyanci kuwena bınatyê nameyi u wesıla zafomari. (Pamukçu, 2001:93).

Yoomar	Zafomar
Elli	Ellê-k-an
Sımo	Sımı-k-an

1.3. Nameyanê Gruban dı Zafomari

Nameyi gruban hetê şekılı ra yoomari la hetê mena ra zafomar i. Yani inı nameyi miyanê xu dı zêdê yoyi ifade keni la wesıla zafomari nêgeni. Eger teyna yo grub ifade bıbo o wext nameyê grub hetê morfoloji ra bêwesıla zafomari u hukumê yoomari dı şıxuliyeno la eger behsê yoyi ra zêd grubanê eyni nameyi bıbo o wext name hetê morfoloji ra zi beno zafomar u wesıla zafomar geno. Mesela nameyê naxır yo gruba dewari işaret keno la eger naxırı yoyi ra zêd bi o wext nameyê naxırı beno zafomar.

Yoomar	Zafomar
Naxır	Des naxır-i
Ordu	Çar ordu-y-i
Qefle	Dı qefle-y-i

Heto bin ra zê zemiranê *her kes*, *heme*, *pêru* zemiri ki gruban ifade keni qısmêkê inan her hal dı yoomar, qısmêkê inan zi her hal dı zafomar şıxuliyeno. Zemiri *her kes* timotım yoomar o la zemiri *heme* u *pêru* zi her wext zafomar i.

Her kes	Herkes, kıtab wanen-o.
Heme	Heme, kıtab wanen-i.
Pêru	Pêru, kıtab wanen-i.

2. Fail Di Zafomar

Zazaki dı zafomariya faili çarçıwaya qeydeyê ergatifi dı goreyê wexti u goreyê transitif/intransitifiya fiili pê wesıla /-i/ ya zi wesıla /-an/ vıraziyena. Cor dı goreyê diyalektan u fekan behsê morfemanê wesıla zafomari /-an/ bıbı. Ina wesıl tiya ra pê ina xebat dı formê /-an/ dı şıxuliyena.

2.1. Fiilo Transitif dı Zafomariya Faili

Wext fiil transitif bo yani fiil obje bıgero wexto ıkayin, wexto hira u wexto istiqbal dı fail pê wesıla /-i/ beno zafomar. Ino hal dı fiil binê tesirê faili dı yo.

Wexto İkayin	Talebe-y-i hê kıtab waneni.
Wexto Hira	Talebe-y-i kıtab waneni.
Wexto İstiqbal	Talebe-y-i do kıtab bıwani.

Wext fiil transitif bo yani fiil obje bıgero heme formanê wextê viyerteyi dı fail pê wesıla /-an/ beno zafomar. Ino hal dı fiil binê tesirê obje dı yo.

¹ Çolig dı yo berê eşira Tavijan a, şarê ina eşir eğleb Darayeni u Boglan dı cuyeno.

² Qezaya Çoligi Boglan dı nameyê yo eşir u dewa merkeza ina eşir a. Tırki nameyê dew Sülünkaş o.

Wexto Viyerteyo Sade	Talebe-y- an kitab wend.
Wexto Viyerteyo Eşnawite	Talebe-y- an kitab wendo.
Hikayeya Wextê Viyerteyi	Talebe-y- an kitab wend bı.
Hikayeya Wextê İkayini	Talebe-y- an kitab wendên.

2.2. Fiilo İntransitif dı Zafomariya Faili

Eger fiil intransitif bo yani pê obje şıxuliyayışê fiili mumkun nêbo fail her wext dı pê wesıla /-i/ beno zafomar.

Wexto İkayin	Talebe-y- i hê remeni.
Wexto Hira	Talebe-y- i remeni.
Wexto İstiqbal	Talebe-y- i do biremi.
Wexto Viyerteyo Sade	Talebe-y- i remayi.
Wexto Viyerteyo Eşnawite	Talebe-y- i remayi.
Hikayeya Wextê Viyerteyi	Talebe-y- i remayi bi.
Hikayeya Wextê İkayini	Talebe-y- i remayên.

3. Obje Dı Zafomari

Zazaki dı zafomariya obje goreyê wextê fiili vıraziyena. Wexto ikayin, wexto hira u wexto istiqbal dı obje pê wesıla /-an/ bena zafomar. Ino hal dı fiil bınê tesirê faili dı yo.

Wexto İkayin	Ehmed ho kitab- an waneno.
Wexto Hira	Ehmed kitab- an waneno.
Wexto İstiqbal	Ehmed do kitab- an bıwano.

Zafomariya obje heme formanê wextanê viyerteyan dı pê wesıla /-i/ vıraziyena. Ino hal dı fiil bınê tesirê obje dı yo.

Wexto Viyerteyo Sade	Ehmedi kitab- i wendi.
Wexto Viyerteyo Eşnawite	Ehmedi kitab- i wendi.
Hikayeya Wextê Viyerteyi	Ehmedi kitab- i wendi bi.
Hikayeya Wextê İkayini	Ehmedi kitab- i wendên.

4. Fiil Dı Zafomari

Antışê fiilan dı zafomari, xu dı qeydeyi mocnena ra. Wexto ikayin, wexto hira u wexto istiqbal dı fiili ser tesirê obje çin o, obje wazena wa yoomar bo wazena wa zafomar bo fiili ser tesir nêkena. Ino hal dı fiil goreyê faili ancıyeno.

Wexto İkayin	Talebe-y- i hê kitab wan-en- i .
Wexto Hira	Talebe-y- i kitab wan-en- i .
Wexto İstiqbal	Talebe-y- i do kitab bı-wan- i .

Eger fiil wexto viyerte dı bo fiil ser tesirê faili çin o, fail wazeno wa yoomar bo wazeno wa zafomar bo fiil goreyê obje ancıyeno. Teyna hikayeya wextê ikayini dı wesıla zafomari nêşıxuliyena.

Wexto Viyerteyo Sade	Ehmedi kitab- i wend- i .
Wexto Viyerteyo Eşnawite	Ehmedi kitab- i wend- i .
Hikayeya Wextê Viyerteyi	Ehmedi kitab- i wend- i bi.
Hikayeya Wextê İkayini	Ehmedi kitab- i wendên.

5. İzafeyan Dı Zafomari

Zazaki dı izafeyanê nameyi u izafeyanê sifeti dı şıxuliyayışê zafomari wayirê xısusiyetanê ciyayan o. Inay ra her dı izafeyi ciya tehliil beni.

5.1. İzafeya Nameyi dı Zafomari

Cor dı goreyê diyalekt u fekan şıxuliyayışê wesıla zafomari ame ramotış. Wesıla halê nominatifi **/-i/** her ca dı eyni qeyde şıxuliyena, wesıla halê obliki goreyê fekan bı formanê **/-an/on/un/u** şıxuliyena. Tiya ra pey ına xebat dı hini heme formi nê, teyna formê **/-an/** misalan dı yeno şıxuliyayış.

Ge ge semedê wesıla zafomari herında **/-i/** dı zi **/-ê/** şıxuliyena. Semedê zafomari şıxuliyayışê **/-ê/** izafeyanê name u sıfati dı u ancıyayışê fiili dı êsena. La wext behsê Zazaki dı zafomari beno heme eseranê gramerê Zazaki dı biittifaq wesılı **/-i/** u **/-an/** ca geni. Qet yo eser dı zi semedê wesıla zafomari behsê **/-ê/** nêbeno. Xura zeg verco zi vaciya bı Zazaki dı name wext sade bo pê wesıla **/-i/** beno zafomar u zafomariya esas zi xu name dı kena eşkera. Inay ra merdım eşkeno vaco **/-ê/** eslê xu dı wesıla **/-i/** ya la ca ca semedê şenikiya zıwani bedılıyena u bena **/-ê/**.

Mesela diyalekta zımeysi dı ancıyayışê fiili şexisê yoyın ê zafomari goreyê mıntıqayanê binan vuriyeno u wesıla **/-ime/** geno. Misal, *Ma wanen-î-me* (Çem, 2013:150), *Ma şon-î-me* (Gündüz, 2009:199), *Ma wen-i-me* (Arslan, 2019:42).

Heto bin ra wexto viyerte dı zi halê objeya zafomar dı zi fiil ina diyalekt dı pê **/-i/** ancıyeno. *Mi kitabî wend-î*, (Çem, 2013:153), *Çêneke saniki wend-i* (Arslan, 2019:20). Ini misali zi iddiaya wesıla zafomari **/-i/** ya u **/-ê/** morfemê ina wesıla keni zıxm. Ina xebat dı misalan dı morfemê **/-i/** tercih beno.

Zazaki dı izafeyanê nameyi dı her dı leteyi izafe wesıla zafomar geni. Yani hem temambiyaye u hem zi tamamker pê wesıla zafomari şıxuliyeno. Ino hal zıwananê Farıski, Kurdki u Tırki dı zi eyni yo. Farıski dı *kitabî melıman* qeydeyê *kêtab-ha-yê moallêm-an* (کتابهای معلمان), Kurdki dı qeydeyê *kitêb-ên mamoste-y-an*, Tırki dı *öğretmen-ler-in kitap-lar-ı* şıxuliyeni. Labelê ferqê ini zıwanan u Zazaki inoyo ki Zazaki dı, dı wesılı zafomari esti u ini wesılı pê wezifeyanê ciyayan şıxuliyeni.

Zazaki dı eger her dı leteyi izafeya nameyi zafomar bi, goreyê wextê fiili wesılı zafomari bedılıyeni. Wexto ıkayin, wexto hira u wexto istiqbal dı eger izafe failê cumle bo temambiyaye wesıla **/-i/** geno, tamamker zi pê wesıla **/-an/** beno zafomar. Eger izafe obje bo her dı qısmi izafe zi pê wesıla **/-an/** beni zafomar. Cumleya cêrin dı kelimeya *bıra* temambiyaye u kelimeya *melım* zi tamamker a.

Wexto İkayin	Bıra-y-i melım-an, hê kitab-an-ê melım-an waneni.
Wexto Hira	Bıra-y-i melım-an, kitab-an-ê melım-an waneni.
Wexto İstiqbal	Bıra-y-i melım-an do kitab-an-ê melım-an bıwani.

Wextanê viyerteyan dı wext izafeya nameyi fail bo hem temambiyaye hem zi tamamker pê wesıla **/-an/** beni zafomar. Eger izafeya nameyi obje bo o wext temambiyaye wesıla **/-i/** geno, tamamker zi wesıla **/-an/** geno.

Wexto Viyerteyo Sade	Bıra-y-an-ê melım-an, kitab-i melım-an wendi.
Wexto Viyerteyo Eşnawite	Bıra-y-an-ê melım-an, kitab-i melım-an wendi.
Hikayeya Wextê Viyerteyi	Bıra-y-an-ê melım-an, kitab-i melım-an wendi bi.
Hikayeya Wextê İkayini	Bıra-y-an-ê melım-an, kitab-i melım-an wendên.

Eger izafeya nameyi bê wezifeyê fail u obje yona wezife dı bışıxuliyoy o wext timotim her dı leteyi izafe pê wesıla **-an** beni zafomar. Cumleyanê cêrinan dı *seetanê dersan* zerfê wexti yo, *sinifanê mekteban* zerfê cayi yo, *talebeyanê mekteban* mutemim o. Wext cumleyanê cêrinan dı ini ifadeyi kritik bıbi hem wexto hira dı hem zi wexto viyerte dı eşkerayo ki heme unsuri izafeyanê nameyi ra yeni meydan u halê zafomari dı ini heme ifadeyan wesıla **-an** gureta.

Wexto Hira	Bıra-y-i melim-an / seet-an-ê ders-an dı / sınıf-an-ê mekteb-an dı / talebe-y-an-ê mekteb-an ra / wendışê kitab-an-ê melim-an / wazeni.
Wexto Viyerteyo Sade	Bıra-y-an-ê melim-an / seet-an-ê ders-an dı / sınıf-an-ê mekteb-an dı / talebe-y-an-ê mekteb-an ra / wendışê kitab-an-ê melim-an / waşt.

5.2. İzafeya Sıfeti Dı Zafomari

Zıwananê Tırki, Farıski u Kurdki dı wext izafeya sıfeti zafomar bo zafomari teyna pê nameyi yena ramotış. Mesela Tırki dı *kırmızı kapı-lar*, Farıski dı *der-ha-yê sorx* (درهای سرخ), Kurdki dı *deri-y-ên sor*. Labelê Zazaki dı hem name wesıla zafomari geno hem zi sıfet. Mesela *ber-i sur-i*. Heto bin ra goreyê wezifeyê izafeya sıfeti zi wesıla zafomari bedıliyena. Yani çarçıwaya qanunê ergatifi dı izafeya sıfeti ge ge pê wesıla /-i/, ge ge zi pê wesıla /-an/ bena zafomar u her dı parçeyi izafeya sıfeti zi biqetiyet pê eyni wesıl beni zaf omar. Bı vateyêko bin eger izafeya sıfetiya zafomar halo sade dı bışıxuliyo her dı parçeyi wesıla /-i/ geni, eger halê obliki dı zafomar bo o wext zi her dı parçeyi pê wesıla /-an/ beni zafomar. Yani name pê kamci wesıl zafomar bo sıfetê ê nameyi zi pê eyni wesıl beno zafomar. Cêr dı ini bedıliyayışi kritik beni.

Halo sade dı, her dı parçeyi izafeya sıfeti pê wesıla /-i/ beni zafomar.

Yoomar	Zafomar
Kitab-o rınd	Kitab-i rınd-i
Merdım-o zanaye	Merdım-i zanaye-y-i
Say-a sur	Sa-y-i sur-i
Qelem-a siya	Qelem-i siya-y-i

Zerreyê cumle dı goreyê wezifeyê izafeya sıfeti wesılı zafomari bedıliyeni. Wexto ikayin, wexto hira u wexto istiqlal dı eger izafeya sıfeti zafomar bo u wezifeyê faili dı bışıxuliyo wesıla /-i/ gena. Ino hal dı eger izafeya sıfeti wezifeyê obje dı bêro şıxuliyayış pê wesıla /-an/ bena zafomar.

Wexto Ikayin	Talabe-y-i jihat-i / hê / kitab-an-ê rınd-an / waneni.
Wexto Hira	Talabe-y-i jihat-i / kitab-an-ê rınd-an / waneni.
Wexto İstiqlal	Talabe-y-i jihat-i / do / kitab-an-ê rınd-an / bıwani.

Heme formanê wextê viyerteyi dı izafeya sıfeti wezifeyê faili dı wesıla /-an/ gena, wezifeyê obje dı zi wesıla /-i/ gena.

Wexto Viyerteyo Sade	Talebe-y-an-ê jihat-an / kitab-i rınd-i / wendi.
Wexto Viyerteyo Eşnawite	Talebe-y-an-ê jihat-an / kitab-i rınd-i / wendi.
Hikayeya Wextê Viyerteyi	Talebe-y-an-ê jihat-an / kitab-i rınd-i / wendi bi.
Hikayeya Wextê İkayini	Talabe-y-an-ê jihat-an / kitab-i rınd-i wendên.

Eger izafeya sıfeti bê wezifeyê fail u obje yona wezife dı bışıxuliyo ino hal dı izafe her wext dı pê wesıla /-an/ bena zafomar. Cumleyanê cêrinan dı ifadeyê *rocanê dergan* zorfê wexti yo, ifadeyê *merganê zergunan* zorfê cayi yo, ifadeyê *extiyaranê zanayeyan* mutemim o. Ini ifadeyi hem wexto hira dı hem zi wexto viyerte dı pê wesıla /-an/ biyi zafomar. İfadeyê *talebeyi jhati* wezifeyê faili dı, ifadeyê *saniki rındi* zi wezifeyê obje dı şıxuliyayışi. Wesılı zafomari ê ini ifadeyan goreyê halê sadeyi u halê obliki şıxuliyayışi.

Wexto Hira	Talebe-y-i jihat-i / roc-an-ê derg-an dı / merg-an-ê zergun-an dı / extiyar-an-ê zanaye-y-an ra / sanık-an-ê rınd-an aridani.
Wexto Viyerteyo Sade	Talebe-y-an-ê jihat-an / roc-an-ê derg-an dı / merg-an-ê zergun-an dı / extiyar-an-ê zanaye-y-an ra / sanık-i rınd-i aridayi.

Zazaki dı eger izafeya sıfeti pê sıfetê işareti bıvraziyo halê zafomari dı hem sıfet hem zi name beno zafomar. Tırki u Farıski dı ino hal dı sıfet zafomar nêbeno teyna name wesıla zafomari geno.

	Nızd	Dur
Zazaki	In-i kitab-i	Ê (Î) kitab-i
Farıski	În kêtâb-ha (این کتاب ها)	An kêtâb-ha (آن کتاب ها)
Kurdki	Ev kitêb	Ew kitêb
Tırki	Bu kitap-lar	O kitap-lar

Sıfête omartışı dı Zazaki dı eger omara nameyi zafomar bo name zi pê halê zafomari şıxuliyeno. La eksê Zazaki zıwananê Tırki, Farıski u Kurdki dı halê sıfête omartışı dı sıfête zafomar bo zi name zafomar nêbeno.

Zazaki	Panc kitab-i
Farıski	Penc kêtâb (پنج کتاب)
Kurdki	Penc kitêb
Tırki	Beş kitap

Netice

Zazaki dı, semedê zafomari dı wesılı şıxuliyeni. Ini wesılı **/-i/** u **/-an/** i la ini her dı wesılı wezifeyanê ciyayan dı şıxuliyeni u inan herında yobinan dı şıxulnayış mumkun niyo. Ino xısusiyet, yo zıwano nimerkatıfbiyayışê Zazaki ra yeno meydan. Cêr dı tesbiti ki ina xebat dı veciyayi meydan pê maddeyan eşkera beni.

1. Nameyi halo sade dı pê wesıla **/-i/**, halo oblik dı zi pê wesıla **/-an/** beni zafomar. Wext name pê herfa vengın bıqedıyo ge ge herında wesıla **/-i/** dı herfa miyanci **/-y/** zi pê wezifeyê wesıla zafomari şıxuliyena. Zıwanê qıseykerdışı tesarufi ser ra şıxuliyeno, inay ra ge ge wesıla zafomari ê halê sadeyi **/-i/** qıseykerdış dı pê bediliyayışê vengê heceya peyin ê kelime zi xu mocneno ra. Yani wesıl nêyena vatış la pê bediliyayışê vengê heceya peyin zafomari ifade bena. Wesıla halê obliki **/-an/** Zazaki dı pê formanê **/-on/un/u** zi şıxuliyena.

2. Fail dı zafomari wexto ikayin, wexto hira u wexto istiqbal dı pê wesıla **/-i/**, heme formanê wextê viyerteyi dı zi pê wesıla **/-an/** yena ramotış.

3. Obje dı zafomari heme formanê wextê viyerteyi dı pê wesıla **/-i/**, wexto ikayin, wexto hira u wexto istiqbal dı zi pê wesıla **/-an/** yena ramotış.

4. Fiil dı zafomari her wext dı (wexto ikayin/wexto hira/wexto istiqbal/heme formi wexti viyerteyi) pê wesıla **/-i/** yena ramotış.

5. Zeg maddeyê 2. u 3. dı zi êseno fiil timotim goreyê unsurê cumleyo ki pê wesıla **/-i/** beno zafomar anciyeno u ino hal qetiyen nêbediliyeno. Pê vateyêko bin, anciyayışê fiili wexto ikayin, wexto hira u wexto istiqbal dı goreyê faili beno, heme formanê wextê viyerteyi dı zi goreyê obje beno. Inay ser ra merdim eşkeno vaco zeg têki fekanê Zazaki dı izafeyan dı temambiyaye dı u anciyayışê fiili dı semedê zafomari herında wesıla **/-i/** dı şıxuliyayışê wesıla **/-ê/** semedê reheti u şenikiya zıwani ya. Çunki qet yo eserê gramerê Zazaki dı semedê wesıla zafomari behsê wesıla **/-ê/** nêbeno. Heto bin ra halo sade dı pê wesıla **/-i/** zafomarbiyayışê nameyi zi ina iddia keno zıxm. Ino sebeb ra goreyê ma wesıla esıl **/-i/** ya, **/-ê/** zi morfemê ina wesıl a.

6. İzafeya nameyi dı her dı unsuri izafe zi beni zafomar. Yani wext temambiyaye zafomar bo tamamker zi mecbur beno zafomar la ini dı unsuri her wext pê eyini wesıl zafomar nêbeni. İzafeya nameyi zerreyê cumle dı pê wezifeyê kamci unsur ca bıgero temambiyaye zi goreyê ay wesıla zafomari geno. Wexto ikayin, wexto hira u wexto istiqbal dı eger izafeya nameyi pê wezifeyê faili bışıxulıyo temambiyaye pê wesıla **/-i/** beno zafomar, tamamker zi wesıla **/-an/** geno. Eger izafeya nameyi fail bo heme formanê wextê viyerteyi dı hem temambiyaye hem zi tamamker pê wesıla **/-an/** beni zafomar. Eger izafeya nameyi pê wezifeyê obje cumle dı ca bıgero wexto ikayin, wexto hira u wexto istiqbal dı hem temambiyaye hem zi tamamker pê wesıla **/-an/** beni zafomar la heme formanê wextê viyerteyi dı temambiyaye pê wesıla **/-i/**, tamamker zi pê wesıla **/-an/** beno zafomar. Zerreyê cumle dı izafeya nameyi bê fail u obje çı unsur bena wa bıbo halê zafomari dı hem temambiyaye hem zi tamamker pê wesıla **/-an/** beni zafomar.

7. İzafeya sıfeti dı wext name zafomar bo sıfet zi zafomar şıxuliyeno. Ino xısusiyet Tırki, Farıski u Kurdki dı çin o, inı zıwanan dı izafeya sıfeti dı teyna name beno zafomar, sıfet wesıla zafomari nêgeno. Zazaki dı name pê kamci wesıl zafomar bo sıfet zi pê a wesıl beno zafomar. Ina wesıl goreyê zerreyê cumle dı ca guretişê izafe bedılıyena. Eger izafeya sıfeti pê wezifeyê faili cumle dı ca bıgero wexto ıkayin, wexto hira u wexto istiqbal dı heme parçeyi izafe pê wesıla /-i/ beni zafomar. Wezifeyê faili dı heme formanê wextê viyerteyi dı izafeya sıfeti pê wesıla /-an/ bena zafomar. Eger izafeya sıfeti cumle dı wezifeyê obje dı bo ina dor wexto ıkayin, wexto hira u wexto istiqbal dı izafe pê wesıla /-an/ bena zafomar, heme formanê wextê viyerteyi dı zi pê wesıla /-i/ bena zafomar. Bê fail u obje izafeya sıfeti bı çı wezife cumle dı ca gena wa bıgero hem name hem zi sıfet pê wesıla /-an/ beni zafomar. İzafeya sıfeti dı eger izafe pê sıfetê işareti bıvıraziyo u name zafomar bo kelimeya işareti zi bena zafomar. Ino xısusiyet Tırki, Farıski u Kurdki dı çin o, inı zıwanan dı teyna name beno zafomar. Reyna eger izafeya sıfeti pê sıfetê omartışı bıvıraziyo Zazaki dı name zi beno zafomar. Ino weziyet zi Tırki, Farıski u Kurdki dı çin o, inı zıwanan dı name zafomar nêbeno.

Çımeyi

- Açar, Z. (2023), “Pirjimarî di Kurmançî de” *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, Omar:13, r.1452-1467.
- Akbaş, F. (2021), *Arapça Dilbilgisi: Sarf ve Nahiv*, Cantaş, İstanbul.
- Arslan, İ.(2016), “Zaza Dilinde Ergatif Sistemin Tarihi Gelişimi”, *Munzur Üniveristesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Tunceli, Cild:4, Omar:8, r.63-87.
- Arslan, İ. (2019), *Zaza Dilinde Fiiler / Fiilê Zonê Zazaki*, Akademisyen, Ankara.
- Aslanoğulları, M. (2017), “Zazaca ve Kurmanca İsimlerde Çoğulluk”, *BÜYDED*, Bingöl, Cild:3, Omar:3, r.67-80.
- Bedirxan&Lescot, C., R. (2011), *Kürtçe Dilbilgisi (Kurmanci)*, Doz, İstanbul.
- Ciwan, M. (1992), *Türkçe Açıklamalı Kürtçe Dilbilgisi: Kurmanç Lehçesi*, Jina Nû, İsveç.
- Çem, M. (2013), *Türkçe Açıklamalı Kırmanca (Zazaca) Gramer*, Deng, İstanbul.
- Çiftci, H. (2013), *Uygulamalı Farsça Grameri*, Eser Ofset, Erzurum.
- Çörtü, M.M. (2019), *Arapça Dilbilgisi: Sarf*, MİFAV, İstanbul.
- Gündüz, D. (2009), *Türkçe Açıklamalı Kırmanca / Zazaca Dil Dersleri*, Vate, İstanbul.
- Kırkan, A. (2021), *Zazaki de Kar*, Peywend, Wan.
- Korkmaz, Z. (2017), *Türkiye Türkçesi Grameri: Şekil Bilgisi*, TDK, Ankara.
- Malmîsanij, M.(2015), *Kurmanca İle Karşılaştırmalı Kırmanca (Zazaca) Dilbilgisi*, Vate, İstanbul.
- Pamukçu, F. (2001), *Gıramerê Zazaki: Zuwanrêznayi*, Tij, İstanbul.
- Selcan, Z.(1998), *Grammatik Der Zaza-Sprache: Nord-Dialekt (Dersim-Dialekt)*, Wissenschaft&Teknik Verlag, Berlin.
- Şahinoğlu, N. (1997), *Farsça Grameri: Sarf ve Nahiv*, Kitabevi, İstanbul.
- Turgut, H. (2009), *Türkçe Açıklamalı Zazaca Dilbilgisi*, Tij, İstanbul.